



המכון הישראלי לדמוקרטיה



צבא הגנה לישראל

החוזה בין צה"ל לחברה הישראלית: שירות החובה

פרויקט צבא-חברה

The Army-Society Project of the IDF and the Israel Democracy Institute
The Contract between the IDF and the Israeli Society

עורך הספרייה לדמוקרטיה: אורי דרומי

ISBN 965-7091-21-7

©

כל הזכויות שמורות
למכון הישראלי לדמוקרטיה

עריכה לשונית: ליאורה הרציג
עיצוב ועריכה גרפית: דינה שר-רהט
נדפס בתשס"ב בדפוס העיר העתיקה, ירושלים
The Israel Democracy Institute
Printed in Israel, 2002

הדברים בפרסום זה מובאים בשם האומרים ועל אחריותם, ואין הם משקפים
בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה

תוכן עניינים

חלק ראשון:

החווה בין צה"ל לחברה הישראלית: מיקוד על שירות החובה,

9

מאת: ברוך נבו ויעל שור

9

הקדמה

10

מבוא: צבא וחברה

12

שירות החובה: נתונים ומשמעויותיהם

15

סוגיות בנושא המוטיבציה

18

גורמי מוטיבציה

19

הכנה לגיוס בבתי-הספר התיכוניים

20

תמריצים כספיים למשרתי החובה

21

תופעת הסרבנות

24

צה"ל במשימות חברתיות

27

גבולות הפעולה החברתית של צה"ל

28

צה"ל והפערים בחברה – העדפה מתקנת?

- 29 צה"ל והרב-תרבותיות הישראלית
- 29 הסדרים ייחודיים
- 30 רב-תרבותיות ראשונית ורב-תרבותיות מתקדמת
- 31 מגזרים מיוחדים
- 34 שירות לאומי
- 35 סדר יום מחקרי
- 37 נספח א': תכנית יום העיון - פורום צבא-חברה
- 38 נספח ב': תוכן העניינים של אוגדן המידע

חלק שני :

דברי יום העיון שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה,

" בטבת, תשס"ב, 25 בדצמבר, 2001

41	מליאת פתיחה
41	ד"ר אריק כרמון
42	רא"ל שאול מופז
50	ד"ר מאיר בוזגלו
56	אלוף גיל רגב
67	סא"ל הדס בן אליהו
79	גב' טלי ליפקין-שחק

81	קבוצות דיון
81	קבוצה א': תפקידיו החברתיים של צה"ל
93	קבוצה ב': משמעות השירות בצה"ל
107	קבוצה ג': צה"ל והרב-תרבותיות בישראל

119 דיון מסכם במליאה

157 סיכום - הרמטכ"ל

החוזה בין צה"ל לחברה הישראלית: מיקוד על שירות החובה*

מאת: ברוך נבו ויעל שור

הקדמה

המפגש הרביעי של פורום צבא-חברה עסק בסוגיות שונות הנוגעות לשירות החובה. במפגש השתתפו קצינים בכירים מצה"ל ובראשם הרמטכ"ל, סגל המכון הישראלי לדמוקרטיה, חוקרים מן האקדמיה ואישים ממגזרי ציבור שונים.

המפגש הרביעי, כמו קודמיו, לא תוכנן על מנת להשיג קונסנזוס בין המשתתפים. הובעו בו דעות והשקפות מגוונות, לעתים נוגדות.

המאמר הנוכחי מסכם את דיוני המפגש ומסקנותיו. הוא מתבסס על דברי המשתתפים, על חומר רקע שהוכן לקראת המפגש וחולק למשתתפים מבעוד מועד ועל השלמות שונות. המאמר מביא בצורה פתוחה את המוסכם ואת השנוי במחלוקת.

בנספח א' למאמר מסכם זה ניתן למצוא את תכנית המפגש. נספח ב' הוא "תוכן העניינים" של חומר הרקע שהוזכר לעיל.

* תודתנו נתונה לסא"ל בן-אליהו, רס"ן יהודית שר, סגן רינת משה מממד"ה על עזרתן בכתיבת מאמר זה.

מבוא: צבא וחברה

כותרתו של המפגש "החווה בין צה"ל לחברה הישראלית" נושאת בתוכה פרדוקס. שכן, אין מדובר בשתי ישויות חוקיות או מהותיות נפרדות, כפי שברוך כלל מתקיים בכריתת חוזה. צה"ל הוגדר מאז הקמתו כ"צבא העם": כל העם משרת בו, הוא פועל למען העם ועל-פי הנחיות העם, הוא של העם.

כל חייל, בין אם הוא בשירות חובה, מילואים או קבע, שייך בו זמנית לצבא ולחברה. כל חייל מגן בו-זמנית גם על הישות האבסטרקטית שהיא "המדינה" או "העם" וגם על עצמו, חבריו, משפחתו. הקשר בין המדינה או החברה לצבאה מתחזק בעתות מלחמה. עוצמת הכרית בין צה"ל לבין החברה עולה ככל שגוברים האיומים הביטחוניים-קיומיים.

המודל של צבא העם אותגר על-ידי מומחים שונים באמצעות מודל חלופי שלפיו ביטחון המדינה יופקד בידי צבא מקצועי, צבא של מתנדבים בשכר גבוה שיראו בשירות קריירה לחיים.

ואמנם במדינות רבות בעולם התרחש בשנים האחרונות מעבר מצבא העם לצבא מקצועי מתמחה. מעבר לצבא מקצועי בישראל עשוי להתקל בקשיים בכמה תחומים ולכן ספק אם הוא יתבצע בעתיד הקרוב: חוסר יכולת של החברה לעמוד במעמסה תקציבית על צבא קבע בהיקף מלא על-פי הסדר"כ (סדר הכוחות) המתחייב מהמשימות השוטפות, סכנה להיווצרות צבא לא מייצג, סכנה להיווצרות צבא פחות איכותי.

הצבא מושפע על-ידי החברה ומשפיע עליה. קודם כל הצבא משפיע על החברה בהיותו גורם מעצב של אזרחיה העתידיים. חיילי שירות החובה מתגייסים בגיל 18. הם עוברים בצבא סוציאליזציה, קולטים ערכים מסוימים במשך שלוש שנים, וחוזרים אל החברה כשהם בני אדם שונים.

הצבא מקטין פערים חברתיים מצד אחד, בכך שהוא קולט אל יחידותיו ונותן הזדמנות שווה לצעירים ולצעירות ללא הפלייה על רקע מוצא, עדה, מעמד סוציו-אקונומי וכו', ומצד שני הצבא מהווה גורם בריבוד החברתי העתידי, מתוך כך שהמיקום וההישגים של החייל בשירות החובה מקרינים על השיוך הסוציו-כלכלי שלו בחברה האזרחית.

בחווה בין הצבא לחברה בישראל יש מרכיבים פורמליים ובלתי פורמליים.

לדוגמה, חוק הגיוס, חוק שירות ביטחון – אלה הם הסדרים פורמליים המאפשרים למדינה לגייס בפקודה צעירות וצעירים לשנתיים שלוש וארבע שנים, לשבץ אותם על-פי הצרכים של הצבא, להגביל את חירויותיהם ולדרוש מהם מאמצים בלתי רגילים עד כדי סיכון חייהם. הסדר פורמלי אחר הוא הכרת הצבא בעליונות הדרג הנבחר והכרתו בכך שבעיות ביטחוניות ברמה האסטרטגית-לאומית אינן נפתרות על-ידי כוח צבאי כשלעצמו.

לעומת זאת קיימים גם הסדרים בלתי פורמליים, ציפיות הדדיות, נורמות, למשל, הצבא שואף שהחברה תיתן בו אמון והוא פועל לשם כך. או החברה מצפה מהצבא שיעשה את תפקידו במינימום של נפגעים.

מדי המציאות שבתוכה פועל צה"ל, שבמסגרתה הוא נדרש לקיים את חלקו בחוזה? ראשית, מדובר במציאות דינמית. החברה הישראלית נמצאת בתהליך של בנייה – פיזית, ערכית, זהותית. מדינת ישראל היא עדיין מדינה בהיווצרות, הרחוקה מתצורתה הסופית. השינויים הללו מקרינים על הצבא. תוך כדי כך החברה בישראל מצויה בהתמודדות, למעשה במלחמה. גם מכיוון זה מונחתים על צה"ל שנויים תכופים – אסטרטגיים וטקטיים.

החברה הישראלית חיה במצב של אי-הכרעה כבר זמן רב: אי-הכרעה לגבי הסכסוך הישראלי-ערבי ואי הכרעה בשאלות יסוד כמו דת ומדינה, גבולות, שוויוניות לעומת אינדיבידואליזם כלכלי, ועוד. בעולם המערבי בכלל ובמדינת ישראל בפרט מתרחש כרסום ביוקרתם, מעמדם, סמכותם, אחריותם של מוסדות המדינה והממשל. כלומר, צה"ל צריך לקוות לרמת אמון אורחית כלפיו – אמון כזה הוא כמעט תנאי הכרחי עבור צבא עם בכל מקום – למרות שהאמון האורחית הולך ופוחת כלפי מוסדות מדינתיים אחרים.

החברה הישראלית בפתח המאה ה-21 מצויה בשסעים עמוקים: דתיים מול חילוניים, ימניים מול שמאלניים, עשירים מול עניים, יהודים מול ערבים, עולים מול ותיקים. בניגוד לתופעות בהיסטוריה העולמית שבהן סדקים חברתיים התאחו מול סכנה קיומית, מתקבל הרושם שבישראל המצויה מאז ספטמבר 2000 במלחמה, ממשיכים הסכסוכים הפנימיים לבעבע ולהשפיע. הסדרים פוליטיים כאלה ואחרים ממשיכים לפורר את המושג של צבא העם בהגדרתו הכולית. הווייה כזו עשויה לפגוע בחוסן הלאומי ועשויה להקשות על תפקוד צה"ל הן ביחידות המילואים והן בשירות החובה.

היבט נוסף של המורכבות העצומה של יחסי צבא-חברה היא התקשורת, אשר הולכת ונעשית חודרנית יותר, זריזה יותר, חושפנית יותר.

שירות החובה: נתונים ומשמעויותיהם

הטבלאות להלן נבנו על סמך שילוב של מספר מקורות: נתוני צה"ל, נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתוני מקורות זרים. ריבוי המקורות גורם לכך שלא תמיד יש התאמה מלאה בין נתונים המובאים בטבלה מסוימת לנתוני טבלה אחרת. עם הקוראים הסליחה.

גדלי שנתונים של בני 18, יהודים, ושיעורי אחוזים

שנת גיוס	גודל שנתון באלפים (צברים ואנשים שעלו)	שיעור גיוס גברים (אחוזים)	שיעור גיוס נשים (אחוזים)
	עד גיל 16		
1990	70	84	67
1993	77	83	67
1996	81	82	65
1999	83	79	62
*2002	88	77	61
*2005	90	76	60
*2008	88	74	58

* תחזית

מסקנות מהטבלה:

- א. השנתונים הולכים וגדלים (אבסולוטית) עד 2005 בשיעור שנתי נמוך.
- ב. שיעור הגיוס בקרב גברים ונשים כאחד נמצא בירידה לאורך השנים.

סיבות לאי-שירות: גברים יהודים

*2005/6	*2002/3	1990	1980	
6.2%	6.1%	4.0%	4.0%	פטור רפואי
10.9%	9.7%	4.6%	3.7%	"תורתו-אומנותו"
2.5%	2.5%	2.7%	0.6%	סף גיוס
		1.5%	1.4%	רישום פלילי
4.1%	4.1%	5.2%	3.6%	בחור"ל
0.1%	0.1%	0.1%	0.2%	נפטרים
25.7%	23.9%	16.6%	12.1%	סה"כ

* תחזית

מסקנות מהטבלה:

א. שיעור מתגייסים מתוך השנתון הולך ויורד במקביל לעליה בשיעור הלא-משרתיים.

ב. סעיפי הפטור העיקריים הם: "תורתו-אומנותו" ואי-עמידה בסף גיוס (נפשי/רפואי).

סיבות לאי-שירות: נשים יהודיות

*2005/6	*2002/3	1990	
2.0%	1.9%	1.4%	פטור רפואי
31.2%	29.7%	21.1%	דתיות
4.0%	4.0%	3.9%	סף גיוס
3.5%	3.5%	4.2%	בחור"ל
0.1%	0.1%	0.1%	נפטרות
1.2%	1.2%	1.9%	נשואות
42.0%	40.4%	32.6%	סה"כ

* תחזית

מסקנות מהטבלה:

א. שיעור המתגייסות מתוך השנתון הולך ויורד. מאחר והשנתונים גדלים, הרי באופן אבסולוטי מספר הנשים המתגייסות נשאר יציב.

ב. הסיבה העיקרית לאי-שירות היא הצהרת דתיות.

נשר בעת השירות - גברים

(נתוני שנת עבודה 2000)

סיבות לאי-שירות: נשים יהודיות

שיעור באחוזים	סיבת הנשר
7.7	נפשית
2.3	גופנית
2.6	אי-התאמה
1.5	פרט
3.2	צמצום
17.3	סה"כ

מסקנות מהטבלה:

- א. קרוב לחמישית מכלל הגברים המתגייסים אינם מסיימים שירות חובה של שלוש שנים.
- ב. הסיבה העיקרית לנשר תוך שירות היא "נפשית", כלומר על-פי המלצת קב"ן.
- ג. אם מצרפים נתוני נשר בעת שירות לנתוני אי-שירות, מגיעים למסקנה כי רק כ-60% מבני שנתון מסיימים שלוש שנות שירות חובה כדת וכדין.

אוכלוסייה לפי דת: שיעור היהודים

שנה	אחוז היהודים
1980	83.6
1985	82.4
1990	81.9
1995	81.5
2000	81.3
*2005	80.1
*2010	79.1

* תחזית

מסקנות מהטבלה:

- א. שיעור היהודים באוכלוסייה יורד באיטיות ובהתמדה.
- ב. בשנת 2010 ירד שיעור המשרתים בצה"ל שירות מלא אל מתחת לקו

ה-50% מכלל השנתון. כמחצית מבעלי זכות ההצבעה יהיו אנשים שלא שירתו שירות חובה מלא בצה"ל.

סוגיות בנושא המוטיבציה

המוטיבציה לשרת בחובה היא רב-שלבית:

- א. מוטיבציה להתגייס לצה"ל.
- ב. מוטיבציה להתנדב ליחידות לוחמות/מובחרות.
- ג. מוטיבציה להתמיד בשירות עד סיומו.
- ד. מוטיבציה לקצונה.
- ה. מוטיבציה בעת פעילות קרבית.
- ו. מוטיבציה להמשיך את שירות החובה לקבע.

אלו אינן אותן מוטיבציות והן ניזונות ממקורות פסיכולוגיים וסוציולוגיים שונים.

נתחיל את הדיון בסוגיות המוטיבציה בהצגת מספר ממצאים של ממד"ה (מחלקת מדעי ההתנהגות, צה"ל), מסקרים אשר נערכו בקרב מלש"בים (מועמדים לשירות ביטחון) גברים, כאשר אוכלוסיית הנחקרים איננה כוללת את אלה הפטורים משירות.

רצון לשרת

(באחוזים שלמים)

שנה	רוצה להתגייס	רוצה מאוד להתגייס	סה"כ
1997	37	47	84
1998	34	50	84
1999	34	50	84
2000	34	50	84
2001	34	50	84

רצון לשרת כלוחם קרבי

(באחוזים שלמים)

שנה	רוצה	רוצה מאוד	סה"כ
1997	17	32	49
1998	17	34	51
1999	16	37	53
2000	16	37	53
2001	16	35	51

תפיסת השירות הצבאי כמרכזי במוסד האזרחות

("מי שמשרת בצה"ל הוא אזרח טוב יותר")

(באחוזים שלמים)

שנה	מסכים, מסכים מאוד
1997	55
1998	58
1999	56
2000	57
2001	53

אמונות ביחס למרכזיות הביטחון

"נושא הביטחון הוא מרכזי לסדר היום הלאומי-חברתי של מדינת ישראל"

(באחוזים שלמים)

שנה	מסכים, מסכים מאוד
1997	78
1998	78
1999	78
2000	75
2001	78

סלחנות כלפי כשור בגין פרופיל 21 בחברה

"החברה איננה סלחנית כלפי הלא-משרתים בגלל פרופיל 21"

שנה	מסכים, מסכים מאוד
1997	72
1998	78
1999	80
2000	81
2001	80

מסקנות מהלוחות:

המסקנה המרכזית העולה מן הלוחות, היא שבקרב המלש"בים, ככלל, קיימת מוטיבציה גבוהה להתגייס וקיימת מוטיבציה נאותה (מספקת) לשרת כלוחמים קרביים.

המסקנה השנייה שחשיבותה אינה פחותה מהראשונה, היא שקיימת יציבות רבה בחמש השנים האחרונות ברכיבי מוטיבציה שונים הקשורים לגיוס לצה"ל. (יציבות זו היא "גלובאלית". אין משמעותה שרמת המוטיבציה נשמרה בכל מגזרי האוכלוסייה באופן שווה. להפך, יתכן שחלה ירידה במגזר מסוים והיא מפוצה על-ידי עליה במגזר אחר).

מסקנות אלו עומדות, לכאורה, בסתירה לנתונים הסטטיסטיים אשר הוצגו בפרק קודם ובהם אינדיקציות ברורות לעליה בתופעת הפטורים. יש עליה בפטור מסיבות רפואיות, בפטור מסוג "תורתו-אומנותו", בשחרור תוך שירות מסיבות נפשיות, ירידה בשירות בעלי הפרופיל הקרבי. המסקנות עומדות גם בסתירה לנתון המוסר כי שיעור הנשר תוך כדי שירות הגיע בשנים האחרונות לקרוב ל-20%.

כיצד ניתן להסביר את הסתירה? להלן שלושה הסברים אפשריים:

א. ממצאי ממד"ה עוסקים בעמדות של מלש"בים. המדגמים בסקרי עמדות אלו אינם כוללים צעירים שפוטרו מהשירות כגון, אברכים חרדים, בעלי פרופיל רפואי נמוך, בעלי סעיפים נפשיים. הם גם אינם כוללים צעירים שיצאו לחו"ל.

ב. עמדות בני הנוער משתנות (לרעה) ככל שהם מתקרבים לשירות ובמהלכו, תוך כדי תהליך של ריאליזציה ואי-מימוש ציפיות מצה"ל. נתוני ממד"ה,

בהגדרתם, אינם משקפים שינוי זה.

ג. יתכן שבמשך השנים בעלי מוטיבציה נמוכה נעשים יותר נחרצים ואפקטיביים בהליכי השתמטות, אף כי מספרם כשלעצמו אינו גדל. בכל מקרה המוטיבציה הבסיסית החיובית היא בעלת חשיבות מעשית רבה שכן בשנתיים האחרונות צה"ל זקוק לתוספת לוחמים ותומכי לחימה, לצורך משימות הביטחון. חסרים לצה"ל חיילים בשירות החובה בהיקפים גדולים.

גורמי מוטיבציה

בהסתמך על מחקרים שונים שנערכו בצה"ל ובצבאות אחרים, מסתמנים מספר גורמים "תומכי מוטיבציה". דירוג חשיבותם משתנה מעת לעת, מתת-אוכלוסייה אחת לשניה, מפרט לפרט.

א. תחושה של סכנה קיומית, לאומית ופרטית; תחושה של צדקת הדרך.
 ב. עמדות ההורים. מחקרים שנעשו בצה"ל מראים כי בעוד שיעור הגיוס בקרב בנים לאבות שבזמנו שירתו בצה"ל עומד על 89%, שיעור הגיוס בקרב בנים לאבות שקבלו פטור בגין תורתו-אומנותו, עומד על 12% בלבד; בקרב בנים לאבות שפוטרו בזמנו בגין בעיות נפשיות – 35%; בקרב בנים לאבות שפוטרו בזמנו בגין בעיות גופניות – 53%. (מובן שקיימת כאן האפשרות להשפעת משתנים מתווכים כגון מוצא, סטטוס סוציו-אקונומי, וכו').

ג. נורמות חברתיות המעודדות התגייסות וקרביות; סולידריות חברתית; מניעים אידיאולוגיים.

ד. חובת הגיוס, במשמעותה החוקית.

ה. מניעים אינדיבידואליים; ראיית השירות כהזדמנות למוביליות, להתנסות בחוויות מעניינות.

ו. תמיכת המורים והמדריכים בבית-הספר התיכון ובתנועת הנוער. מחקרים שנערכו על-ידי צה"ל מצביעים על כך שקיימים הבדלים גדולים בין בתי-ספר תיכוניים בארץ בשיעורי המתגייסים ובשיעורי הלוחמים הקרביים. הבדלים משמעותיים קיימים גם לפי סוג מקום המגורים: עיר, קיבוץ,

מושב, עיירה.

הסוכנים המרכזיים להעברת מידע על הנעשה בצה"ל – לטוב ולרע – הם החברים של המלש"ב, אשר הקדימו להתגייס ונמצאים כבר בשירות. דרכם לומד תלמיד התיכון על אפשרויות השירות השונות, על אפשרויות ההשתמטות, על חוויות שליליות בשירות (בזבוז כ"א, התנהגות "כסת"חית", התעללות, חוסר משמעת, אפשרויות התמרון בעזרת התקשורת, ועוד), וכמובן – על חוויות חיוביות.

מובן מאליו שכל אחד מן הגורמים שאוזכרו לעיל יכול לפעול על נכונותו של הפרט באופן חיובי אך גם באופן שלילי. לדוגמה, החלשת תחושת ה"אין ברירה" יכולה לגרום היחלשות במוטיבציה. דוגמא נוספת – התפתחות לחץ משפחתי להימנע מגיוס כדי לתרום לכלכלת המשפחה.

האם אפשרי "עודף" מוטיבציה?

עודף מוטיבציה ברמת הפרט יוצרת את ההתנהגות מונחית הסיסמא: "או סירת או נירת". מלש"בים אלה מוכנים, תאורטית, לתרום באופן מרבי, אבל בעת שהם נתקלים בסירוב הראשון הם מתחילים להצביע ברגליים, עד כדי סירוב להתפנות מבקו"ם אל יעדי השיבוץ שלהם.

עודף מוטיבציה ברמת סקטוריאלית מתרחש כאשר צעירים מתגייסים ליחידות קרביות על מנת להילחם גם כשאין מלחמה, כלומר, מטעמים מיליטנטיים, בשם אידיאולוגיה מסוימת, או בשל מבנה אישיותי מסוים.

עידן הטכנולוגיה והמוטיבציה.

החלוקה הדיכוטומית של חיילים ל"לוחמים" ול"תומכי לחימה" הולכת ומפנה את מקומה לחלוקה טריכוטומית, עם תוספת של קטגוריה של "לוחמים טכנולוגיים". ככל שפעולת המלחמה תיעשה יותר עתירת טכנולוגיה, כך תידרש פחות מוטיבציה שתרגומה פיזי, ויעלה ערכם של צרכים אחרים ומוטיבציות מסוג אחר.

הכנה לגיוס בבתי-הספר התיכוניים

הכנה לגיוס – טכנית, פיזית, נפשית – היא חיונית ובית-הספר התיכון מהווה מסגרת נאותה לביצועה. נראה כי נדרש לצורך זה דיאלוג קבוע ומתמשך בין

צה"ל למורים והמנהלים בבתי-הספר, וזאת על מנת למנוע "הצפדה" (על-ידי צה"ל) של סדר היום בתיכון, על מנת לתאם תאריכי בחינות ותאריכי גיוס. נושאים נוספים המשותפים לשתי המערכות הן: התלבטויות מוסריות, ערכיות ועקרוניות של התלמידים; מעורבות ההורים.

בתחילת פרק זה צוין כי יש הבדלים משמעותיים בין "תחנות המוטיבציה" השונות (גיוס, קרביות, התמדה בשירות, קצונה, לחימה, קבע). הדיון עד כה התמקד ב"תחנות" הראשונות. מתבקשת התייחסות נפרדת ל"תחנות" האחרות.

לדוגמה, הנושא של נשר תוך כדי שירות (מגיע לקרוב ל-20% מכלל המתגייסים) מחייב מחקר מעמיק ולו שתי מטרות: ראשית, לאתר את הסיבות האמיתיות לנשר ואולי להקטינו ושנית, ללמוד על תהליכים יותר רחבים, על הלכי רוח כלליים הנוגעים למתמידי השירות (80% לערך) ואשר הנשר הוא ביטוי קיצוני שלהם.

תמריצים כספיים למשרתי החובה

דמי הקיום של חיילי החובה, כיום, נעים בין 300 ש"ח ל-700 ש"ח לחודש, עם דיפרנציאליות הקשורה לדרגה ולשירות ביחידות לוחמות. אלה סכומים נמוכים, ההופכים את שירות החובה ל"מנגנון מיסוי" על הורי החיילים.

בהינתן מצב שבו חלקי אוכלוסייה גדולים אינם מתגייסים לצה"ל ובהינתן שגם אלה שמתגייסים אינם תורמים באופן שווה, עולה, באופן מתבקש, הרעיון לשפות את משרתי החובה בשכר (או בשווה שכר) גבוה בהרבה מדמי הקיום הנוכחיים.

התומכים במהלך כזה רואים בו ניסיון, חלקי אמנם, לפצות על אי-שוויוניות חריף. הטענה היא כי בכל העולם המערבי, הכסף אשר היה פעם אמצעי הופך בהדרגה למטרה ולערך, ולכן מותר להשתמש בו למטרות של מוטיבציה, או מניעת דמורליזציה.

לגיטימיות נוספת לשימוש בשכר ככלי מתגמל נובעת מכך שאלה אשר אינם משרתים, זוכים ליתרון כלכלי ניכר, אם באמצעות הקדמת השכלתם ואם באמצעות הקדמת השתלבותם בעולם העבודה. אחרי הכל, המאמץ

היומיומי הכרוך בשירות צבאי, במיוחד שירות כלוחם, הוא אינטנסיבי לא פחות מהמאמץ אשר משקיע משתמט כזה או אחר במקום עבודתו, ואשר עליו הוא מקבל שכר.

תשלום שכר (או העלאת דמי הקיום) גם יצמצם פערים בקרב משרתי החובה בין אלה שמאחוריהם עומדות משפחות בעלות אמצעים כלכליים ואלה שמשפחותיהם עניות.

לעומת נימוקים אלה התומכים בגישה של תמרוץ כספי, עולים גם נימוקים רציניים השוללים גישה זו. ראשית, קיים חשש, אמוציונאלי בטבעו, שמתן שכר ישיר יהפוך את החיילים, באופן מטפורי, לשכירי חרב. שנית, עדיין במישור העקרוני, תשלום שכר לחייל יוצר רושם, ולו גם לכאורה, שבחורים יכולים לקנות בכסף פטור משירות כשם שנהגו יהודים במדינות שונות בגולה. שלישית, מדובר בהוצאה תקציבית גדולה (אפילו מהלך צנוע של הכפלת דמי הקיום הנוכחיים יחייב תוספת תקציב בסדר גודל של 50-60 מליון ש"ח לחדש).

ה"סל" של חוק חיילים משוחררים ניסה לתת לחיילים הטבות כספיות מבלי שהן תיראינה כשכר. אבל, חולשתו של "סל" זה ככלי מוטיבציוני-מורלי נעוצה במרחק הרב שבין השירות לתגמול עליו. תכניות כמו "אמץ לוחם" מנסות להשיג מטרה דומה.

תופעת הסרבנות

הסרבנות, בין אם היא מתרחשת בעת הגיוס לחובה ובין אם היא מתרחשת עם קבלת צו מילואים, קוראת תגר – מתוך מהותה – על מטרות היסוד של הצבא כפי שהוכתבו לו על-ידי המדינה.

לא מדובר על מחלוקת טקטית כזו או אחרת אלא על חילוקי דעות אֶמוֹנִיִּים בסיסיים קיומיים.

סרבנות בגיוס לחובה

תופעת הסרבנות המצפונית המתרחשת בשלב הגיוס לחובה נמצאת בקו עליה (מ-2 סרבנים בשנת 1995 ל-52 סרבנים ב-2001 ותחזית של קרוב ל-100

ב-2002; על-פי נתוני אכ"א), אך ממדיה האבסולוטיים קטנים. סרבני המצפון נחלקים לפציפיסטיים אשר מתנגדים, עקרונית, לקיומם של צבאות בכל מקום בעולם ולכאלה שאינם מוכנים לשרת בהקשר הצבאי הספציפי של העימות הישראלית-ערבי.

צה"ל נוהג בסרבנים בכפפות של משי. בשלב הראשון נערכות שיחות מפקד עם הסרבנים. רק לאחר מכן נערך משפט ונקבעת ענישה, גם היא לא דרקונית.

אחת הסיבות למיעוט מספרם של סרבני החובה היא החלופות האחרות שעומדות לרשות מלש"בים להשתמט מן השירות. הנמכת פרופיל רפואי, למשל, מביאה לאותן תוצאות כמו הסרבנות המוצהרת ומחירה האישי נמוך יותר.

למה חותרת הסרבנות?

מבחינה היסטורית היו מקרים בהם מיעוט קטן הקדים בהתנהגותו שינויים חברתיים רחבים יותר או עמוקים יותר שגרפו לבסוף את הקולקטיב כולו. כלומר, סרבנות היא לעתים לא רק חיפוש אחר ישועה אישית אלא ניסיון להשפיע. בשלב זה אין שום עדויות כי צפייה כזו עומדת להתממש בחברה הישראלית.

סרבנות המילואים לשרת בשטחים

סרבנות המילואים נוגעת לנושא המפגש הנוכחי עקב האפשרות של הקרנה והתפשטות אל שירות החובה.

בינואר 2002 התפרסם "קול קורא" של חמישים קצינים ובעלי דרגות אחרות (מילואים) אשר הודיעו על סירובם לשרת מחוץ לגבולות הקו הירוק (לכשיקראו). תוך חודשיים הצטרפו אליהם, פומבית, עוד כמאתיים לוחמי מילואים.

הנימוקים שנמסרו, או שנאמרו ברקע, היו בעיקרם שניים: התנגדות פוליטית/אידיאולוגית להתיישבות הישראלית בשטחים; ראיית השירות בשטחים כתומך אקולוגיה (ופסיכולוגיה) של כיבוש – בבחינת "התקרנפות" מוסרית של החיילים במגעהם עם האוכלוסייה האזרחית הפלשתינאית.

סרבני המילואים מציבים אתגר קשה לצמרת הפיקוד של צה"ל, הן משום שחלקם הם לוחמים בעלי רקורד צבאי מעולה, והן משום שלכל אורך שדרת הפיקוד בצה"ל יש קצינים שהשקפותיהם הפוליטיות (באשר להתיישבות בשטחים) ועמדותיהם ההומניות דומות לאלו של הסרבנים (כמובן, לצד לא פחות קצינים שדעותיהן הפוכות). הצבא יצטרך להתמודד באופן מעשי עם התופעה, וזו התמודדות קשה. אבל גם לחברה יש כמה דברים עקרוניים לומר בנושא.

ראשית, הסרבנות עומדת בסתירה בולטת לערך הדמוקרטיה. הממשלה בישראל נבחרת באופן דמוקרטי והיא מכתובה לצה"ל ולמפקדיו – בסדיר ובמילואים – את משימותיו ומיקומן. ניתן בקלות לתאר תרחיש שבו עקרון הציות בדמוקרטיה יעמוד למבחן בכיוון ההפוך: נניח שייחתם הסכם שלום עם הפלשתינאים וצה"ל יאלץ לפנות התנחלויות בפקודה, מה אז?

שנית, ברכיב מרכזי מאוד של הטיעון הסרבני, הלא הוא רכיב המחאה, יש, על-פי הודעותיהם של הסרבנים עצמם, זהות עמדות בינם לבין מפקדי צה"ל. צה"ל מתנגד לכל פגיעה מיותרת באוכלוסייה. פקודות בלתי חוקיות בעליל, פקודות "דגל שחור", התעמרות לשמה, השפלה, פגיעה פיזית באזרחים וברכושם – כל אלה נוגדים את רוח צה"ל. ואמנם, צה"ל פועל ככל יכולתו בנדון, כולל העמדה לדין. בהשוואה לצבאות אחרים במצבים דומים, צה"ל מגלה כוח ריסון בלתי רגיל מול פרובוקציות ומול התרחשויות שטח מאיימות, ריסון הגובל לא פעם בסיכון חיים של החיילים. לא מעט משימות מתבטלות מתוך שיקול של סיכון חפים מפשע.

שלישית, הסרבנות הנוכחית פירושה דרישה לבחירה עצמית של מקום השירות במילואים ושל סוג השירות. כאן מתחיל אזור אפור של אי-בהירות. לדוגמא, הסרבנות המסוימת בוודאי אינה חלה על מרדף אחרי חוליית מחבלים חמושה, אשר מתחיל בגבולות הקו הירוק ומתפתח לכיוון השטחים. מותר לשרת במרדף כזה ואסור לשרת במרדף בכיוון ההפוך?

על כל פנים, זו יכולה להוות התחלה של כאוס חברתי אשר יפגע לא רק בשירות בשטחים אלא במערכת הצבאית בכללותה. לעומת זאת, לרשות הסרבנים עומדת זכות המחאה האזרחית על כל גווניה ושיטותיה. המחאה

האזרחית בישראל ידעה הצלחות מרהיבות (לפחות מנקודת ראות מארגניה): הפגנות המחאה לאחר מלחמת יום הכיפורים, הפגנות האחריות לטבח סברה ושתילה, הפגנות "ארבע אמהות".

צה"ל במשימות חברתיות

עוד מתחילת דרכו ב-1948 הוטלו על צה"ל משימות לאומיות-חברתיות. וכה אמר בן-גוריון:

"הצבא הוא המסגרת היחידה בארץ שבה נפגשים כשוים עם שווים ובתנאי חיים שווים יוצאי כל הגלויות, כל העדות, כל המעמדות. וכאן יש הזדמנות יחידה ויקרה לתקן את הפגימה הקשה ורבת המכשולים בחיינו הלאומיים: את ההתפצלות והמחיצות המרובות. איני מתכוון דווקא להתפצלות המפלגתית, האידיאולוגית והפוליטית... כוונתי הפעם בעיקר להתפצלות אחרת שמקורה במחיצות חברתיות, כלכליות, עדתיות ושוני עמוק בהווי והבדלים יסודיים בחינוך..."

"... אשר לתפקידו החינוכי של הצבא בזמן שלום, הרי הצבא הוא למעשה המוסד הגדול ביותר בארץ לחינוך ולהשכלת מבוגרים. אחת הבעיות המיוחדות לצה"ל הוא מספרם הגדול של עולים חדשים ביחס למשרתים בשורותיו. מכיוון שישראל היא מדינה של עליה המונית, עשוי כל מחזור של מגויסים לכלול עולים רבים. עולים בגיל גיוס מקבלים דחיית שירות לשנה אחת. רבים אינם מצליחים ללמוד כראוי במהלך השנה. הם מקבלים, לפיכך, שיעורים בעברית כחלק מהכשרתם הצבאית. אך אין זה הכל. רבים מהם באו מארצות נחשלות שבהן לא עלה בידם לזכות בהשכלה מסודרת. הם מקבלים אפוא את השכלתם בצבא. יתר על כן: רבים מהם שהתגייסו לצבא כשהם חסרי כל ידע מקצועי זוכים תוך שירות להזדמנות ללמוד מקצוע העשוי להועיל להם כשהם משתחררים ופונים לחיים האזרחיים. הייתי אומר כי השירות בצה"ל תורם לשילובו של העולה בחיי הארץ יותר מכל מוסד אחר בישראל..."

"צה"ל הוא אחד הכוחות המרכזיים המעצבים דמות המדינה, המלכדים

את העם, הממוזגים את הגלויות, המחנכים את הדור הצעיר. צה"ל לא יעשה שליחותו באמונה אם לא ישמש בית-ספר עליון יעיל ונאמן לחינוכו של הנוער במובן המלא והממצה של המילה. אם הוא לא ישמש בית-ספר להעלאת האדם בתוכנו גם מבחינה אזרחית, גם מבחינה יהודית וגם מבחינה חלוצית, צה"ל לא ימלא את שליחותו אם הוא יגיע רק לכושר עליון של לחימה אם כי על זה הוא מצווה בשורה הראשונה אלא הוא צריך להקנות לנוער שמכונס בתוכו, לכל הנוער היהודי הבריא המכונס בצה"ל, את הכרת שליחותו וייעודו בבניית המולדת ובעיצוב עם סגולה ובעיצוב עם יהודי חופשי שהוא יהיה מקור גאווה לכל העם היהודי בתפוצות, שהוא יהיה אבן שואבת לכל הנוער היהודי בגולה, שהוא יעורר כבוד בכל אומות העולם."

"ייעודו הראשוני של צה"ל הוא ביטחון המדינה אך אין זה תפקידו היחיד. על הצבא לשמש גם מרכז חינוך חלוצי לנוער בישראל יליד הארץ והעולה, על הצבא לחנך דור חלוצי בריא בגוף, ברוח, נועז ונאמן שיאחה קרעי השבטים והגלויות, יוכשר למילוי ייעודה ההיסטורי של מדינת ישראל מתוך הגשמה עצמית כבונה המולדת ומיישב שממותיה."

ואכן בימי ראשית המדינה צה"ל עסק בהקניית שפה, השכלה, התיישבות, קליטת עלייה, בנייה, תרבות, הצלה, חילוץ ועוד.

מהי תרומתו החברתית של צה"ל כיום? באיזו מידה הוא נרתם למשימות לאומיות והאם הוא צריך להירתם להן?

אין מחלוקת בדבר ייעודו העיקרי של הצבא: קיום כוח לוחם, הפעלתו בשעת לחימה, הפעלתו לצורכי ביטחון שוטף ולצורך כל אלה – גיוס הכוח הלוחם והכנתו הראויה.

כמוצרי לוואי של מילוי יעדים עיקריים אלה, תורם צה"ל לחברה הישראלית, באופן עקיף, באמצעות ההשפעות הערכיות על בני הנוער העוברים דרך שירות החובה. הצעיר (או הצעירה) שהשתחרר מצה"ל בתום שירות החובה מכיר טוב יותר את ארץ ישראל, למד להכיר ולחיות עם הרב-תרבותיות המאפיינת את החברה הישראלית; חווה בצורה מוחשית את חשיבותם של האחריות האישית, האחריות כלפי הקבוצה, הרעות, המקצועיות, הדבקות במשימה, המשמעת; התנסה במטלות ארגוניות ובחוויות של מנהיגות; התנסויות מסוג זה מעצבות במידה מסוימת את

אישיותו של החייל והוא יוצא מצויד בהתאם לחיים האזרחיים. מוצר לוואי נוסף הוא אותו כור-היתוך מפורסם. השירות הצבאי מכנס את יוצאי כל הגליות והעדות אל "תרבות צה"ל" שהיא מושג וירטואלי ואמיתי כאחד.

מוצרי לוואי מסוג אחר הם ההכשרות המקצועיות-צבאיות המוקנות לחיילים ואשר יותר מאוחר מיתרגמות לעולם המקצועי האזרחי. לדוגמה: נהגים, חובשים, אנשי מחשב, מתרגמים, אנשי בידור ותקשורת.

אבל מה בנוגע למילוי ישיר יותר של משימות חברתיות-לאומיות? נראה שאת אלה אפשר לחלק לשתיים: תרומה לא פורמלית באמצעות יוזמות מקומיות של מפקדים; ופרוייקטים רחבים המאשרים ברמת המטכ"ל. כך, בקטגוריה הראשונה, קיימות מאות יוזמות של קצינים בכל רמות הפיקוד שמטרתן סיוע למשפחות חיילים הנמצאות במשבר כלכלי, העברת עודפי מזון, סיוע לשכונות מצוקה, עזרה למוסדות סיעודיים.

באשר לפרוייקטים רחבי היקף מאשרי מטכ"ל, להלן רשימה חלקית מן ה"מצאיי" הצה"לי בשנים האחרונות:

- פרוייקט "עתידים": צה"ל מזהה צעירים מוכשרים בכיתות י"א-י"ב בעיירות פיתוח ובשכונות מצוקה ומטפח אותם לקראת הגשת מועמדות ללימודים במוסדות השכלה גבוהה (בעיקר מדע והנדסה) במסגרת העתודה האקדמאית. צה"ל ממשיך ומלווה את הסטודנטים במהלך לימודיהם, בצורות סיוע שונות.
- הפרוייקט החל לפני שנתיים והוא זוכה להצלחה כמותית ואקדמית. הפרוייקט משלב אינטרס צה"לי לעיבוי העתודה האקדמאית ואינטרס לאומי של צמצום פערים חברתיים-כלכליים.
- גרעיני נח"ל עירוניים: גרעינים אלה עוסקים בשורה של פעילויות חברתיות: הדרכה בבתי-ספר בשעות אחר הצהריים, הדרכה במתנ"סים, הדרכה בתנועות נוער, סיוע באתרי קרוואנים, הפעלת נוער בעיירות פיתוח, פעולות קליטת עלייה, פעולות עם נוער מנותק, פעילות אזרחית ביישובי בדואים.
- פעולות בקהילה לא באמצעות גרעיני נח"ל: הדרכת נוער, עלייה, הדרכת הגנה עצמית.

- מורות חיילות.
- הדרכה בבתי-ספר-שדה.
- קורסי הכשרה מקצועית אזורית לקראת סיום שירות החובה.
- הכוון מקצועי ולימודים לקראת סיום שירות החובה.
- קליטת מתגייסים במסגרת מקא"מ (מרכזי קידום אוכלוסיות מיוחדות – "נערי רפו"ל"): קבלת מלש"בים שמתחת לסף נתוני הגיוס, יצירת מסגרת תוך-צה"לית מטפחת ומייצבת, הבאתם לרמת חיילות טובה.
- הענקת השכלת יסוד והשלמת השכלה תיכונית, תוך כדי שירות החובה.
- אבטחת קלפיות בעת בחירות.
- קורסי עברית משולבי טירונות לעולים חדשים. ההסדר כולל קורס קצר לבעלי ידע חלקי וקורס ארוך למתגייסים שאין להם כל ידע בעברית.
- חילוץ נפגעים במקרים של אסונות טבע.
- כאמור, זוהי רשימה לא ממצה.

גבולות הפעולה החברתית של צה"ל

אנו רואים שצה"ל עוסק במשימות לאומיות שהן מעבר למה שנגזר באופן ישיר מיעד השמירה על ביטחון המדינה: קליטת עלייה, הוראת שפה, הפעלת מתנ"סים, הדרכה בבתי-ספר-שדה, עבודה עם נוער מנותק, חילוץ במקרים של אסונות ועוד.

בשנים הראשונות לאחר קום המדינה השאלה הזו בדבר הכרחיות ההפעלה של צה"ל בכיוונים אלה ובדבר הלגיטימיות שלהם הייתה היפותטית משום שלא הייתה שום אפשרות אחרת אלא להפעיל את צה"ל במשימות אזוריות. אבל המצב כיום שונה בתכלית.

נשאלת השאלה – היכן עובר "הקו האדום" המסמן – עד כאן תפקידו של צה"ל, ומכאן – תפקיד החברה.

לכאורה שום משימה חברתית שאיננה נגזרת מן הכורח לכונן כוח צבאי אינה ראויה שתהיה מוטלת על חיילי החובה. במשטר דמוקרטי אסור להשתמש בחיילים כדי לשפר את המצב הכלכלי, לסגור פערים חברתיים, להעלות רמה תרבותית. אין זה הוגן כלפי החיילים והקצינים המשרתים, שכן

שלילת חירויות הפרט המאפיינות את הגיוס לצה"ל מוצדקת רק בשם ביטחון הכלל. בנוסף, קיימת סכנה תאורטית שהרחבת המטלות הלאומיות, במיוחד בתחום החינוך, יכולה להביא לפוליטיזציה של הצבא.

הקושי לתחום "קו אדום" ברור נובע משני מקורות:

ראשית, המושג "בניין הכוח" (הצבאי) הוא רחב וגבולותיו מטושטשים. כך, פגישות של נציגי צה"ל עם תלמידי י"ב אשר נועדו למסירת מידע והגברת המוטיבציה ניתנות בקלות להכללה תחת הכותרת "בניין הכוח". ללא הוראת שפה לעולים חדשים אין אפשרות להפיק מהם תועלת כחיילים, כך שגם זה חלק מבניין הכוח. הוא הדין לגבי אוכלוסיית מקא"ם. מעורבות בקהילות מצוקה עשויה להעלות את שיעור המתגייסים ליחידות קרביות מאותן קהילות. וכן הלאה.

שנית, במדינת ישראל, אשר הוגדרה קודם לכן כמדינה בהתהוות, קיימים עדיין חללים ריקים לא מעטים – וואקום – אשר החברה איננה מסוגלת לטפל בהם. כך, מגיעים לשערי בקו"מ מלש"בים אשר בכל 18 שנות חייהם לא נמצא גוף שיטפל בהם או בשיקומם – כולל המשפחה, בית-הספר, הרשות למניעת שימוש בסמים, המשטרה – וכעת צה"ל מהווה תחנה אחרונה שבה עוד אפשר לעשות משהו ולייצבם. או, למשל, חילוף מפגעי שטפונות בעזרת חיל הים. למדינת ישראל אין כוח חילוף ימי מלבד חיל הים. או, הכוונה לימודית-מקצועית לחייל המשתחרר: קיים מדור מיוחד בצה"ל העוסק בכך, אף כי למעשה מדובר בהכנה לחיים האזרחיים. הקשר לבניין הכוח הוא רופף, אך מבחינה לאומית (ופרטית) ההכוון הוא בעל ערך רב.

צה"ל והפערים בחברה - העדפה מתקנת?

מצד אחד, שירות החובה נותן הזדמנות לפרטים משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות לשינוי ולמוביליות חברתית. צה"ל הוא ארגון מריטוקרטי ביטודו – אנשים נשפטים ומקודמים על-פי כישוריהם ומעשיהם ולא על-פי צבע עורם או רמת האבזור בבית הוריהם.

מצד שני, הצבא משמש כקטליזטור להעצמת הבדלים מעמדיים נתונים. לדוגמה, שני חיילים אשר קבלו קב"א 52 וקב"א 51 – הבדל קטן לכל הדעות

בנתוני הפתיחה שלהם – ונניח שההבדל נובע מעדיפות ברכיב ההשכלה שבקב"א, הראשון יתקבל לקורס קצינים, השני לא. הראשון יזכה לקרש קפיצה בהמשך, השני – לא.

מאליה עולה השאלה – האם יש מקום לקיומה של העדפה מתקנת בצבא מתוך ראייה ממלכתית ולא דווקא צבאית. לדוגמה, האם תהיה זו הצעה בלתי סבירה לקבל מועמד ממוצא אתיופי לקורס קצינים (או לקורס טייס, או לסיירת מטכ"ל) גם אם אינו עומד באופן מושלם בדרישות הקבלה?

שאלת ההעדפה המתקנת מעמתת באופן חד את הקונפליקט שבין החתירה לבניית כוח צבאי מיטבי לבין הצורך הרחב יותר לצמצם פערים חברתיים.

מדיניות מוצהרת של העדפה מתקנת ננקטת, למשל, על-ידי האוניברסיטאות. גם שם הועמדו בעת הדיונים המוקדמים, זה מול זה, ערך המצוינות וערך צמצום הפערים. יתכן ויש מקום לחשיבה בכיוון זה בצה"ל.

צה"ל והרב-תרבותיות הישראלית

הסדרים ייחודיים

בתהליך הנמשך כבר שנים רבות, הגיע צה"ל ל"חוזים" דיפרנציאליים עם סקטורים שונים בחברה הישראלית, חוזים שמשמעותם הסדרי גיוס ושירות ייחודיים לצעירים מאותם סקטורים.

הרשימה להלן מציגה את קבוצות הגיוס העיקריות, מעבר לגיוס הרגיל: נח"ל, עתודה אקדמאית, דרוזים, צ'רקסים, בדואים, נח"ל חרדי, ישיבות הסדר, של"ת, אומנים וספורטאים.

הדבר הבולט ברשימה ארוכה זו הוא השונות המדהימה של התייחסות צה"ל כלפי מגזרי האוכלוסייה השונים. שונות זו משקפת מאמץ כן של צה"ל להכיר בדיפרנציאליות התרבותית-אתנית המאפיינת את החברה הישראלית. מבחינה היסטורית, ההסדרים הייחודיים התפתחו כתוצאה משיקולים

ציבוריים ופוליטיים, לאו דווקא ביטחוניים. שכן צבא, על-פי טבעו, נוח לו יותר להתנהל ביוניפורמיות גמורה. נשאלת השאלה האם ההתנהלות הדיפרנציאלית של צה"ל כלפי מגזרי האוכלוסייה השונים היא נכונה, במישור העקרוני ומועילה במישור המעשי?

ה"חוזים" הייחודיים אינם תואמים את עקרון הממלכתיות ואת עקרון השוויון. זהו אותו עקרון ממלכתיות שבשמו פרק דוד בן-גוריון את האצ"ל, הלח"י והפלמ"ח. גם בג"צ היה ער לחוסר הצדק הבסיסי שבקיומם של הסדרים ייחודיים.

מצד אחד, ברור שהמתגייסים ה"רגילים", אלה שצה"ל נוהג כלפיהם על-פי הסרגל האחיד, הם ובני משפחותיהם מרגישים "פראירים" ומומרצים להשיג גם הם הקלות והסדרים. התנהלות דיפרנציאלית עשויה לגרור בעקבותיה התנהלות עוד יותר דיפרנציאלית, פיצול ובהדרגה פגימה בתחושת האחידות והשיתופיות. כמו כן, ספק רב אם התנהלות כזו משרתת את היעילות הצבאית. בנוסף, הניהול הדיפרנציאלי, הרב-תרבותי, פוגם בתפקידו של צה"ל ככור ההיתוך.

מצד שני, ההסדרים הנוכחיים קנו להם אחיזה איתנה במציאות הישראלית והתוצאה של ביטולם עשויה להיות השתמטות מוחלטת של הצעירים מהמגזרים הייחודיים או צעדי מחאה אלימים. עצם השותפות – ולו גם חלקית – של מספר מרבי של צעירים ממגזרים שונים בעשייה הצבאית, ייצוגם בצבא, היא ערך שיש לעודדו. אחידות אין כאן, אבל אולי ישנה תרומה לאחידות, תרומה לדמוקרטיה.

ההתנהלות הרב-תרבותית של צה"ל בנושא הגיוס לשירות החובה היא מעין הכרה או הסתגלות לתהליכים של פרגמנטציה ערכית שעוברות כמעט כל הדמוקרטיות המערביות.

רב-תרבותיות ראשונית ["רכה"] ורב-תרבותיות מתקדמת

["קשה"; "רדיקלית"]

גישה רב-תרבותית ראשונית בחברה מבקשת ליצור הסדרים שיאפשרו לקבוצות בעלות שונות אידיאולוגית/תרבותית/מגזרית וכדומה, ליטול חלק

בחיי החברה ללא ערעור על מטרותיה הבסיסיות.

הצבא הגיע להסדרים הייחודיים הנזכרים לעיל, תוך הגמשה של הסטנדרטים והביורוקרטיה שלו, על מנת לאפשר לחרדים, לדתיים, לבני מיעוטים וכו' לקחת חלק בעשייה הכללית, מבלי שעשייה זו משתנה. גישה רב-תרבותית מתקדמת מבקשת לקרוא תגר על מטרות היסוד של החברה, המנגנון, המוסד ולהביא לשינויים במטרות העל של החברה, בתרבותה, בזהותה. בהקשר לנושא העומד לפנינו, המדובר בהרחבת מטרות שירות החובה מעבר להיבטים הביטחוניים ומעבר למניפסט הציוני. סוג של הרחבה כזו יכול לספק השירות הלאומי שיידון בהמשך. מובן שרוויזיה כזו חורגת מסמכותו של צה"ל ונתונה כולה בידי החברה.

מגזרים מיוחדים

בפרק זה נדון בשלוש קבוצות אוכלוסייה אשר מדגימות בעצם היותן את הרב-גוניות התרבותית-דמוגרפית עמה מתמודדים צה"ל והחברה גם יחד.

הבדואים

צעירי המגזר הבדואי אינם חייבים בגיוס לצה"ל, אך למדינה ולצה"ל יש עניין בגיוסם כמתנדבים. צה"ל פועל בנושא בכמה מישורים. ראשית, מתקיימת פעילות טרום גיוס. שנית, צה"ל תמך בהקמת בית-ספר תיכון שלומדים בו למעלה ממאה תלמידים. שלישית, צה"ל מקיים כתריסר מועדוני נוער לנערים בדואים. רביעית, במהלך השירות מוענקת לחייל הבדואי השלמת השכלה וסמוך לשחרור הוא מקבל קורס מקצועי אזרחי.

להשקעה מסיבית זו אין היענות מסיבית. כלומר, בשנים האחרונות פחת מספר המתנדבים לשירות בצה"ל מקרב הבדואים. לכך הוצעו שני הסברים: א. תחושת קיפוח של החברה הבדואית בכללותה. לתחושה זו שותפים גם משוחררי צה"ל הנוטרים בתום שירות החובה ללא תעסוקה מתאימה וללא תנאי מגורים נאותים.

ב. התפשטות השפעתה של התנועה האסלאמית אל המגזר הבדואי.

מלש"בים בעלי נתוני גיוס נמוכים

באגף כוח אדם בצה"ל מתקיימים דיונים חוזרים בשאלה של סף הגיוס האופטימלי. הרמת סף הגיוס מבחינת השכלה, דפ"ר, פרופיל רפואי, וכו' גורמת לפסילתם של מאות מלש"בים. מבחינת ערך היעילות, פסילה כזו תקל על צה"ל שכן מלש"בים אלה אינם מביאים תועלת רבה והטיפול בהם (טיפול משמעותי, טיפול רפואי, טיפול סוציאלי) מהווה מעמסה עצומה.

לעומת זאת, מבחינת ערך השירות ומבחינת שיקולי החברה אשר מעונינת לתת לצעירים אלה סיכוי כלשהו לאזרחות תקינה, הרמת סף הגיוס אינה ראויה. שיקול נוסף טמון בעובדה שהנמכת הסף (החמרת הסטנדרטים) מביאה לא רק לפסילתם של בלתי ראויים אלא גם להרחקתם של מי שיכלו להתפתח לחיילים (ואזרחים) טובים. העלאת הסף (הגמשת הדרישות) תכניס לצבא מלש"בים בלתי ראויים, אבל מיעוט בהם "ישבור את החיזוי" ויוכיח את עצמו למרות נתוני הפתיחה שלו.

בשני העשורים האחרונים, צה"ל שינה מספר פעמים את מדיניותו בעניין סף הגיוס. ההתלבטות בהחלט מובנת. בינתיים, מקדיש הצבא מאמצים מיוחדים לקלוט את המלש"בים שבסיכון לתוך מסגרות מקדמות, תוך-צה"ליות. בנוסף לאימונים צבאיים, מוענקת לחיילים וחיילות אלו השכלה, עברית, הרגלים, כושר גופני, חינוך מניעתי בסמים.

"תורתו-אומנותו"

סעיף הפטור משירות הגדול ביותר מבחינת כמות הפרטים היהודים המשתחררים באמצעותו, הוא "תורתו-אומנותו". מקורו של סעיף פטור זה הוא בויתור שעשה בן-גוריון לחרדים, בתחילת ימי המדינה. להלן לוח המדגים את עליית מספר הפטורים לפי סעיף זה לאורך השנים:

מבחינה טכנית, ההסדר נחשב לזמני. כלומר, האברך מקבל פטור למספר קצוב של שנים ואחר כך הוא חייב להתייצב לשירות. מבחינה מעשית, מקרב הצעירים החרדים אשר מקבלים פטור זמני מסוג זה, רק כ-12% חוזרים (לאחר שנים) לשירות צבאי כזה או אחר.

לתופעה זו, של פטור מסיבי לאלפי צעירים יהודים, שלוש השלכות שליליות על שירות החובה:

מספר הפטורים על בסיס "תורת-אומנותו"

שנה	מספר פטורים: "תורת-אומנותו" (מעוגל ל-100)
1980	1,000
1985	1,300
1990	1,600
1995	2,300
2000	3,700
*2005	5,400
*2010	6,000

* תחזית

א. האברכים הפטורים חסרים במצבת כוח האדם של צה"ל.
 ב. הענקת הפטור לבחורי הישיבה החרדים מהווה גורם מוטיבציוני שלילי בקרב שאר המלש"בים ובני משפחותיהם באמצעות תחושת ה"פראייריות". פטור זה מעניק לגיטימציה לפרטים ולקבוצות שוליים לדרוש מצה"ל לפטור גם אותם (ראו הסרבנות המצפונית).
 ג. "תורנות אומנותו" הפך בעיני רבים בציבור החילוני לסמל ההשתמטות מנשיאה משותפת באחריות הלאומית ("פרזיטיות"; "שימוש ציני בכוח פוליטי").

מה המניעים של אותם אברכים המצהירים כי "תורתם-אומנותם"? שלא כמו מרבית המשתמטים החילונים, האברכים פועלים על-פי הנחיות רבניהם והוריהם, והציבור החרדי אינו מונוליתי בהקשר זה. חלקם אינו מכיר במדינה הציונית והישרדותה הפיזית מול איומים חיצוניים לא חשובה להם. אחרים מוטרדים מ"השחתת המידות" הצפויה חלילה לאברכים שיתגייסו. אחרים חושבים ששיעור של 10%-20% ויותר לומדי תורה מתוך כל שנתון הוא השיעור הנכון והבריא לעם ישראל. רבנים ואדמו"רים אחרים מאמינים באמת ובתמים כי לימוד תורה ותפילות מהווים שכבת מגן מספקת כלפי תוקפנות פיזית של אויב. לעומת כל אלה, יש כמובן חרדים לא מעטים אשר הנשיאה בעול המלחמה היא בעיניהם מצווה מדאורייתא והם שותפים לביקורת כלפי "תורת-אומנותו".

מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצה הולכים ומתבררים מספר דברים אשר אפשר שתהיה להם השלכה על עמדת המנהיגות החרדית: ראשית, מתברר כי מדובר במלחמה ללא קווי חזית. החזית נמצאת בכל מקום והפיגועים מתרחשים ללא כל הבחנה סקטוריאלית או גיאוגרפית, בערים, בשכונות, בבתים.

שנית, בניגוד לתקופה לאחר הסכם אוסלו, בה נדמה היה שאפשר לצמצם את היקף הגיוס לצה"ל ולוותר על כמה מאות או אלפי חיילים חדשים כל שנה, כיום המצב הוא שכל צעיר הכשיר לשרת מבחינה פיזית ונפשית נחוץ, קונקרטי, לצה"ל.

שלישית, גרוד הנח"ל החרדי קם ופועל בהצלחה, כאשר התנהלותו היומיומית עומדת בכל ה"מבחנים" שהציבו הרבנים לצה"ל מבחינת כשרות, הפרדה מנשים, זמני תפילה, וכן הלאה.

בכל מקרה, חיוני לקיים שיח מעמיק עם מנהיגי הציבור ש"תורתם-אומנותם". לא אפסו הסיכויים למצוא הסדרים נוספים, מעבר לנח"ל החרדי, אשר יאפשרו לאברכים לשלב ספרא וסייפא ולתרום את חלקם במאמץ הביטחוני הכללי.

שירות לאומי

לאורך השנים הועלו בישראל מספר רעיונות שעניינם הרחבת שירות החובה לכיוונים אזרחיים-חברתיים: בתי-חולים, מוסדות סיעודיים, שירותי כבאות, משמר אזרחי, גנים ובתי-ספר בפריפריה, חקלאות (בעתות משבר), מרכזי קליטה, מתנ"סים, מלחמה בתאונות דרכים, וכו'. שירות לאומי כזה יחול כחובה על הצעירים והצעירות מכל מגזרי האוכלוסייה הנמנעים או מנועים מלהתגייס לצה"ל, כולל – פציפיסטים, ערבים, חרדים, בנות דתיות, בעלי פרופיל רפואי נמוך ועוד. גם צעירים שתורתם-אומנותם יוכלו להיכלל בהסדר כזה משום שהוא מאפשר, לוגיסטית, לשלב לימוד תורה עם שירות בקהילה. הקמתו של שירות לאומי תתרום לחברה הישראלית בשני מובנים:

א. סיוע בביצוע משימות לאומיות אשר קיים לגביהן מחסור חיוני בכוח-

אדם.

- ב. הגברת השווינונית, תחושת ההסכמה, תחושת השותפות; הקטנת תחושת ה"פראייריות" של המשרתים בצבא. שירות לאומי יתמוך, אם כן, במושג "צבא העם" ויתרום לחוסן הלאומי. מאידך גיסא, החלתו של שירות לאומי חובה צפויה לעורר מספר בעיות קשות:
- א. ברמה העקרונית תיווצר אי-בהירות באשר למעמדם החוקי של המשרתים בשירות אזרחי-לאומי: האם הם חיילים או אזרחים? איזו מערכת של חוקים וערכים יחולו עליהם?
- ב. מבחינה מוטיבציונית, קיומו של שירות חליפי כמוצע לעיל עשוי להיתפס כערוץ מילוט לסרבנים ולמשתמטים מן השירות הצבאי ובכך להקטין את שיעור המתחילים. גם אין ביטחון שתקטן משמעותית תחושת ה"פראייריות" בקרב החיילים הלוחמים.
- ג. מבחינה ארגונית, ברור ששירות לאומי יזדקק לאדמיניסטרציה די מורכבת הכוללת גם מנגנון אכיפה, מנגנון שיבוץ, מנגנון ליווי ובקרה ועוד.
- ד. מבחינה כלכלית, יתכן ששירות לאומי לא רק שלא יהיה סעיף הכנסה בתקציב הלאומי, אלא הוא יהווה סעיף הוצאה רציני.
- ה. מבחינה חברתית ופוליטית, אין ביטחון שהמגזרים המיועדים למסגרת השירות הלאומי (ערבים, חרדים...) אכן יסכימו לשרת. יהיה צורך במו"מ מקדים – פוליטי ומעשי – עם כל מגזר ומגזר, באשר למשך השירות, היקפו, טיבו, וכן הלאה.
- הקשיים הללו אינם בלתי ניתנים לטיפול. עם הכנות מתאימות, השקעות מסיביות ויצירת הדרגתיות ביישום – אפשר יהיה לנסות להתקדם בהחלת הסדר שירות לאומי.
- החלטה לגבי הקמת שירות לאומי יכולה להתקבל רק אחרי שנשקלו היטב היתרונות והחסרונות הנ"ל והיא נתונה, כמובן, בידי הדרג המדיני.

סדר יום מחקרי

סוגיות שונות בנושא שירות החובה נשארו בלתי ברורות והן עומדות

- כנושאים ראויים למחקר נוסף.
- א. מהי השפעתו של המצב הביטחוני-לאומי ו/או האיום הקיומי על המוטיבציה להתגייס ולשרת?
 - ב. השפעתו של השירות בצה"ל על מערכת העמדות והדעות הכוללת של החייל. מהו "האפקט של הצבא"?
 - ג. הלכי רוח בעת השירות והקשר שלהם למוטיבציה להתמיד בשירות או לנשור ממנו.
 - ד. ניסיון ליישב את הסתירה לכאורה שבין נתוני אכ"א בדבר גידול בפטורים לבין נתוני ממד"ה בדבר יציבות המורל של המלש"בים.
 - ה. מהי הדרך הנכונה ביותר, האפקטיבית ביותר, לתמרץ כספית חיילים קרביים?
 - ו. לימוד הסרבנות וזיהוי מרכיבי המחאה (נגד פקודות "דגל שחור") בתוכה.
 - ז. מחקרי הערכה של פרויקטים חברתיים או סמי-חברתיים של צה"ל. האם הם אפקטיביים? (כולל שיקולי עלות-תועלת).
 - ח. מחקר סימולטיבי בדבר השפעות אפשריות של העדפה מתקנת בצמתי קידום שונים.
 - ט. ניסויי חלוץ (פילוט) מלווים במעקב צמוד בכיוון של שירות לאומי.
 - י. לזהות בנים לאבות שלא שירתו בצה"ל (עקב פטורים שונים) ואשר הם עצמם משרתים, ולנסות ללמוד מה מייחד קבוצה זו במובן החיובי.

נספח א'

תכנית יום העיון - פורום צבא-חברה

שירות החובה – החוזה החברתי בין צה"ל לחברה הישראלית
יום שלישי י' בטבת, תשס"ב (25.12.2001)

יו"ר המפגש - הרמטכ"ל רב אלוף שאול מופז

מנחה במליאה – ד"ר אריק כרמון

התכנסות	09:00-09:30
מליאה	09:30-11:00
דברי פתיחה – הרמטכ"ל רא"ל שאול מופז	09:30-10:00
הרצאה – ד"ר מאיר בוזגלו, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית.	10:00-10:30
"תמונת מצב – נתונים והתפתחויות לגבי שירות החובה", ראש אכ"א, אלוף גיל רגב.	10:30-11:00
"החוזה החברתי" – ממד"ה	11:00-11:30
הפסקה	11:30-11:45
דיונים בקבוצות	11:45-13:15
קבוצה א': "תפקידיו החברתיים של צה"ל במסגרת שירות החובה"	
קבוצה ב': "המשמעות החברתית והפסיכולוגית של השירות"	
קבוצה ג': "צה"ל והרב תרבותיות בישראל"	
הפסקת צהרים.	13:15-14:00
המשך דיונים בצוותים.	14:00-16:00
דיון מסכם במליאה.	16:00-18:30
דברי סיום – הרמטכ"ל.	18:30-19:00

נספח ב'

תוכן העניינים של אוגדן המידע

- דוד בן-גוריון: על תפקידיו החברתיים של צה"ל.
- צבא ההגנה לישראל – "ייעוד, מטרות ואסטרטגיה; מציאות חדשה – אתגרים חדשים", מתוך האתר הרשמי של דובר צה"ל, www.idf.il/hebrew/history/future.stm.

א. המחויבות החברתית של צה"ל

- קטע מתוך: אורי בן-אליעזר, "מאומה במדים לצבא פוסט-מודרני: פוליטיקה צבאית בישראל בזמנים חדשים", תרבות דמוקרטית, גיליון 4-5, 2001, עמ' 55-97.
- קטע מתוך: אסא כשר, "חיילים במשימות לא צבאיות", תרבות דמוקרטית, גיליון 4-5, עמ' 151-185.
- אורנה ששון-לוי, בינון זהויות מגדריות בצבא הישראלי, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 2000 [תקציר]*.
- סטיוארט א' כהן ואור-ישראל בגנו, "המשמעות החברתית של השירות הצבאי בישראל: מבט מחודש", תרבות דמוקרטית, גיליון 4-5, 2001, עמ' 131-150 [תקציר]*.

ב. גיוס חובה מול צבא מקצועי

- טבלה: מתן פטור מגיוס על-פי סיבת הפטור – מגמות רב-שנתיות.
- טבלה: למה גברים/נשים לא משרתים/ות בצה"ל?
- דמוגרפיה והגיוס לצה"ל: נתונים לגבי גודל שנתון בני ה-18 ותחזית לעתיד.
- שיעורי גיוס לצה"ל: קטעים מתוך מכתב שנשלח על-ידי ארגון פרופיל חדש.
- Karl W. Haltiner, "The Definite End of the Mass Army in Western

- Europe?" **Armed Forces & Society**, Vol. 25 (1), Fall 1998, pp. 7-36.
- מקבץ סקרים העוסקים באמון הציבור במוסדות המדינה, ביניהם מידת האמון בצה"ל.
 - טבלה משווה: שירות חובה – המצב כיום ומגמות עתידיות במדינות שונות באירופה.

ג. מוטיבציה

- ממד"ה, עמדות בני הנוער כלפי צה"ל והשירות הצבאי – פרספקטיבה רב-שנתית, 2001.
- ישראל חמיאל, "איך מטפלים בבעיית המוטיבציה בזמן הנכון?" מערכות, גיליון 365, 1999, עמ' 31-35.
- רון שטרן, "מהפך במוטיבציה לשירות בצה"ל – הסבר אפשרי," מערכות, גיליון 360, 1998, עמ' 25-38 [תקציר]*.
- "מדוע קיימת בעית מוטיבציה בצה"ל?" על-פי שיחה עם אבנר בן-זקן, יוזם מכתב הקצינים מאוקטובר 1996.
- ראובן גל, "המוטיבציה לשירות בצה"ל בראי הזמן," ערכן אסטרטגי, גיליון 3, דצמבר 1999, עמ' 11-15.
- עופרה מייזלס, "להתבגר בישראל: עמדות וערכים של נוער ישראלי בעשור האחרון," 1998 [תקציר]*.
- אלוני זמורה, "הכנת בני הנוער לשירות צבאי בצה"ל," דעות, גיליון 4, 1998, עמ' 17-21.

ד. צה"ל לאן?

- גדעון שפר, "השירות בצה"ל – לאן?" ערכן אסטרטגי, כרך 4 (1), ינואר 2001.
- סטיוארט א' כהן, "צה"ל – חלופות לבניין הכוח," בתוך סטיוארט א' כהן (עורך), "צה"ל והחברה הישראלית: בחינה מחדש, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים: אוניברסיטת בר-אילן, 2001, עמ' 1-20 [תקציר]*.

ה. קטעי עיתונות

- כללי
- עולים חדשים + לא יהודים
- מיעוטים
- דתיים-לאומיים

* לפרטים נוספים, כולל צילומי המאמרים עצמם, ניתן לפנות לגב' סנדרה פיין, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מליאת פתיחה

יו"ר: רב-אלוף שאול מופז, הרמטכ"ל
 מנחה: ד"ר אריק כרמון, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים

רשימת הדוברים (לפי סדר אלף-ביתי):

- ד"ר מאיר בוזגלו, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
- סא"ל הדס בן-אליהו, ממד"ה (מחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל)
- גב' טלי ליפקין-שחק, עיתונאית
- אלוף גיל רגב, ראש אגף כוח אדם, צה"ל

- **אריק כרמון:** אני מקדם בברכה את כל משתתפי הכינוס הרביעי 'צבא-חברה' בשיתוף הרמטכ"ל והמכון הישראלי לדמוקרטיה, בהם קבוצת מנהלי בתי-ספר שיושבים בתל-אביב. כותרת המפגש היום 'החווה החברתי בין הצבא והחברה: שירות החובה' – מעידה על מהות התהליך שהתחלנו כאן לפני חודשים ארוכים, בכלל, ועל מוקד עיסוקנו היום, בפרט. הכותרת אמורה לכוון אותנו לברור היחסים בין צבא וחברה בישראל, ולהגדירם. היא גם מצביעה על העובדה שבמבנה הנוכחי של יחסי צבא-חברה קיים רצון משותף, שהתעלמות ממנו או הניסיונות להתכחש לו מהווים בעיה של החברה ושל הצבא. עוד מעידה הכותרת על כך שהצבא איננו משרת את עצמו, אלא משרת אינטרס חברתי,

כשם שהרצון הכללי של החברה מעוגן בשליחותו של הצבא. לכן, הרצון הכללי של החברה הוא אינטרס מובהק של הצבא.

בנשימה אחת, ובמיוחד בעת הזאת, צריך לומר שהרצון הכללי של החברה הישראלית הוא מארג גס התפור טלאים-טלאים, הוא פסיפס שנישא על ססעים, על מתחים ועל קונפליקטים. המציאות המשוסעת של החברה הישראלית, שבמקרה הטוב הופכת את הרצון הכללי שלה לבעייתי, מקרינה בהכרח על הצבא ורובצת כאבן כבדה על התפר שבין צבא וחברה.

כל אלה הופכים את הדיון היום למשמעותי מאוד ומסובך, מה גם שידוע לנו כי הצבא, בכורח תפקידיו הנובעים מהקונפליקט עם הפלסטינים, נתון בתוך ססע פוליטי עמוק. המציאות הזו יוצרת יותר מקורטוב של מעמסה על הדיון שלנו, וברור שאי אפשר להתחמק מהמשמעות של ההימצאות בקונפליקט על הדיון שלנו היום. בשם מארגני התכנית, אני מציע שנתמקד במשמעויות של הקונפליקט הישראלי-פלסטיני שנוגעות ספציפית לנושא שהצבנו לעצמנו היום, וכמו כן במכלול הנושאים שהוצגו בהזמנות למפגש. בדיון היום ביקשנו כאמור להתמקד בסוגיית שירות החובה. בחלק הראשון, נאזין למספר הצגות ומצגות שיעזרו לנו לסלול את הדרך להמשך היום. בחלק השני של הדיון נלבן את הסוגיות השונות במסגרת שלוש קבוצות דיון, כפי שנהגנו בשני מפגשים קודמים. קבוצה רביעית, של מנהלי בתי-ספר ומחנכים, שיושבת בתל-אביב, תשתתף אתנו באופן פסיבי באמצעות הווידאו-קונפרנסינג. הקבוצה הזו תטפל בעיקר בהיבטים על מערכת החינוך הנוגעים לנושאים השונים שיטופלו כאן.

חלקו השלישי של המפגש יוקדש לדיווח הקבוצות ולדיון כללי ומסכם במליאה.

כבר בראשית היום העמוס הזה אני מבקש להודות לאנשי ממד"ה, לראש אכ"א, לכל קציני הצבא ובראשם לרמטכ"ל. אני גם רוצה להודות לאלה שהשקיעו עבודה ועמל רב במכון שלנו.

■ **שאל מופז:** זה הכינוס הרביעי שלנו.

בכינוסים הקודמים נידונו הנושאים האלה: שירות נשים, כבוד האדם, שירות מילואים. השיח החשוב הזה נערך בתקופה של תהליכים משמעותיים מאוד שיצרו את המציאות שלנו, את דמותה של מדינת ישראל ואת דמותו של

צה"ל. הדיון שלנו היום מתקיים על רקע של מצב אסטרטגי מיוחד, בתקופה של מאבק ומבחן גורלי למדינת ישראל, של עימות מתמשך, גורלי ובעל משמעות היסטורית לעתידה של מדינת ישראל.

חשוב מאוד, ובפרט לאור נושאי דיונינו היום, לציין לשבח את כוח העמידה של הציבור בישראל; לאחר 16 חודשי אינתיפדה, הציבור בישראל מגלה כושר עמידה יוצא דופן. בדומה לכך, מגלה גם מערכת הביטחון יכולת התמודדות: צה"ל, שירות הביטחון הכללי ומשטרת ישראל.

בתוך צה"ל נציין הן את אוכלוסיית חיילי החובה והן את אנשי המילואים שעושים עבודה מאוד נאמנה. חשיבותו של שירות המילואים מתבררת פי כמה בתקופה זו שבה אנו נתונים במערכה רב-ממדית – גם צבאית, גם מדינית, גם כלכלית והסברתית.

אם הדיון שלנו היום היה מתנהל לפני חמישים שנה, או גם לפני שנתיים, אני מניח שהיה לו אופי אחר; וכאשר נגיע לשלום יום אחד, הדיון הזה יישא מן הסתם אופי שונה בתכלית.

אופיו של הדיון היום הוא לאו דווקא בזיקה להיבט הביטחוני. יש גם הקשרים פנימיים, שאינם נוגעים בהכרח להחלטות הצבא, כמו למשל שירות בחורי הישיבות. יש הקשרים אידיאולוגיים, כמו שירות הנח"ל, התפקידים ההתיישבותיים, הקשרים שבהיסטוריה של צה"ל הגדרנו אותם כ'סרבנות מצפון'. יש גם הקשרים כלכליים הנוגעים לשכר החובה, למספר משרתי הקבע, וכן הקשרים חברתיים הנוגעים לשירות הנשים, לתכניות חינוך, לתמיכה באוכלוסיות חלשות, לשוויון הזדמנויות בצה"ל, לקליטת עלייה ועוד.

השאלה הראשונה שעלינו לשאול את עצמנו (ושהכרח להגיע לגביה לעמק השווה, אחרת לא נגיע להסכמה החברתית גם בהקשרים העולים כאן). היא: 'איזו מדינה אנחנו, או ליתר דיוק: 'מה מצבנו בעת הזאת'. לצורך הדיון, נחלק את השאלה לשתי שאלות-משנה מרכזיות: שאלה ראשונה – האם אנחנו חיים במדינה שנמצאת בעיצומם של שלבי בנייה ותקומה, או שאנו כבר מדינה מפותחת מערבית, מודרנית ומסודרת?

כאן יש לציין כי בראשית שנותיה של המדינה, התשובה הייתה ברורה. אז בלטה מעורבותו של הצבא בבניין המדינה – הן בהתיישבות, הן בחקלאות

והן בקליטת עלייה. היום הצבא עדיין עוסק בנושאים האלה, אבל באיזון שונה. בעת ליבון הסוגיה הזאת, גם נלבן את סוגיית האיזונים הנכונים לעת הזאת.

שאלת-המשנה השנייה – האם מדינת ישראל עדיין נתונה בסכנה קיומית היום או לעתיד לבוא ונלחמת על עצם קיומה, או שהיא מדינה בטוחה, מדינה בעת שלום? בהקשר זה עלינו לשאול האם הערך העליון של המדינה הוא ההישרדות, כלומר החיים קודמים לאיכות החיים, והאם לשם כך עלינו לגייס את כל הכוחות, או שתפקיד המדינה הוא לפעול לרווחת אזרחיה? או אולי יש לפעול להשגת שני היעדים גם יחד, ומהו האיזון הנכון ביניהם? במה שנוגע לאיזון הזה, עלינו גם לשאול מהי תרומת הפרט למדינה וכיצד המדינה תורמת לפרט.

כמובן, ההגדרות אינן חדות, ובוודאי יהיה מי שינסח אותן אחרת, אבל גם התשובות שונות מהותית וכנראה לא תתפלגנה באופן מובהק. הן קשורות מאוד להשקפות אישיות אידיאולוגיות, לתפיסות עולם, להבדלים בחברה ובחינוך וכדומה.

הדברים שאמרתי עד כה הם חשובים משום שהכיוון של החווה החברתי גם בתוך החברה, בין אזרח לאזרח, גם בין המדינה לאזרח וגם בין חברה לצבאה, הוא שונה במדינה הנאבקת על קיומה לעומת מדינה החיה בשלום ובביטחון. כך גם בין מדינה מבוססת, מערבית, מודרנית, לבין מדינה השרויה בחבלי לידה ותקומה. להבחנה זו יש להעניק את מלוא תשומת הלב.

ההבדלים האלו משפיעים על הפרט – על ערכיו, על תפיסת תפקידו ומקומו בחברה ועל המוטיבציה שלו לתרום לה. הם משפיעים גם על צה"ל כארגון שחי ופועל בחברה הישראלית, ארגון המורכב מפרטים, כלומר חיילי צה"ל ומפקדיו, המגיעים אליו ישירות מהחברה.

היעדר התשובות החד-משמעיות לשאלות האלו משפיע עלינו ישירות בבואנו לנתח את האיומים, לקבוע סדרי עדיפויות, לנתב כוח אדם. דוגמה אקטואלית לכך היא החלטה שקיבלנו על קיצוץ בתקני כוח האדם המועברים לחיל החינוך, למורות החיילות, לטובת משימות אחרות שיטילו על החיילות האלה. האם בכך איננו זונחים משימה לאומית? שאלה אחרת היא אם עדיף שחיילות תעסוקנה למשל בחינוך בני נוער לאהבת הארץ – משימה חשובה

שמשפיעה על איכות המתגייסים לצה"ל – או שתשרתנה ביחידות צבאיות רגילות שבהן זקוקים לכוח אדם איכותי, ביחידות מודיעין, במערך הטכני, ובכך תתרומנה ישירות למשימתו העיקרית של צה"ל שהיא הגנת ביטחון המדינה.

זו דוגמה אחת לאותו איזון שדיברתי עליו קודם בהקשרים החברתיים והביטחוניים שהצבא עוסק בהם. האיזונים האלה משתנים מעת לעת ומתקופה לתקופה.

בפתח דברי ציינתי שאנחנו נמצאים בתקופה של אי-ודאות ביטחונית, אבל בו-בזמן אנו נמצאים גם בתקופה של אי-ודאות מבחינת התהליכים המדיניים לעתיד. הצבא לא כל-כך עוסק בהם, אבל נשאלת כאן השאלה האם אנחנו בדרך לשלום המיוחל שהוא משאת נפשו של כל אזרח במדינת ישראל, והאם בנקודת הזמן שאנו מצויים בה, לא התרחקנו מהגשמתה של המטרה המיוחלת הזו, שלפני כשנתיים חשבנו שהיא בהישג יד.

לקראת הדיון היום בסוגיית החוזה החברתי, התמקדנו בשלושה נושאים מרכזיים וחשובים:

1. תפקידיו החברתיים של צה"ל.
2. משמעותו של השירות הצבאי בזהות הישראלית. (אני נוהג לומר שתעודת הזהות האמיתית של האזרח במדינת ישראל היא השירות בצבא הגנה לישראל).
3. הרב-תרבותיות והשירות הצבאי.

נקודת המוצא למענה על השאלות האלה הייתה ונשארה דבריו של ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, דוד בן-גוריון, שאמר בזו הלשון:

"צה"ל הוא אחד הכוחות המרכזיים המעצבים דמות המדינה, המלכדים את העם, הממזגים את הגלויות, המחנכים את הדור הצעיר. צה"ל לא יעשה שליחותו באמונה אם לא ישמש בית-ספר עליון, יעיל ונאמן לחינוכו של הנוער במובן המלא והממצה של המילה, אם הוא לא ישמש בית-ספר להעלאת האדם בתוכנו גם מבחינה אנושית כללית, גם מבחינה אזרחית, גם מבחינה יהודית וגם מבחינה חלוצית. צה"ל לא ימלא את שליחותו אם הוא יגיע רק לכושר עליון של לחימה – אם כי על זה הוא מצווה בשורה הראשונה – אלא הוא צריך להקנות לנוער שמכונס בתוכו, לכל הנוער היהודי הבריא –

המכונס בצה"ל, את הכרת שליחותו וייעודו בבניית המולדת ובעיצוב עם סגולה ובעיצוב עם יהודי חופשי, שהוא יהיה מקור גאווה לכל העם היהודי בתפוצות, שהוא יהיה אבן שואבת לכל הנוער היהודי בגולה, שהוא יעורר כבוד בכל אומות העולם."

והוא מוסיף ואומר: "ייעודו הראשוני של צה"ל הוא ביטחון המדינה, אך אין זה תפקידו היחיד. על הצבא לשמש גם מרכז חינוך חלוצי לנוער בישראל, יליד הארץ והעולה. על הצבא לחנך דור חלוצי בריא בגוף וברוח, נועז ונאמן, שיאחה קרעי השבטים והגלויות ויוכשר למילוי ייעודה ההיסטורי של מדינת ישראל מתוך הגשמה עצמית, כבונה המולדת ומיישב שממותיה."

אשר לנושא הראשון – לאור השינויים החברתיים והתבססות המדינה והמצב הביטחוני המשתנה, עולות מחדש שאלות ביחס לתפקידיו החברתיים של הצבא בעתיד: האם צריך הצבא להמשיך להטות כתף בתחום המשימות החברתיות? האם קיימים תפקידים או תחומים חברתיים חדשים שנכון וראוי שהצבא ייקח על עצמו? האם קיימים תפקידים שמהם על צה"ל להתנתק בתקופה זאת? ובכלל, מהו הערך המוסף של צה"ל בימים אלו בעשייה הזו? על חלק מהשאלות האלו בוודאי יישוב הדיון היום. לראייתי, צה"ל כארגון אינו יכול להתעלם ממעמדו במדינת ישראל. אולי אין זה אותו מעמד שהיה לו עם קום המדינה, אך צה"ל הוא עדיין הארגון הגדול ביותר במדינה, עם יכולות כבירות, ארגון המרכז את מיטב הכוחות והמוחות במדינת ישראל, ובכלל זה שכבת גיל שלמה של משרתי החובה.

אני סבור כי עדיין נותרו לנו תפקידים שבהם פועלו של צה"ל יכול לתרום למדינת ישראל – גם בעקיפין וגם למימוש מטרותיו הישירות.

לא ניתן לראות את צה"ל כמנותק מהחברה. בעיותיה, הצלחותיה, רבדיה השונים – כולם משתקפים בשירות הצבאי. חייל החובה – עם הערכים שספג, עם מה ששמע מהוריו ומחבריו ומהצדה שלקח עמו מבית-הספר – מתייצב בבקום כשעל גבו המצב הכלכלי של ההורים, ההשכלה שרכש ועוד. כל אלו לא נותרים מחוץ לשער הבסיס, בין אם מדובר ביתרונות, כגון ידע טכנולוגי, אהבת הארץ, ציונות, ובין אם מדובר בבעיות: אלימות, סמים, קשיים כלכליים. כל אלה הוא מביא אתו לשירות הצבאי.

כל מה שאמרתי נכון גם לגבי חיילי המילואים. צה"ל בעיני הוא ראי, גם

אם לא מדויק, של הנעשה בחברה הישראלית. הוא מושפע ממנה, וביכולתו להשפיע עליה באופן מהותי.

כחלק מראייה זו, קבענו את שנת 2001 בצבא כשנת מעורבות בקהילה ואת שנת 2002 כשנת עלייה. במקביל אנחנו פועלים במישורים נוספים, בין היתר: קליטת עלייה, הוראת השפה, עזרה לשכבות החלשות, השלמת הינוך ובגרות לחיילי צה"ל, התכנית 'אמץ לוחם' שהיא מתן מלגת לימודים ללוחמי צה"ל, ותכנית 'עתידיים', שבה צה"ל מממן את השכלתם הטכנולוגית של בני הנוער בפריפריה שעוברים את מבחני הקבלה למוסדות להשכלה גבוהה, בעיקר לטכניון ולאוניברסיטאות השונות. אין להם הנחות, הם נדרשים לעבור את רף הבחינות, ואנחנו מממנים את לימודיהם. אלה בני נוער שמגיעים משכבות סוציו-אקונומיות שמתחת לממוצע, ומטרת התכנית לתת הזדמנות שווה לבני הנוער בערי הפריפריה לרכוש השכלה אקדמית, להשתלב בליבת העשייה הטכנולוגית בצה"ל ולאחר מכן בחברה ובקהילה בישראל. המימון, כאמור, הוא מימון של צה"ל, ומי שנהנים מהתכנית מתחייבים, פרט לשלוש שנות השירות הסדיר, לעוד ארבע שנות שירות קבע. במחזור הראשון יצאנו עם 95 תלמידים מצטיינים מערי הפיתוח, ובמחזור שני עם קרוב ל-400 סטודנטים נוספים, שמהווים קרוב לארבעים אחוזים מהעתודה האקדמית של צה"ל. אלה הם תלמידים מצטיינים; בטכניון הם מהווים שלושים אחוז מתלמידים המצטיינים, ובאוניברסיטת בן-גוריון – ארבעים אחוזים. המגמה היא שלאחר שהם יתרמו לצה"ל ובוודאי ירכשו השכלה ודעת, יצברו ניסיון וידע – הם יחזרו לערי המוצא שלהם ויסייעו בהקמה ובפיתוח של תעשיות מתקדמות ועתירות ידע.

דווקא לאחר יותר משנה של לחימה אינטנסיבית, בחר הצבא להקדיש חלק ניכר ממאמציו למשימה חברתית, וכאמור הכרזנו על שנת 2002 כשנת קליטת עלייה. זה נעשה בכל שדרות הצבא, בכל האגפים של המטה הכללי, בזרועות ובחילות. הייתי מוסיף ואומר שהפורום הזה הוא בהחלט הבמה שראוי לשאול מעליה האם באספקלריה החברתית, הבחירה הזו של צה"ל היא מוצדקת, האם קיימת ציפייה מצה"ל כי ימשיך וינהג כך.

הנושא השני שראוי לדון בו כאן הוא משמעותו של השירות הצבאי בזהות הישראלית. נושא זה נידון באריכות בכנס הקודם בזיקה לנושא

המילואים, והוא שריר בה-במידה לגבי שירות החובה. גם כאן נשאלות שאלות כמו מי משרת, מי לא משרת, ומה ההבדלים ביניהם מנקודת ראותה של החברה, כלומר איך החברה תופסת את המשרתים בצבא לעומת מי שאינם משרתים מבחינת המשמעויות הכלכליות, מבחינת מעמדם האזרחי, זכויותיהם ועוד.

המשרת בצה"ל הנו אזרח שותף הלוקח חלק בנטל הלאומי, והחברה הוקירה אותו על כך כל השנים. זה ללא ספק היבט מרכזי בחוזה החברתי שהיינו רוצים שיתקיים בין צה"ל לחברה הישראלית מאז היווסדה. אך בשנים האחרונות עלות טענות לגבי שינויים בחוזה הזה, המתבטאים בשיעורי הבלתי מתגייסים לשירות מסיבות שונות, או אלה שמשתמטים במהלך השירות. הדיון הציבורי הער בנושא מעיד עד כמה הציבור תופס את השירות הצבאי כגורם משמעותי בהגדרת אזרח ובהגדרת אופייה של החברה הישראלית.

מהי משמעותו של השירות הצבאי במצב שבו קבוצות שונות אינן משרתות כלל או שתרומתן שונה ומצומצמת? כיצד תשפיע עובדה זו עם השנים על המשרתים בצבא? מה ההשלכות של מצב-דברים זה על יחסי צבא-חברה בישראל? השאלות העולות אגב הדיון בנושא הזה הן קשות מאוד ולעתים יורדות לשורשי הסדר החברתי: יהודים מול ערבים, חרדים מול חילונים, נשים מול גברים. מובן שלכל אחת מההשוואות האלה יש משקל שונה.

ההיבט האחר הוא ההיבט האישי: האם על צה"ל לגייס כל אחד? כיצד יש להתייחס לחייל המסרב לשרת או שאינו מתאים לשרת מסיבות התנהגותיות, מסיבות נפשיות? מתי ניקח את הסיכון? כיצד עלינו לנהוג בסרבנים מטעמי מצפון ומטעמים אחרים והיכן ההבחנה ביניהם? השאלה היא לא רק האם השירות הוא חובה, אלא האם השירות הוא זכות.

גם אם לא נקבל היום תשובות לשאלות האלו, ונראה שכך יקרה, השאלות חייבות להישאל, כי הן נשאלות לא רק בפורומים כאלה, אלא על-ידי חיילים וחיילות המשרתים בצה"ל. פעולות הננקטות בצה"ל, כדוגמת 'מועדון חיילי החובה' והטבות ללוחמים, הן צעד בכיוון הנכון, אך אינן מענה לשאלות היסוד שהעליתי קודם, מענה שרק החברה הישראלית ומוסדותיה יכולים

לתת.

הנושא השלישי והאחרון שעומד במוקד דיוננו היום הוא רב-תרבותיות בחברה הישראלית והשפעותיה של השירות הצבאי. לאורך השנים צה"ל מקיים חוזים שונים מול קבוצות חברתיות שונות. כך, למשל, נשים שירתו פרק זמן קצר יותר מגברים ובסוגי תפקידים שונים בחלקם, למרות שבתקופה האחרונה הרחבנו את שירות הנשים בצה"ל וגם את שוויון ההזדמנויות לשרת בתפקידים נוספים ואנחנו גם מאריכים את שירות הנשים לשנתיים. בעניין אחר – לחרדים יש אפשרות מעשית לא לשרת, או לבצע שירות שונה בצה"ל, וגם כאן קם נחשון ראשון של גדוד חרדי שמשרת היום בצה"ל. אשר למגזרים האחרים הבודאים אינם חייבים בגיוס צבאי אלא הם מתנדבים לשירות. ואפשר להמשיך ולמנות אוכלוסיות נוספות.

תהליך מרכזי שעובר על החברה הישראלית בשנים האחרונות הוא מתן יתר לגיטימיות לייחודיותן של קבוצות שונות, ומטבע הדברים עולה השאלה כיצד תהליך זה בחברה משפיע על הדרך בה מתמודד צה"ל עם קבוצות ייחודיות. למשל, כיצד יאזן הצבא בין תביעות ייחודיות מצד קבוצות לבין הצרכים הצבאיים הדורשים שוויוניות ואחידות, כיצד ההיענות לתביעות ייחודיות תיצור תגובות שרשרת בקרב קבוצות נוספות.

כאמור, בשנים האחרונות מתמודד הצבא עם מספר אתגרים בנושא זה, כשהמרכזי בהם הוא שילוב הנשים. בעבר הוגבלו החיילות לתפקידים מסוימים, וכפי שצינתי קודם הרחבנו לאחרונה את מגוון התפקידים לנשים בצה"ל, פתחנו בפניהן תחומים שהיו שמורים עד כה לגברים, ובחלק מתפקידים אלה אפשרנו שוויון הזדמנויות.

חוץ מגדוד של חרדים שמשרת בצה"ל שהזכרתי קודם, יש לנו גם גדוד סיור מדברי מבני האוכלוסייה הבודאית שמשרתים בהתנדבות.

כל הצעדים החיוביים האלה נועדו להגביר את שילובן של האוכלוסיות הללו בשירות הצבאי ואת הזדהותן עם התכלית לשמה הוקם צה"ל. מנגד, צה"ל נדרש לגבש לעצמו קווי מדיניות ופעולה חדשים ואחרים ממה שהכיר בעבר.

נקודה נוספת – עסקנו לא מעט בסוגיית מעורבותם של ההורים. זוהי נקודת מפגש וחיתוך מרכזית בין צה"ל לחברה. מתקיימות פגישות סדירות בין

ההורים והמפקדים הישירים וביניהם לבין הפיקוד הבכיר בצבא. גם ביחס להורים קבענו לעצמנו עיקרון מאוד ברור: מעורבות – כן, התערבות – לא. לסיכום, אני רוצה לומר שהדילמות בהן נעסוק היום הן כבדות משקל. הפתרונות אינם מהיום למחר. אנחנו לא מצפים לצאת מכאן עם 'סל פתרונות'. אני חושב שעצם הדיון חשוב; התכנסנו כאן מתוך הבנה כי רק התמודדות משותפת של צה"ל והחברה הישראלית עשויה להניב פתרונות מושכלים. הפעם הצטרפה אלינו לדיון קבוצת מנהלים של בתי-הספר תיכוניים. אין לי ספק כי יחד עמם ובשותפותם ובשותפות מערכת החינוך כולה יש בכוחנו להתמודד באופן מוצלח יותר.

אני מקווה כי לאורך הדיון ובהתמודדות בכלל נגלה כולנו אומץ לב לשאול שאלות נוקבות ויצירתיות מבחינת הנחות יסוד, ואחריות רבה ומשותפת לכיווני דרך עתידיים.

■ **אריק ברמון:** תודה רבה לרמטכ"ל. נשמע כעת שלושה דוברים, והראשון שבהם ד"ר מאיר בוזגלו.

■ **מאיר בוזגלו:** אנסה להגביל את עצמי לשתי הערות כלליות מאוד: האחת בנושא התרבותי-זהותי; השנייה, ברמיזה בנושא החברתי-כלכלי.

אשר להיבט הכלכלי הייתה לאחרונה מיני-מהפכה בנגב, התקיימה שביתת הנכים, יש אבטלה גדלה והולכת. פעם היה מדובר בקבוצה מאוד קטנה שיצאה למחות, לדרוש צדק, לדרוש שוויון; היום מדובר בתופעה רווחת יותר, וגם התקשורת מגויסת לזה יותר. וברקע מנסר הנתון הזוועתי, על-פיו ישראל היום מובילה בעולם המערבי באי-שוויון בין עניים לבין עשירים. זה צד אחד של הדיאגנוזה.

הצד השני של הדיאגנוזה הוא שאלמלא המצב הביטחוני הקשה שבו אנחנו נתונים, היינו נתונים היום בשטעים ובמתחים מאוד קשים בין דתיים לחילוניים, בין חרדים ומתנגדיהם. הבחירות האחרונות שיקפו זאת היטב: מצד אחד ש"ס ומצד אחר כל מיני מפלגות שרצו להציל אותנו מ-ש"ס, אם זה שינוי של יוסף לפיד, אם זו ישראל בעלייה, אם זו מרצ. יש התעוררות יותר ויותר גדולה בנושא מזרחיים-אשכנזים, יש כמובן נושא יהודים-ערבים, ויש נושא גברים-נשים. ישראל נתונה בתהליך של שטעים קיטוביים גדלים

והולכים, ולמרבה המזל, אם אפשר לומר זאת, ישנו המצב הביטחוני הקשה, שסוכך עלינו מפני משברים גדולים מכל ההיבטים הללו.

ישנם עוד תהליכים קשים: יש ערעור על הממלכתיות בישראל. אם לוקחים את הרדיו והטלוויזיה הממלכתיים מצד אחד, ורשת אדירה של רדיו פירטי, מצד שני – שאיננה מיוצגת במישור הממלכתי וגם איננה מעונינת בכך יש לנו בעצם משחק בין טלוויזיה ישראלית חילונית בעיקרה, ובעיקרה גם אשכנזית, לעומת תקשורת שמאיימת על אותה ממלכתיות.

אתחיל במה שנראה לי כמעין חזון כמובן חזון מאוד כללי – שהייתי מבקש לשטח בפניכם.

אני חושב שישראל היום היא מרכז של יבוא אידיאולוגיות מבחוץ. ההתחלה הייתה בתקופת 'הפנתרים השחורים', אחר כך הייתה תקופה של 'חצי יצירה ישראלית וחצי יבוא מארצות-הברית', ולאחרונה יש לנו יבוא גדול מאוד של פמיניזם, יש לנו יבוא של כל ערכי הדמוקרטיה, יש לנו יבוא של 'יוצאים מהארון' ואחת הסנוניות האחרונות היא יבוא של 'רב-תרבותיות'. אם חשבנו להיות 'אור לגויים', מרכז של ייצוא אידיאולוגיות, המצב התהפך. אני חושב שאין אידיאולוגיה בעולם שלא זכתה פה לייצוג מכובד, מה שאיננו מוזיק מבחינות מסוימות.

אחד המאפיינים של ההתערורות היום בארץ הוא חידוש מדיניות כור ההיתוך. קיים כמעט קונסנזוס שכור ההיתוך הזיק מאוד, השאיר הרבה מאוד צלקות, ואני חושב שהדיאגנוזה שפיתחתי היא לא במקרה תוצר של כור ההיתוך. כור ההיתוך לא אדיש לאותו תיאור-מצב של מתחים וקיטובים שאני פתחתי בהם. החזון שמוצג על-ידי רבים מחברי, ויוסי יונה שנמצא כאן מוביל בתחום הזה, הוא לראות באפשרות של רב-תרבותיות דרך לצאת מ'כור ההיתוך': עד עכשיו הצטופפנו לנו ב'כור ההיתוך', לא כיבדנו זה את זה, קבוצה אחת לא כיבדה את רעותה, ועכשיו בואו נכבד כל קבוצה ונביא את ההבדלים לידי ביטוי. אני אפילו זכיתי להיות מוזמן על-ידי קצינות חינוך לדבר על רב-תרבותיות בצבא, מה שכמובן מאוד מוזר מבחינה מסוימת. כך או אחרת, הרעיון שאנחנו קמים מכור היתוך לרב-תרבותיות הוא לכאורה אחת התקוות שעל הפרק.

לעניות דעתי, יש ברכה מסוימת ברב-תרבותיות, אבל לא זו הדרך. הדרך

לקום מכור היתוך היא – ואני אומר את זה בשפה קצת קשה – לבטל את החרם על העולם היהודי שלפני שלילת הגלות. כור היתוך יש בו את כל הסממנים של למחוק הבדלים וכדומה, אבל אם אנחנו קמים ממנו לרב-תרבותיות, מבחינתי זה המשך של אמריקניזציה. אני חושב שהדרך היותר קשה והפחות ברורה והפחות מוגדרת, אבל המבטיחה בהרבה, היא להתחבר לאותו עולם יהודי. אינני מדבר על חזרה לשורשים, אינני מתכוון לאיזו נוסטלגיה; אני מתכוון לביטול אותו החרם על מאות שנות יצירה יהודית בכל מקום שהיו בו יהודים, ומתן ביטוי של כבוד ליצירה הזאת בממלכתיות הישראלית היום.

לקח לי הרבה זמן להגיע למסקנה הזו, ואנסה ממש בקצרה לסמן מה החידוש בגישה שאני חותר אליה. בכלל זה אני גם רוצה להיות מליץ יושר, בתוך אותו עולם יהודי, למה שנקרא 'עולם התרבות והיצירה היהודי-הערבי': פאר התרבות היהודית, פאר היצירה היהודית נעשה בעולם ערבי או בעולם מזרחי. אם זה יהודה הלוי שכתב ערבית, אם זה הרמב"ם שחי בעולם ערבי, אם זה רבנו בחיא, אם זה רבי ישראל נג'ארה, אם זה רבי דוד חסין. אם נלך הרחק אחורנית, כי אז גם ראוי לזכור שהתלמוד הבבלי כתוב ארמית. כפי שאתם מתארים לעצמכם אני לא מדבר על זהות יהודית-ערבית. אני מדבר על התרבות היהודית השורשית, שחלקה צמח בעולם יהודי-מוסלמי, יהודי-ערבי.

שלילת החרם הזה משמעה, למשל, שניתן את דעתנו על כך שבשלושים שנות טלוויזיה ישראלית ואולי יותר, עם כמה וכמה ערוצים, הפיקו בסך הכול תכנית אחת על הרמב"ם. כמי שמאוד אוהב מוזיקה מזרחית-ערבית, אני גם יכול לומר לכם שזכינו רק לתכנית אחת על אום כולתום.

אם הייתי צריך ללחוץ, לא הייתי לוחץ לרב-תרבותיות. רב-תרבותיות היא בשבילי ערך פורמלי, ערך מופשט, תנאי לקיומם של הבדלים, אבל הוא עצמו אינו תרבות. אין תרבות של רב-תרבותיות. ועכשיו, בקיצור, אפרט את השלכותיה של הראייה הזו.

נתחיל ביחס לערבים, לאלה שהם אויבנו. הם אויבנו, נקודה. לא יותר ולא פחות. ברגע שיהיה מקום של כבוד לתרבות היהודית-ערבית, כל ההתנשאות, כל הזלזול וכל רגשות האשמה שבאים כתגובה לאותה התנשאות, ואותה

הטלטה מרגשות אשמה להתנשאות שמבטאת חלק גדול ממה שעוברים האינטלקטואלים הישראלים כל אלה יתפוגגו, כך אני מקווה, לטובת התייחסות צלולה למי שאני עומד מולו. אם אני עומד במחסום ועובר לידי מישוהו מתרבות אחרת, ויש לי יחס של כבוד לתרבות הזו מלכתחילה, כי אני יודע שזה לא זר לי ואני עצמי לא איזה נורבגי באוריינט, אז אני חושב שאני אהיה גם פחות מועד להשפלה, וכתוצאה מכך גם פחות מועד להשפיל. אם אני צריך לסגור מסגד עם מואזין כי יש שם הסתה, אני סוגר אותו בגלל הסתה ולא בגלל שאני לא אוהב את הצליל הזה, שנשמע לי מאוד מזוה, או את הלבוש הזה.

השלכה שנייה: הרציתי בבית-ספר למנהיגות חינוכית ושאלתי, לדוגמה, אם מישוהו מכיר פיוט של רבי ישראל נג'ארה. אף אחד לא יד. היה מישוהו שחשב בטעות שלכה דודי הוא פיוט של רבי ישראל נג'ארה. מסתבר שפיוטים של רבי ישראל נג'ארה מושרים בכל רחבי ישראל. רבי ישראל נג'ארה היה הרב של עזה, וכדאי לזכור זאת. עם שלילת הגלות, שללנו בישראל מאות שנים של היסטוריה יהודית בישראל. איזו אומה תיקח זיכרון שלה בישראל, עם כל המחלוקות ועם כל היריבויות שלנו בינינו, ותשים אותו בצד? אם אני מדבר על הקבלה בצפת, אם אני מדבר על קורדוברו, על רבי ישראל נג'ארה; אם אני מדבר על הנכד של רבי ישראל נג'ארה שפגש את נתן העזתי והשפיע על השבתאות; אם אני בונה פה את הרקמה שהייתה פה בישראל, מאות שנים של היסטוריה יהודית שאני השמדתי, ולעומת זאת התחלתי הכול, כביכול, באיזושהי צורה מוזרה בבאזל ובאוסישקין, כלומר הבאתי אותם לפה וההיסטוריה שלי הולכת בקו רציף לשם, ממריאה לשם והיא לא מתחברת לכאן – לדעתי עצם המעשה הזה מאוד משונה בהשוואה לתולדות אומות העולם.

הפתיחות והמודעות בנושא הזה הן מאוד חשובות, ויש בזה תקווה. השלכה שלישית: היום הצבא יותר מושפע מאשר משפיע. פעם הצבא והלהקות הצבאיות היו גורם מעצב מרכזי של התרבות בישראל, והיום המצב הוא אחר בגלל אותה אמריקניזציה שהזכרתי קודם, בגלל אותם מתחים ואותן יריבויות. אני מאוד אוהב את אביב גפן, אבל רק אביב גפן וגידי גוב וכיוצא בהם, זה לא טוב. וכאן אני מגיע לומר הפופולרי יותר. לקח עשרות שנים

לעפרה חזה זיכרונה לברכה לגלות שהיא לא צביקה פיק והיא לא בדיוק 'פֶּרְחָה', והיא גילתה את 'אם ינעלו דלתנו', וגילתה את שירת שבזי שהיא כל-כולה קשר לעולם עברי, קשר לישראל, קשר הכי בסיסי, הכי שורשי לעולם פה. כך היא הצליחה. אף זמר, לא שלום חנוך ולא אביב גפן, לא עשה עשירית ממה שעשתה עפרה חזה עם שירים תימניים ישנים כביכול. אביב גפן הלך לאנגליה, ניסה את מזלו וחזר. כך גם שלום חנוך. מה שעשתה עפרה חזה עם 'גלבי', עם 'אל חי', עם ביטויים עבריים שפרצו אל תעשיית המוסיקה המערבית את זה לא עשה אף אחד. גם משיקולים רווחיים, זה מה שהיה צריך לעשות. למרבה הצער היא גילתה את הדבר האמתי מאוד מאוחר, אחרי שהיא ניסתה לקום מכור ההיתוך, אחרי שמחנק רדף אצלה מחנק.

לכך אני מתכוון שכשאני אומר 'תרבות יהודית-ערבית'; יש בזה הבטחה, יש בזה גם הזמנה לקשר היהודי-ערבי בישראל, לא בנוסח ההזמנה של הטלוויזיה שמנסה, עכשיו לחבר שחקן טניס ישראלי ושחקן טניס ערבי. עם קשר מסוג זה אולי נתחיל למצוא האחד את השני. אם אני יודע שהמקאמים שאבא שלי כתב והמקאמים שהמואזין שר הם אותם המקאמים, זה הרבה יותר מקשר ממפגש בין שחקן הטניס באיזה כפר ערבי לשחקן הטניס באיזה מקום ברמת השרון. יש פה הזמנה לדיאלוג יהודי-ערבי שאין לנו במקום אחר. אני חושב שבאותה תרבות יהודית-ערבית יש כוחות שייתנו מקום ליהודיות שלנו, בלי לחשוף אותה לטלטלה הטיפשית הזאת של להיות חרדי או להיות חילוני. תרבות כזו תעמוד כתריס בפני אותה אמריקניזציה קלוקלת ותבטא משהו שבשבילו אנחנו פה. אני לא חושב שאנחנו פה רק בגלל השואה או רק בגלל שאנחנו לא יכולים להסתדר במקום אחר. אני גם לא נמצא פה בשביל להקים גטו יהודי מזרחי.

ההכרזה על ביטול החרם על עולם יהודי עשיר מאוד ומתן הכשר מציאותי לעולם הזה, לאו דווקא בנוסח תכנית הטלוויזיה 'טברנה'; יש בה יותר ברכה, גם ליהודי המזרח שנמצאים כאן, מאשר אימוץ של רב-תרבותיות. עניין חשוב לא פחות, שלא ארחיב בו, הוא הפערים הכלכליים הקשים. כמעט מיותר לציין בפורום זה מה מובטל מרגיש, או מישהו שצריך לחזור מצבא לאבטלה, או הניכור שחש מי שמתגייס לצבא מרקע של בערות. הפערים הקשים האלה פוגעים מאוד בחוסננו לאומי.

הערה קטנה לגבי מקומו של הצבא. כל גוף, כל מוסד אחרי בית-הספר התיכון, בלי שירצה בכך, בסופו של דבר יוצר היררכיות מסוימות, לוקח הבדלים קטנים והופך אותם לגדולים. כששני סטודנטים מתחילים באוניברסיטה, הם מתחילים פחות או יותר דומה, אבל גומרים אחרת לגמרי. אחד גומר רופא, אחד גומר מורה, אחד גומר משהו אחר. הם מתחילים בהבדלים קטנים, אבל ההבדלים גדלים. הוא הדבר לגבי הצבא. הצבא לוקח אנשים שההבדלים ביניהם לא גדולים יחסית, אך בסופו של דבר יש לנו קצינים מצד אחד, ויש לנו שק"מיסטים ומרכזניות וכדומה מצד שני. זה לא טוב וזה לא רע: זוהי המציאות זה כורח הדברים.

ההבדלים האלה מקרינים אחר כך לחברה האזרחית הם קובעים מי יהיה מנכ"ל אל-על ומי יהיה ראש-ממשלה – מכיוון שיש תרגום כמעט מלא של ההיררכיה הצבאית להיררכיה האזרחית. נשאלת השאלה מה הצבא יכול לעשות כדי לפצות על יצירת ההבדלים האלה. מישהי באשדוד שגומרת עם ממוצע שמונה בבגרות ומישהי מרמת השרון שמסיימת באותו הממוצע, האם נוכל לומר בכנות שהסיכויים שלהן להיות מרכזניות זהים? רצוי שיהיו זהים. רצוי שקציני מיון יהיו מודעים להטיות שיש להם בלי להיות אנשים רעים, להטיות שיש להם מעצם היותם חלק מתרבות מאוד סטראוטיפית. האם יש מנגנונים שעוקבים אחרי הדבר הזה? כי כאן צוואר הבקבוק; קציני המיון הם צוואר הבקבוק. צריך לתת את הדעת לתיקון שמתבקש כאן באופן טבעי, כי ממוצע שמונה בבית-ספר גרוע באשדוד הוא הרבה יותר טוב משמונה בבית-ספר מצוין עם מורים טובים ברמת השרון, ולא להפך.

אם נחבר מה שאמרת כעת לנושא הקודם – לגבי ייצוג של ממלכתיות בצבא, היה כדאי שניתן את הדעת, למשל, לאופן שבו מבטאים את האבל הצבאי. אני יודע שיתומי צה"ל ממוצא מזרחי לא מסוגלים לפתח שום זיקה לטקס שכולו על טוהרת היהדות האשכנזית. את הדוגמה הזאת אני זורק כשאלה לדיון ולא בתור משהו שיש לי עליו תשובה חד-משמעית, כי הממד הסמלי כאן הוא מאוד חשוב.

תודה רבה על כך ששזרת

■ אריק כרמון:

פרספקטיבה מרתקת לדיון.

בכל הדיונים שהיו לנו עד הנה, מובלעת במעומעם השאלה 'צבא העם

מול צבא מקצועי. אני חושב שלמרות שעדיין לא נכנסנו לבירור עמוק ויסודי של השאלה הזאת, התפיסה שרווחת כאן היא שאין תחליף לצבא העם. אם מדובר בצבא העם, כי אז נחזור לאיפה שהתחלת: בשנות ה-50, מנקודת המבט הבן-גוריונית, צבא העם נכרך בכור ההיתוך, והמשמעות הייתה שרוצים להתיק את הציבורים שהגיעו מעדות המזרח בכור שהובא ממקום מסוים, ביהופיץ פחות או יותר. כך או אחרת, זוהי פרספציה שאי אפשר להתעלם ממנה.

■ גיל רגב: "תמונת מצב נתונים והתפתחויות לגבי שירות החובה"

הנושא הוא שירות החובה, ואי אפשר להיכנס אליו מבלי שנעשה את ההקשר לנושא הקודם שדנו בו במפגש השלישי, והוא שירות המילואים. במפגש הקודם עסקנו בשירות המילואים בצה"ל ולמדנו מתוך הנתונים שהמיעוט משרת. ניתחנו את הסיבות וגילינו שאי-השוויון בחלוקת הנטל נובע בעיקר מצורכי צה"ל ביחס לתרחיש מלחמה, מיכולתו וממגבלותיו התקציביות. למדנו עוד על המושג 'השמטה', אבל רצינו בעצם לומר שצה"ל לא זקוק, לא יכול, ולפיכך גם לא מעוניין ליצור שוויוניות מוחלטת בעומס המילואים בקרב כלל האזרחים, אלא הוא בוחר את אלו שדרושים לו לעמידה בייעודו ובמשימותיו. הבחירה הזאת יוצרת דיפרנציאליות, שמצד אחד מעלה שאלה לגבי היותנו צבא העם במובן שרוב העם לוקח חלק במשימה; אבל יותר מזה, הדיפרנציאליות מחייבת התייחסות שונה כלפי המשרתים. טבענו משפט שבחלקו התקבל כאן ובחלקו לא: אמרנו 'רוב זכויות למיעוט משרת'.

אנחנו מדינת חוק, החוק מאפשר לצה"ל לקרוא לאחד ולא לקרוא לאחר. כיוון שכך, המדינה וצה"ל רואים לעצמם חובה חברתית מוסרית - תרצו, הגיונית - לפצות את זה שבחרנו בו. קרי, להעניק לו זכויות, למנוע פגיעה במעמדו ובשכרו, להוקיר ולתגמל אותו באופן ראוי.

מהדיון ההוא ועד היום, הוחלט לחוקק את חוק הקצבאות, שמשווה את תנאי הביטוח של אנשי המילואים לאלה של אנשי הקבע, הוחלט לשלם עבור שירות מילואים חד-יומי וכו'. צה"ל משקיע כסף רב בנושאים של ההוקרה, הרווחה וכיוצא באלה, ועוד לפתחנו - ולא נגענו בזה - עניינים שקשורים לפנסיה ולמודל מילואים אחר.

עד כאן לעניין המילואים וצבא העם.

על סדר יומנו נושא הצבא הסדיר, וליתר דיוק – שירות החובה והחובה החברתי. בנושא זה נעסוק משתי נקודות מבט: האחת חברתית, ואם תרצו – מהצד של הערך; השנייה צבאית, ואם תרצו – מהצד של הצורך. אלו הן שתי נקודות המבט, ומעניין יהיה במהלך היום לגלות שכאילו מתהפכות היוצרות: הצד החברתי מדבר על הצורך בשירות צבאי והצד הצבאי מדבר על ערך השירות. כך או כך, שניהם חיים בכפיפה אחת, גם הערך וגם הצורך, תחת קורת גג אחת שאנחנו קוראים לה "צבא העם", ועל זה נדבר היום, על צבא העם בשירות הסדיר – לאן.

לפני שנתחיל, מילה על משהו שקשור לרוח הדין היום, גם בויקה לדברים שאמר ד"ר מאיר בוזגלו.

אנחנו, אנשי צה"ל, לא באים ליום הזה באיזו בקשת עזרה מן החברה הישראלית, וגם לא בטענות. על אף שנציג כאן נתונים מסוימים, אין לנו שום טענות. אנחנו לא מאוכזבים, לא מחנכים את העם ולא מחנכים את אנשי משרד החינוך שצופים בנו. כוונתנו להציב תמונת מצב, להציג נתונים, והפורום צריך להתמודד עם הנתונים והמשמעויות שלהם ולנסות להעריך איפה נהיה בעוד עשור, או בעוד שני עשורים, בהנחה שהדברים ימשיכו כפי שהם היום, ונשאל את עצמנו אם זה טוב, אם זה רע, האם אנחנו רוצים או לא להשפיע, ואם כן – מי צריך להשפיע, ומי יכול.

השאלות על סדר היום הן שאלות חברתיות שעוסקות בשסעים בחברה, בחוסן הלאומי והדמוקרטי ובהשפעה שיש לשסעים הללו על שירות החובה בצצה"ל, בתפקידו של השירות הצבאי ואולי בשירות הלאומי, שעוד לא קיים היום.

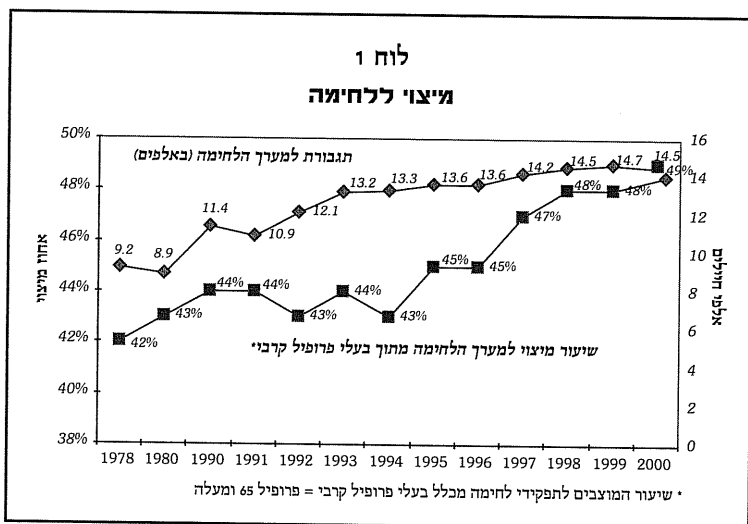
בבואנו לדון בצבא הסדיר, הנתון הראשון שעלינו לקחת בחשבון הוא שאנו זקוקים למספר מסוים של אנשי מילואים, ושאת המספר הזה של אנשי המילואים גזרנו מתרחיש המלחמה. כל עוד הערכת המצב המבצעית היא שהמלחמה העתידית תחייב סד"כ (סדר כוחות) גדול, נידרש בהתאמה להחזיק מילואים בהיקף כזה.

נשאלת לפעמים השאלה מנין נובע גודלו של הצבא הסדיר, מה מקורו, למה הוא כזה, למה הוא עומד, נניח, על 125 אלף איש. חשוב לדעת, אם כן, שגודלו של הצבא הסדיר נקבע בראש ובראשונה מעצם היותו המקור והמזין

לצבא המילואים. מכאן גוזר צה"ל גם את סדר העדיפויות שלו ביחס לאוכלוסיית המתגייסים. זוהי נקודת מוצא מאוד חשובה.

נתחיל בלוחמים: כוח אדם במקצועות הלחימה הוא המשאב היקר ביותר במלחמה, ולכן אליו, אל הלוחמים, מכוון צה"ל את עיקר האנרגיה שלו, לרבות בגיוס לצבא הסדיר, שם שואף צה"ל למצות באופן המרבי את היכולות והצרכים. ה'מלחמה' היא על כל לוחם – לוחמים לא קונים בכסף. מתן עדיפות ללוחמים מבטא את הערך שצה"ל מייחס לפלח הזה, ולא היינו משקיעים את המאמץ והמשאבים להקמת הגדוד החרדי, שהרמטכ"ל דיבר עליו, אילולא היה גדוד לוחם. עשינו זאת לתכלית מאוד ברורה. בגיוס הלוחמים ממצה צה"ל את חוק שירות הביטחון עד קצהו. דהיינו, כל מי שמצבו הרפואי מאפשר זאת, צה"ל יעשה את מרב המאמצים להציבו באחת היחידות הלוחמות – על-פי הצרכים ורצון המתגייס, אבל בסדר הזה.

לוח 1 מבטא את המיצוי לאורך השנים – משנת 1978 ועד 2000, דהיינו את המאמצים שמשקיע צה"ל למצות את פוטנציאל הלחימה. זה אחד הנושאים שאנחנו משקיעים בו אנרגיה רבה, אף שמצד הנכונות בקרב הנוער – ותכף נראה זאת בשאר הנתונים המגמה המסתמנת הפוכה.



אני חייב להציג גם את הצד השני של המטבע. הבה נתבונן באוכלוסיית הנשים: כיוון שרוב הנשים אינן לוחמות, משך שירותן קצר יותר, מתוך הסכמה והבנה שהצורך כאן פחות חזק.

הגורם השני שמשפיע על גודל הצבא הסדיר הוא חוק שירות הביטחון. על-פי החוק מגייס צה"ל כל מי שמלאו לו 18 שנים והחוק לא פטר אותו מגיוס. מובן מאליו שעל-פי החוק הזה מגייס צה"ל לשורותיו ציבור גדול מאוד של חיילים, שבנסיבות של צבא מקצועי לא היינו מגייסים אותם משום תועלתנותם הנמוכה לצערי, אין לי ביטוי יותר טוב לזה. חלקם מתקשים ביותר לשרת, יוצרים חיכוך עצום בינם לבין המערכת, ולמרות זאת מגייסים אותם תחת לשון החוק ועקרון השוויון.

דבר ידוע הוא שבחדרים האפלים של אגף כוח אדם, אנחנו מקיימים מעת לעת דיונים בנושא סף הגיוס לצה"ל; מקיימים דיונים ומתלבטים. יש גורסים שהפתרון לזנב הארוך של הבלתי מועילים הוא לקצץ אותו על-ידי שינוי ההגדרות של סף הגיוס לצה"ל. האסכולה הזאת אומרת שבכך תיפתרנה, לכאורה, בעיותינו. נגזור את שולי המכנס הארוך שאנחנו דורכים עליו תוך כדי שהולכים, ונופלים לפעמים, ותם העניין. דעה אחרת אומרת להפך: זייתרת קצת - ויתרת על הכול! תמיד יהיו אחרונים. זהו הענף שאנחנו יושבים עליו, זהו צבא העם, זהו הערך היחיד שמאפשר לנו לגייס ולשבץ על-פי צרכינו, ולכן אי-אפשר לוותר. זאת התשובה למי ששואל מדוע בצה"ל מחזיקים את אוכלוסיית נערי רפול. מכאן, לא זו בלבד שלא העלינו את סף הגיוס, אנחנו מגייסים אפילו מתחתיו בשם הערך. בשם אותו ערך אנחנו פועלים במסגרת חיל החינוך להבטיח את מקורות כוח האדם הזה לפני גיוסו ולהשפיע על נכונותו לשירות עוד טרם הגיעו לצבא, דרך בתי-הספר ותנועות נוער. כאן אנחנו משלבים את הצורך והערך, שלפי ראיית צה"ל אינם ניתנים להפרדה.

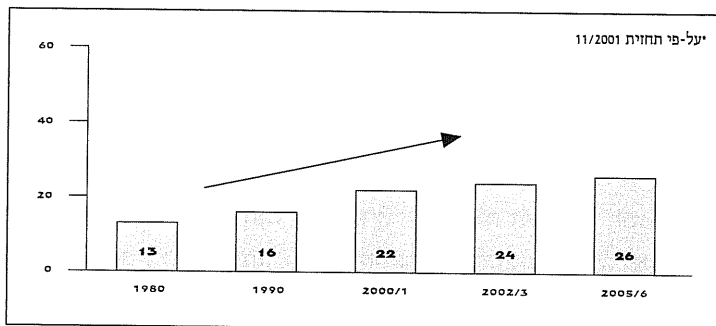
בדיון זה עלינו לזכור את פלח האוכלוסייה הערבית המגיעה לגיל הגיוס, וניכר שעם השנים הפלח הזה ילך ויגדל. המשמעות העיקרית היא שציבור יותר גדול שמגיע לגיל הגיוס, אזרחים שמצביעים לכנסת ישראל, לא יתגייסו לצה"ל אם לא נעשה משהו בנידון. לפי תחזיות קדימה, מתוך נתונים קיימים של ילודה וכיוצא בזה בקרב יהודים וערבים, במשך השנים שיעור

האוכלוסייה המגיעה לגיל 18 במדינת ישראל ואינה מתגייסת לצה"ל, ילך ויגדל.

כשאנו בוחנים את הסיבות לאי-גיוס של גברים לצה"ל, נשים לבנו במיוחד לעובדה שבשנת 1980, 3.7 אחוזים מקרב האוכלוסייה לא התגייסו תחת הכותרת 'תורתו-אומנותו' ואילו בשנת 2005 השיעור יעמוד על קרוב ל-10 אחוזים. הטבלה הזו גם מראה שאם בשנת 1980 כ-4 אחוזים היו פטורים

לוח 2
סיבות לאי-שירות - גברים
(באחוזים)

שנת גיוס	1980	1990	2002/3	2005/6	סיבת פטור
					פטור רפואי
"תורתו אומנותו"	3.7	4.6	9.7	10.9	
סקף גיוס	0.6	2.7	2.5	2.5	
רישום פלילי			1.4	1.5	
בחור"ל	3.6	5.2	4.1	4.1	
נפטרים	0.2	0.1	0.1	0.1	
סה"כ	12.1	16.6	23.9	25.7	



מסיבות רפואיות שונות, בשנת 2005 המספר הזה יעמוד על 6.2 אחוזים. אלו הם שני הגורמים הכבדים ביותר שמביאים לאי-גיוס אוכלוסייה יהודית לצה"ל.

דבר דומה אפשר לראות בשירות הנשים. כאן, בהבדל מהגברים, הסיבה העיקרית לאי-שירותן של בנות היא הצהרתן שהן דתיות – לכאורה מוצא מאוד אלגנטי מבחינת הבנות, כי הן אינן צריכות להתמודד עם המערכת

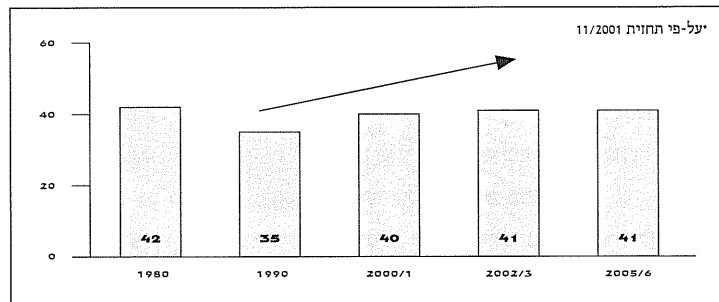
לוח 3

סיבות לאי-שירות - נשים

(באחוזים)

שנת גיוס	1980	1990	2000/1	2002/3	2005/6	סיבת פטור
						א
	ב	ג	ד	ה	ו	
פטור רפואי	1.7	1.4	1.9	1.9	2.0	
דתיות	30.4	21.1	28.0	29.7	31.2	
סף גיוס	2.7	3.9	4.4	4.0	4.0	
בחול"ל	3.0	4.2	2.7	3.5	3.5	
נפטרות	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	
נשואות	6.1	1.9	1.1	1.2	1.2	
סה"כ	44.0	32.6	38.2	40.4	42.0	

פטור דתיות יהווה 80% מהפטור מגיוס של הנשים בשנתון תורן 2002 (ללא הכללות הנמצאות בחול"ל)



בסוגיות רפואיות או נפשיות וכיוצא בזה. אחרי שהן מצהירות על היותן תדיות, אפילו איננו שולחים בלשים לבדוק את נכונות ההצהרה. יש אוכלוסייה מאוד גדולה של בנות שאינן משרתות היום, וכפי הנראה גם לא תשרתנה בעתיד.

יש לומר משהו על הנכונות בעת השירות, אבל דרך ההתבוננות הרפואית דווקא. בשנת 1985, כ-76 אחוזים מקרב המתגייסים ענו לקריטריון של פרופיל קרבי שמאפשר לשבץ אותם בחיל קרבי, או תחת תנאי שירות של לוחמים. עם השנים, חלה, לכאורה, ירידה במצבם הבריאותי ובכשרם הגופני של המיועדים לגיוס, גורם המשפיע על שיבוצם ביחידות קרביות. בשלב מסוים, עשינו בצה"ל שינוי בספר הפרופיל; לכאורה הכבדנו את ידינו או קבענו קריטריונים מחמירים יותר שהקשו על הקבוצה הזאת שלא להגיע ליחידות לוחמות. אלא שבתוך שנים ספורות, שנתיים עד שלוש, הנוער הזה למד לעשות מניפולציה גופנית או רפואית, כך ששוב איננו יכולים למצות את היכולות האמיתיות של המתגייסים, ואנחנו נמצאים במובן זה בירידה מתמדת במיצי קוח האדם ללחימה.

המצב הרפואי משקף בעצם סוג של נכונות – או אי-נכונות לשירות. הפתיחות והרגישות שאנחנו מגלים היום כלפי בעיות בתחום הפרט, הקושי שלנו להתמודד עם זכויות הפרט, מביאים לכך שמי שלא רוצה לשרת, מצא לו אפיק מאוד נוח להימלט.

לא ייתכן שההתקדמות

■ קריאה:

הרפואה מאפשרת היום אבחון מחלות שלא אובחנו קודם?

הערה נכונה. לדוגמה,

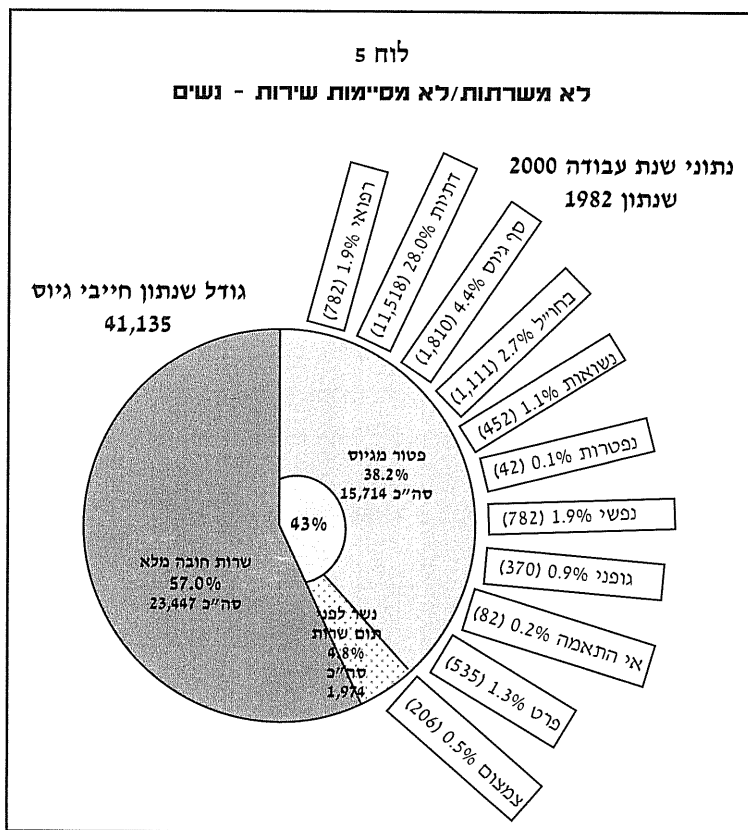
■ גיל רגב:

ישנה תופעה שמכירים בה היום, וקודם לא הכרנו בה, שנקראת 'שברי מאמץ': דוגמה מאוד טיפוסית: פעם כאבו לי הרגליים, היום אומרים לי 'לא סתם כואבות לך הרגליים, אלא יש לך שבר מאמץ, עליך לגשת לרופא'. מעמדת ראש אכ"א, אני יכול לומר שלפעמים שני חיילים עם אותם שברי מאמץ – האחד מטפס על הגבעות והאחר מוותר על הטיפוס מראש.

עד שנת 1995 חיינו ברווחה מסוימת. שקלנו את עניין המועילות ופטרנו אוכלוסיות הולכות וגדלות מן השירות תחת כותרת של 'אי-התאמה רפואית' וכיוצא בזה. אבל גילינו שכאשר פותחים כאן סדק לאוכלוסיות להיחלץ מן

השירות ואחר-כך מתחרטים ומנסים להכביד את ידינו – הנוער הזה מוצא לו פרצה אחרת. הפרצה הזאת מתבטאת במה שאנחנו קוראים הנשר הנפשי. זאת אומרת, יש פרצות שאנחנו מאוד מתקשים לחסום, כי הצבא מניח שהבעיות 'הנפשיות' מבטאות למעשה אי-נכונות ואי-רצון, יותר מאשר מצוקה נפשית. הנתון החשוב בלוח זה מראה שמתוך שנתון גיוס כ-22 אחוזים מהנוער היהודי איננו מתגייס כלל. שני הפרמטרים המרכזיים המשפיעים הם, כאמור, 'תורת-אומנותו' והפרמטר הנפשי-גופני. עוד נתח גדול מאוד (קרוב ל-20 אחוזים) מתגייס, אבל משתחרר לפני שהשלים שלוש שנות שירות, ובסך הכול 40 אחוזים מקרב שנתון גיוס, מחציתו לא מתגייסת ומחציתו האחרת לא משלימה את המסע. במילים אחרות, רק 60 אחוזים מקרב השנתון משלימים



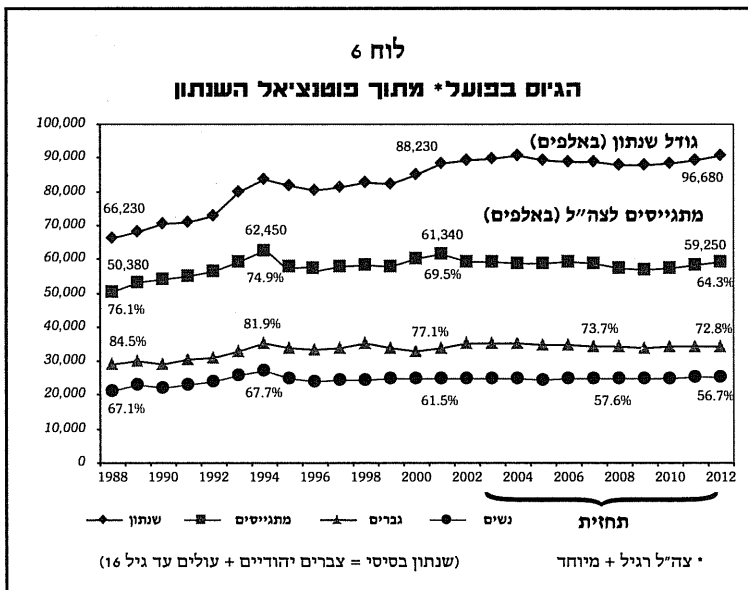


שלוש שנות שירות. להערכתנו, המצב רק יחריף עם השנים.

הנושא הבא עוסק בעניין פטור מסיבות מצפון שהמטכ"ל נגע בו. מבחינה מספרית הוא באמת לא דרמטי; מה שדרמטי יותר הוא שיעור השינוי. אם בשנת 1995 עמדנו מול שני סרבנים ראשונים שבאו ואמרו שהם לא יכולים לשרת מסיבות מצפון, בשנת 2001 אנחנו מדברים כבר על כחמישים שעולים לזועדת מצפון, ונדמה לי שלפתחנו, בשנת 2002, עוד קבוצה של כמאה אנשים שטוענים שאינם יכולים לשרת מטעמים מצפוניים. זה לא אומר שאנחנו פוטרם את המאה הללו וגם לא את החמישים, אבל אני רוצה לציין כאן ערוץ מילוט חדש מהשירות הצבאי.

הלוח הבא מסיים את נושא הנתונים ומצביע בעיקר על מה שחשוב בו.

הקו העליון מראה את הפוטנציאל, שנתון שכבר נולד. הגרף מגיע עד 2012, והוא בעלייה. זאת אומרת, שבסך הכול במדינת ישראל בעוד כעשור יהיה יותר פוטנציאל גיוס מאשר יש היום. להזכירכם, מדובר על יהודים בלבד. כנגד זאת קיים המתח בין הפוטנציאל לבין הגיוס בפועל. בסך הכול נוכל בשנת 2012 למצות בגיוס כולל רק 65 אחוזים. אם נוסיף לשקף הוזה את האוכלוסייה הערבית, נגיע בשנת 2012 רק לכחמישים אחוזים מפוטנציאל האזרחים בגיל 18.



עד כאן הנתונים, ועכשיו כמה מילים על מה שאפשר ללמוד מהם.

- א. שיעור המשרתים בצה"ל מתוך אזרחי מדינת ישראל בעלי זכות בחירה הולך ופוחת.
- ב. שיעור המתגייסים מקרב יהודים בעלי זכות בחירה יעמוד בשנת 2012 על 65 אחוזים.
- ג. שיעורי הפטור הרפואי הנמצאים בעלייה מתמדת, משקפים, לראיתנו, בעיקר ירידה בנכונות לשירות ולאווך דווקא עלייה בתחלואה, או שיפור באבחון הרפואי.

ד. שיעור בעלי הפרופיל הקרבי נמצא בירידה מתמדת. הפרופיל הקרבי חשוב, כיון שרק ממנו ניתן למצות את פוטנציאל הלחימה.

מכאן שהגורם השלישי שקובע את גודל הצבא הסדיר אחרי הצורך להזיין את המילואים, ואחרי חוק שירות הביטחון הוא הנכונות לשירות. במהלך השנים, הנכונות לשירות, בעיקר הנכונות לשירות קרבי, נמצאת בירידה, ויוצא שעושים בצה"ל יותר מאמצים כדי להשיג אותה התוצאה. צה"ל לא שינה את מדיניותו הקשוחה לגיוס כלל הפוטנציאל, והשאלה הנשאלת מכאן ואילך היא לאן פניה של החברה ומה יהיה בעוד עשור או שניים.

לכן אוסיף כמה שאלות על אלה שהציג הרמטכ"ל.

- שירות למדינה חובה לכול, האמנם? האם יש חשיבות לערך הזה, שלפיו כל אחד תורם את חלקו למדינה, אם בשירות צבאי ואם בשירות נוסף חלופי משלים? על כך המדינה היא שצריכה להחליט ולא צה"ל. איך נוכל לאזן בין הערך לצורך? בצה"ל הבינו שבערך לא יכולים לשחק, ועל כן אי-אפשר להגיד 'חלק נגייס וחלק לא'. בגלל הערך, מגייסים את כולם, את כל מי שהחוק מתיר לנו, אבל בהחלט יש לדון בהקשר זה באופציה של השירות הלאומי.
- האם לצה"ל תפקידים נוספים, חינוכיים, חברתיים, שראוי לשמר אותם בהיותנו צבא העם? אם בעתיד כלשהו לא נהיה צבא העם, אולי לא נצטרך לעסוק בכל המשימות החברתיות-חינוכיות. אבל כל עוד אנחנו צבא העם, האם מחובתנו לעסוק בעניין הזה? פרופ' אסא כשר יוביל היום את הצוות שיעסוק בשאלה זו.
- שאלה אחרת נוגעת לשירות המיעוטים בצה"ל, גם דרוזים, בוודאי בדואים – האם זו זכות או האם זה עול? האם מוקנות למיעוטים זכויות בצה"ל, אולי אפילו זכויות-יתר, דווקא מתוך הקונפליקט שהם נמצאים בו בתוך השירות, או שהשירות מבחינתם הוא עול כבד בלבד?
- האם השירות בצה"ל הוא באמת 'כרטיס כניסה' לעולים החדשים אל החברה הישראלית? האם הוא כרטיס כניסה בראייתם או בראייתנו? האם הוא בכלל צריך להוות כרטיס כניסה?
- האמנם צה"ל הוא הדבק האחרון והגורם המלכד את הקוטביות והשסעים בחברה הישראלית?

• מה חלקם של מוסדות החינוך בהכנה לשירות בכלל ולשירות קרבי בפרט? מעניין לראות למשל את 'תיכון מקיף למדעים' בלוד, ששיעור המתגייסים בו הוא מאה אחוזים, מתוכו כ-55 אחוז לוחמים, שזה מספר גבוה מאוד; את בית-הספר 'אורט חוף השרון' בשפיים, עם מאה אחוז מתגייסים לצה"ל, מתוכם 63 אחוז לוחמים; או את 'תיכון אזורי' בגדרה, עם 98 אחוז מתגייסים, מתוכם 67 אחוז לוחמים.

ניקח תמונה מזווית אחרת, מתל-אביב: ישיבה תיכונית 'הרב עמיאל', עם 68 אחוז מתגייסים, ומאה אחוז לוחמים. נתון מאוד מעניין. או ישיבה תיכונית 'שעלבים', רק מחציתם, 55 אחוז, מתגייסים, מתוכם 75 אחוז לוחמים. בישיבה לצעירים 'בירושלים', רק שליש מתגייסים, אבל 87 אחוז מהם לוחמים.

הבאתי את הנתונים הללו כדי להראות שהעניינים כנראה קשורים לא רק לבעיות רפואיות, אלא מדובר בנכונות, ואני מכוון את השאלה למנהלי בתי-הספר המשתתפים אתנו בדיון. מדובר כאן גם בהשפעתם של מחנכים, מנהיגים ומורים על הנוער בכל הקשור לגיוס לצבא.

לסיכום, מוטיבציה לשירות איננה בעייתו של צה"ל. צה"ל עוסק בזה מתוך שהוא הצד המעוניין, אבל זוהי בעיה לאומית. חוק שירות הביטחון מדבר בראש וראשונה על שוויון בפני החוק, במובן זה שכל אחד תורם את חלקו לביטחונה ולחוסנה של המדינה. אינני רוצה להישמע אפוקליפטי, אבל עידוד ההתנדבות והוקעת ההשתמטות חייבים להיות על סדר יומם של מוסדות החינוך והמשפט בהתאמה, כי אם לא נראה בזה יסודות לאזרחות טובה, בכך אנחנו מניחים לפתחנו בעתיד בעיה חמורה בהרבה.

■ הדס בן-אליהו: "החווה החברתי"

במהלך ההרצאה אנסה לעשות שלושה דברים: האחד, לתת הגדרה והמשגה של 'חווה חברתי'; השני, להתבונן לאורך זמן על מרכיב ספציפי מסוים בתוך החווה החברתי הזו – סוגיית המוטיבציה; השלישי, להציג כמה שאלות לדיון.

ראשית, ההנחה בדיון שלנו היום היא שקיים חווה חברתי בין צה"ל לבין גורמים שונים בחברה הישראלית לגבי היבטים שונים של השירות הצבאי; שקיימים מסורות, ציפיות, דפוסי פעולה בנוגע לשירות הצבאי במדינת ישראל שמניבים סוגים שונים של הסדרים. הטענה היא, שהחווה הזו

מתקיים בכמה רמות או בין כמה וכמה גורמים:

1. הקשר שבין צה"ל לבין המדינה. חוק שירות הביטחון הוא הסדר או מרכיב בתוך החווה הזה שמגדיר מי מתגייס, מי לא מתגייס, לכמה זמן מתגייסים, מה עושים בגיוס הזה וכו';

2. הקשר ברמת החברה. למשל, סוגיית מעמד הצבא, מרכזיות ערך הביטחון בחברה הישראלית;

3. קשרים עמוקים יותר מאשר ברמה של החברה בכלל – קשרים אל מול מוסדות חברתיים שונים, קשרים עם מערכת החינוך, קשרים עם המשפחה (ונשאל את עצמנו מה תפקיד המשפחה אל מול הצבא כשיש בן או בת שמשרתים בצבא).

אל מול קבוצות חברתיות שונות יש הסדרים שונים וחוזים דיפרנציאליים. הוזכרו כאן הנשים – מה הן עושות בצבא, כמה זמן הן משרתות, ואיזה סוג של פטור מהשירות יש להן בשונה מגברים. דיברו כאן על דתיים-לאומיים ולאן הם מתגייסים לצבא, בשונה מחילוניים. גם אל מול יחידים יש קשרים והסדרים, כמו סוגי פטורים שאנשים מקבלים אחרי שכבר השתלבו במערכת הצבאית.

בחווה הזו יש, כאמור, מרכיבים פורמליים, אבל גם מרכיבים שאינם פורמליים, גם אם הם ממוסדים לאורך זמן. חוק הגיוס, חוק שירות הביטחון כאן מדובר כמובן בהסדר פורמלי, שהשפעה עליו והשינויים בו מתבצעים על-ידי גורמים וממדים השונים מאלה שמשחקים תפקיד בנושא, כמו אמון בצבא, שהוא נושא מהותי לאורך השנים בקשר שבין הצבא לחברה.

'שחקנים' שונים משפיעים על החווה החברתי הזו, ויש ביניהם אינטראקציות שונות ומורכבות. לפעמים מתקיים ניגוד אינטרסים בין השחקנים הללו, לפעמים תיאום, וכל זה משפיע על היציבות וההשתנות של מרכיבי החווה, וקובע מה יותר דומיננטי או פחות דומיננטי בתקופות-זמן שונות. אחת השאלות שתלווה אותנו במהלך היום, היא המשקל היחסי של השחקנים השונים בעיצוב ובהשפעה על החווה. למשל: הורי החיילים כיום הם שחקנים משמעותיים בהרבה אל מול הצבא מאשר בעבר.

במה שנוגע לתפקידים החברתיים של צה"ל כבר דובר היום על צה"ל ככור היתוך, צה"ל כגוף קולט עלייה, כגוף שמחנך ותורם לרמת ההשכלה של

קבוצות או של יחידים בחברה, ואפילו כגוף שעוסק במשימות הצלה, כמו חיל הים שמשיט אנשים ממקום למקום במקרה של הצפות גשמים, מטוסים שמכבים שרפות לפי צורך, משימות חילוץ בארץ ובחוץ לארץ. כל אלה הם תפקידים חברתיים.

אשר לרב-תרבותיות בהקשר הצבאי – מדובר על הזיקה הדיפרנציאלית בין קבוצות חברתיות שונות לבין הצבא והשירות הצבאי, במיוחד בשני היבטים: א. חובת הגיוס שלא חלה באופן שווה על כל מגזרי האוכלוסייה (חרדים וערבים מצד אחד, ומצד שני – קבוצות שחלה עליהן חובת גיוס, אך למשכי זמן שונים, לסוגים שונים של תפקידים); ב. מסלולי שירות שונים ותפקידים שונים בזיקה לקבוצות חברתיות, למשל, ההבדל בין נשים וגברים בכל הנוגע למסלולי שירות ולתפקידים. גם הנושא של אנשים באיכות גבוהה, באיכות נמוכה, לאיזה תפקידים הם יופנו, נוגע אף הוא להיבט של רב-תרבותיות בהקשר הצבאי.

הנושא של משמעות השירות מתייחס לכמה סוגים של הסדרים או מרכיבים בחוזה:

א. השירות הצבאי כ"כרטיס כניסה", כמגדיר את האזרחות ואת השייכות לחברה הישראלית.

ב. מרכזיותו של ערך הביטחון בחברה הישראלית.

ג. התגמול הסימבולי והחומרי למשרתים בצבא לעומת מי שאינם משרתים (כלומר, זכאות למשכנתאות, מצד אחד, והיוקרה שקציני צה"ל עדיין נהנים ממנה בחברה הישראלית, מצד אחר), או הסנקציות הקיימות ביחס למי שלא משרת.

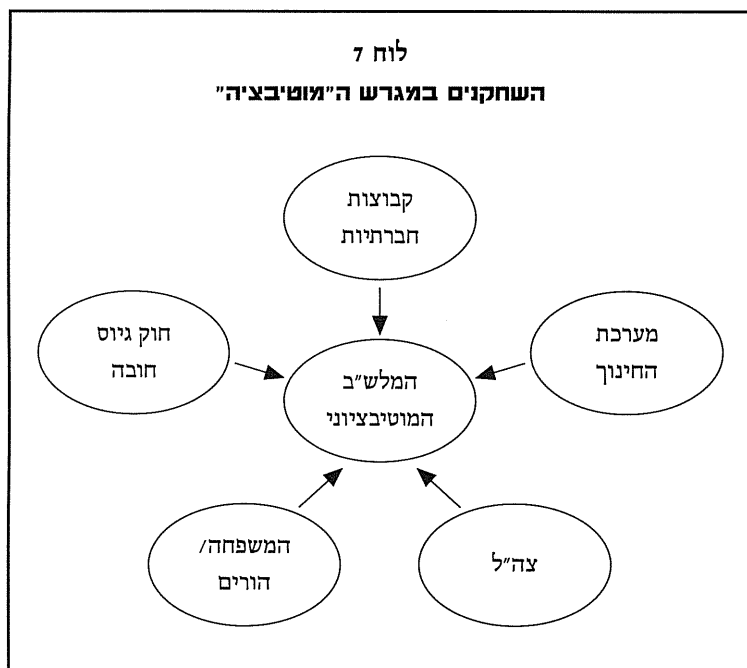
ד. רמת המוטיבציה של בני הנוער להתגייס לצה"ל. את נושא המוטיבציה הייתי רוצה להציג כסוג של מרכיב בחוזה החברתי הזה, כאיזושהו הסדר. גישה כזאת היא אולי מוזרה במקצת, כי רגילים לחשוב על המוטיבציה כעל משהו שישנו או איננו אצל נער או נערה לקראת גיוסם לשירות הצבאי. גם על אנשי המילואים אנחנו מסתכלים האם יש או אין להם מוטיבציה.

כלומר, נהוג לדבר על מוטיבציה בהקשר האישי, ואילו אני רוצה להציע שהמוטיבציה איננה רק ברמת הפרט אלא מול המערכת הצבאית, אלא היא סוג

של הסדר ומרכיב בחוזה החברתי. במילים אחרות, בהחלט יש ציפייה מצד הצבא שנער או נערה יהיו בעלי מוטיבציה גבוהה להתגייס לצבא, ויותר מזה – יהיו נכונים לשירות משמעותי ותורם. לא רק בצבא קיימת הציפייה הזאת; גם הורים רבים בקבוצות חברתיות מסוימות מצפים שילד שלהם יהיו מוטיבציה ורצון להתגייס לצה"ל, ויש להם קושי מאוד גדול לקבל שהילד אינו רוצה כלל להתגייס, או אפילו אינו רוצה ללכת לשירות קרבי.

לראות מוטיבציה כהסדר או כמרכיב בחוזה ולא כמרכיב שנמצא או לא נמצא אצל הפרט, מחייב אותנו לבדוק איך מוטיבציה פועלת, מה משפיע עליה, איך היא מתנהגת לאורך השנים, האם היא יציבה או שהיא פוחתת עם השנים וכדומה. מהם בעצם הגורמים המשחקים פה ויוצרים תמונה מסוימת ולא אחרת של מוטיבציה.

לפני הרכבת התמונה, הייתי רוצה לדבר קצת על ה"שחקנים" ואדגים זאת בצורה הבאה:



מלש"ב - מועמד לשירות ביטחון, הוא נער או נערה לפני גיוס, מהרגע שהם נמצאים בקשר פורמלי כלשהו עם המערכת הצבאית ונשלח להם צו. המלש"ב מצוי במערכת שפועלת ומשפיעה עליו, והשחקנים במערכת הזו הם בכל הרמות, החל ברמת המדינה, שמתבטאת בחוק הגיוס. חוק גיוס הוא עוגן מאוד משמעותי ביצירת המוטיבציה; העובדה שקיים חוק גיוס ושחייבים להתגייס היא מרכיב חשוב במוטיבציה, כי זה הופך את השירות עבור רוב האנשים לחובה מובנת מאליה, ובעיקר לגברים, שעבורם לא קיימת אלטרנטיבה כדוגמת החלופה של שירות לאומי עבור בנות.

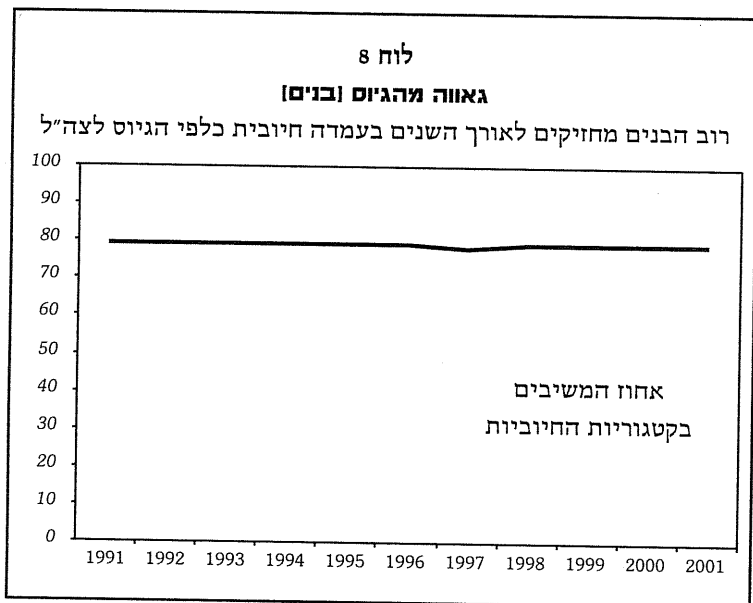
כבר אמרתי שמדברים הרבה בשנים האחרונות על תפקידם של ההורים, והצבא אכן רואה בהורים גורם מאוד משפיע. בני הנוער עצמם מדווחים על ההורים כגורם שמשפיע עליהם ועל החלטותיהם בנוגע לתפקיד שימלאו בעת השירות הצבאי. אם כן, ההורים הם היום שחקן מאוד חשוב בעיצוב המוטיבציה של המלש"ב.

גורם אחר בהקשר הזה הוא קבוצות חברתיות. כבר הזכרתי שקיימות נורמות שירות שונות אצל קבוצות חברתיות שונות. בנות, למשל, סבורות שבעיני המערכת הצבאית, השירות הצבאי שלהן שולי יותר מזה של הבנים, ויש לזה השפעה על החלטתן לאן הן רוצות ללכת בצבא ועד לאן הן רוצות להגיע בתפקידן.

הצבא הוא כשלעצמו שחקן מאוד משמעותי ומאוד דומיננטי בהבניה ובעיצוב של המוטיבציה. עוד לפני הגיוס, הצבא משדר לבני הנוער שדרים ומסרים מאוד מסוימים לגבי חשיבות השירות הקרבי. תכניות ההכנה לצה"ל, למשל, מכוונות במפורש לשירות הקרבי. יש מסרים לגבי עדיפותו של מסלול אחד על פני מסלולים אחרים, אבל לא רק בהבחנה בין קרבי ללא-קרבי, אלא גם בתפקידים עורפיים: להיות מש"ק מודיעין או קצין מחשב אינו זהה לאפסנאי או לקצין תחזוקה, למשל.

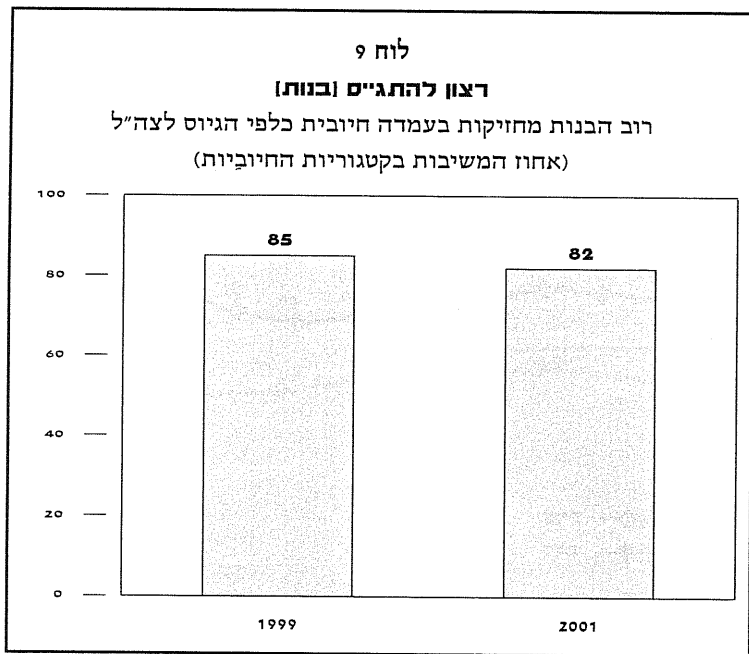
בקבוצות שונות, אנשים נוטים להזדהות עם מסלולי שירות מסוימים שאליהם אנשים מקבוצתם מנותבים לאורך השנים, ובהקשר זה ניתן להבין את הגאווה הגדולה בצבא על תכנית 'עתידיים' שהפרה את הקיבעון החשיבתי שלנו בנוגע למסלולי השירות של קבוצות מסוימות באוכלוסייה ובנוגע לפוטנציאל של הקבוצות הללו בכל הנוגע למערכת הצבאית.

אמרנו שאחת השאלות שמלוות את הדיון היום היא האם חל שינוי בחווה החברתי, ואם אכן מהו השינוי? בעזרת קבוצה זו של נתונים, אנסה לבחון את השאלה הזאת בזיקה לנושא המוטיבציה, דרך הזווית של הפרט. ממד"ה סוקרת את עמדות בני הנוער כלפי השירות הצבאי כבר שנים רבות, ואני אציג כאן 'טעימה דיאטטית' מנתוני העשור האחרון:



אחד הממדים של המוטיבציה לשירות היא הגאווה שחשים בני הנוער לקראת שירותם הצבאי. בקרב בנים, רמת הגאווה שהם מדווחים עליה ביחס לשירות הצבאי היא בסך הכול גבוהה ומאוד יציבה. אשר לבנות (הנתונים לגביהן קצרי מועד בהרבה כי ממד"ה התמקדה בהן פחות לאורך השנים), גם כאן קיימת בסך הכול מוטיבציה מאוד גבוהה להיכנס לשירות הצבאי. פרמטר נוסף הוא הנכונות לשירות קרבי. חמישים אחוזים ויותר לאורך העשור האחרון מביעים נכונות לפני הגיוס להיכנס למסלול השירות הקרבי. אצל הבנות מדובר בארבעים אחוזים בערך. הנתונים לגבי הבנות הם בני שנתיים-שלוש, מאז נפתח המסלול הקרבי לבנות (ראו לוח 10).

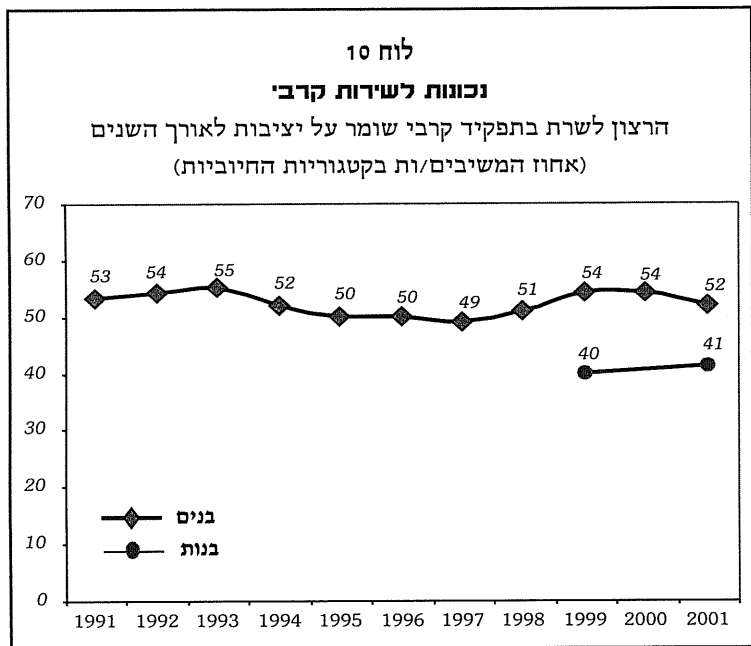
הממד הבא של המוטיבציה הוא נכונותם של המתגייסים לעשות מעבר



למינימום מסוים או להכרח של עצם הגיוס, ולהגיע לתפקיד פיקודי, לרבות קצונה. למעלה ממצחית מהבנים מצהירים על נכונות כזו, ושיעור הבנות גבוה עוד יותר (ראו לוח 11).

הנתון האחרון שאני רוצה להציג, אולי המסקרן מכולם, הוא המניעים שבבסיס הנכונות הזאת לשרת בצבא. לפנינו השוואה בין נתונים שנאספו ב-1960 לבין נתונים משנת 2000. המניעים מתחלקים לפי המפתח הזה: תרומה למדינה, מחויבות למדינה; תועלת מעשית, למשל הרצון לרכוש מקצוע או איזשהו ביטוס כלכלי; רצון להתפתח מבחינה פסיכולוגית וחברתית, למשל, לעשות משהו מעניין ומאתגר, להשתייך לקבוצה חברתית מובחרת, להכיר חברים (ראו לוח 12).

במה שנוגע לשינוי - השינוי העיקרי הוא התגברותם של המניעים החברתיים וההתפתחותיים. המניע של התרומה למדינה והתרומה לכלל נשאר יציב בהשוואה הזאת על פני ארבעים שנה. גם מניעי התועלת המעשית יציבים בסך הכול.



מה שאפשר ללמוד מהנתונים הללו, הוא שלא מדובר כאן ב'משחק סכום אפס'. רגילים לומר שאנחנו פחות קולקטיביסטיים ויותר אינדיבידואליסטיים, וזה לכאורה תמיד האחד על חשבון השני, והנה, לפחות מהדיווח העצמי של בני הנוער, מסתבר שאצלם המשחק מורכב בהרבה ושדברים מתקיימים במקביל ולא האחד על חשבון השני.

עכשיו הייתי רוצה לצטט ממה שנכתב על מטרות הסקר של 1960. לדעתי, לו היינו שואלים את הנוכחים כאן את השאלות, לא בנקל היו כולם יודעים לאיזו שנה לייחס את הנאמר... וכך נכתב שם:

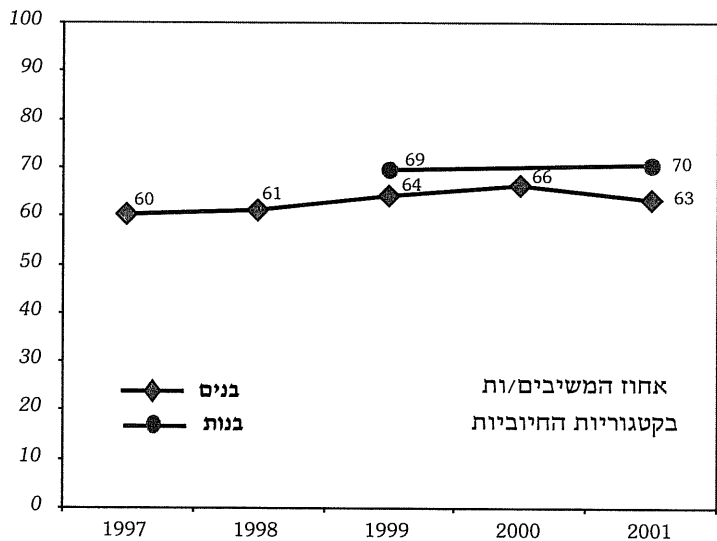
"הסקר נועד לבחון האם האווירה הקיימת בקרב בני הנוער ביחס לשירות הצבאי מעידה על בסיס של רוח ההתנדבות והמסירות, או על רוח מטריאליסטית המשתדלת להשיג את המקסימום לצרכים ולתועלת הפרטיים, או איזה הלך רוח אחר."

מתוך הנתונים מצטיירת תמונה של יציבות בעיקר, שקצת מנוגדת להלך הרוח השכיח בציבור, לפי כותרות העיתונים או שיחות הסלון, כאילו

לוח 11

רצון להגיע לתפקיד פיקודי

רוב גדול בקרב בנים ובנות מעידים על נכונות להצליח בשירות בממדים שונים, כרצון להתקדם לתפקיד פיקודי



המוטיבציה רק קטנה והולכת. נשאלת אפוא השאלה, למה היא לא יורדת, או למה לא רואים בה שינויים, ומהי המשמעות של היציבות הזאת.

לדעתי, תפיסת המוטיבציה כסוג של הסדר – לא משהו שבין הפרט לבין הצבא, אלא מרכיב רחב במערכת מורכבת היא שמסבירה את התמונה הזאת. כלומר, יש הרבה מאוד כוחות ומנגנונים שפועלים לשמר את המוטיבציה הזאת, להשאיר אותה כפי שהיא, והעובדה שנולדתי בשנת 2000 איננה אומרת, אוטומטית, שאני יותר מטריאליסטי, יותר אינדיבידואליסטי, יותר אמריקאי וכדומה.

■ קריאה: זה לא תואם את הנתונים

של ראש אכ"א, שדיווח על ירידה במוטיבציה.

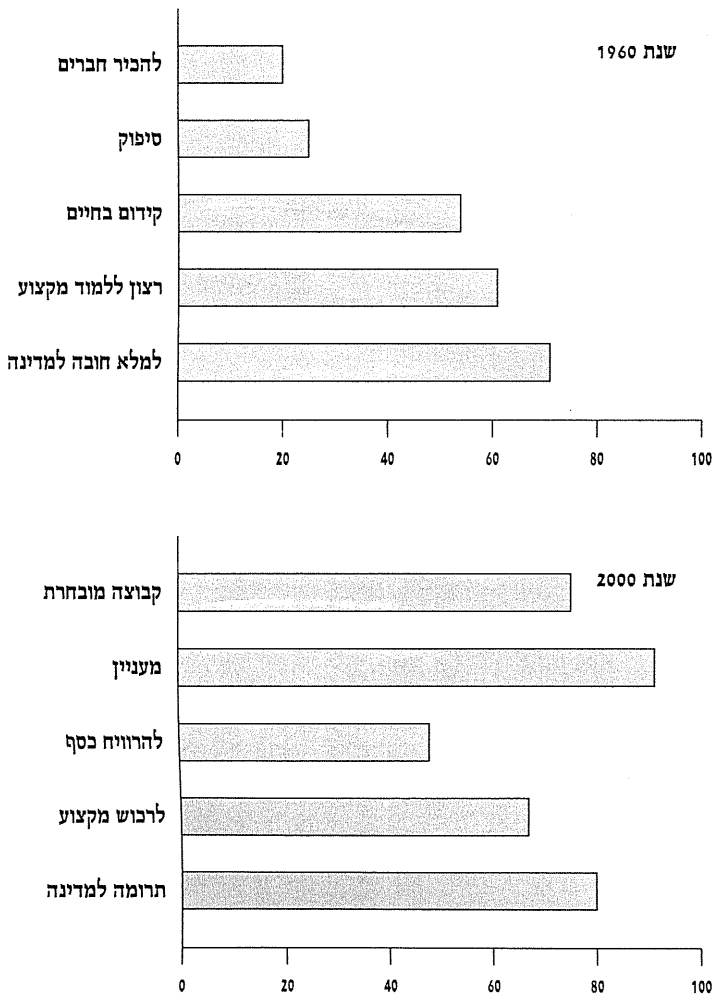
■ הדס בן-אליהו: אנחנו מציגים שני

מערכים שונים של נתונים: נתוני ממד"ה מבוססים על סקרי עמדות הנערכים

לוח 12

מניעים לבחירת תפקיד (בנים)

(אחוז המשיבים בקטגוריות הגבוהות)



בקרב בני נוער שהם בפוטנציאל הגיוס לצה"ל. הם אינם כוללים, למשל, ערבים וחרדים. הנתונים שהציג ראש אכ"א מתייחסים לכלל האוכלוסייה, או שנתוני הלידה, וכוללים בחלקם אוכלוסיות נוספות.

מעבר לכך, סקרי העמדות מביאים לידי ביטוי את תפיסתם של בני הנוער את מהות השירות הצבאי, מעמדו, את תפיסתם לגבי מה לגיטימי להגיד היום ומה לא ביחס לשירות הצבאי, נורמות לגבי השירות, ועוד. בעצם, הסקר מציג את תבניות העומק וסכמות החשיבה הקיימות בקרב בני נוער אלו בכל הנוגע לשירות הצבאי בישראל. גם מהנתונים שהציג ראש אכ"א עולה תמונה מורכבת: מצד אחד, מיצוי הולך וגובר ללחימה, ומצד שני, פטורים רפואיים במספר הולך וגדל. כלומר, אין מגמה אחת אחידה.

כעת אני מבקשת להציג את שלוש הסוגיות שאני מוסיפה לדיון:

1. האם חלה השתנות במרכיבי החוזה וההסדרים – גם מצד העצמה וגם בהיבט התוקף.

2. מידת ההשפעה של שחקנים שונים על החוזה.

3. משמעויות השינויים או היציבות עבור צה"ל ועבור החברה.

■ **גיל רגב:** לכאורה הוצג כאן חוסר

מתאם בין התמונה או הרוח של הדברים שאני הבאתי לבין סקרי ממד"ה. על כך אני מבקש להעיר:

1. סקר הוא סקר. אני הצגתי תמונת מציאות.

2. בסקר של ממד"ה לא נכללת אוכלוסייה מאוד גדולה שמראש אינה מתגייסת לצה"ל.

3. הדבר המעניין הוא שאני מזהה הוא סוג של קונפליקט בין העלייה המאוד חזקה ברצון הנוער היום למצות את השירות ולהרוויח משהו מאוד אישי מן השירות, לבין צורכי צה"ל. וכשהקונפליקט הזה מתרחש, יש שינוי גדול מאוד במוטיבציה. זאת אומרת, בתמימותם, טרם הגיוס, בני הנוער רואים את צה"ל כמקום שבו יוכלו לבטא את עצמם. הרבה הורים מתקשרים ואומרים: 'הילד שלי התגייס עם מוטיבציה מצוינת, אתם הרסתם אותו'. יש אמירה כזאת. לצבא יש צרכים, הוא חייב בסוף למלא את שורות כלל יחידותיו. כשיש התנגשות בין הרצון למיצוי ולמימוש העצמי לבין צורכי הצבא, יש שינוי גדול מאוד בהתנהגויות. זאת איננה טענה, זאת מציאות

שמשתקפת בנתונים שאני הצגתי ולא משתקפת בנתוני הסקר.

■ **שאול מופז:** אומר מילה אחת על ההבדל בין נתוני שנות ה-60' לשנות ה-2000. שני דברים קרו במדינת ישראל בתקופות האלה שהשפיעו באופן ישיר על הנתונים שהועלו כאן, אם בקשר למוטיבציה ואם בקשר למיצוי העצמי: המצב הביטחוני בשנת 2000 שונה ממה שהיה בשנות ה-60', וזה משפיע על החברה בישראל וגם על הנוער. גורם שני הוא העלייה לישראל. מאז שנות ה-60' הגיעו יותר ממיליון עולים חדשים למדינת ישראל, ולהערכתי, הנטייה בקרב העולים לשרת בצבא ולהגיע למיצוי עצמי, במיוחד אצל עולי רוסיה, היא מאוד משמעותית; תוכלו למצוא אותם בכל היחידות הלוחמות של צה"ל. לזה יש השפעה על חלק מהנתונים שהוצגו כאן.

■ **קריאה:** גם ב-1960 היו כאן עולים חדשים.

■ **אריק ברמון:** אני רוצה להדגיש על-סמך הניסיון שלנו בדיונים קודמים שהדיון המסכם במליאה הוא חשוב ביותר, מפני שכל אחד מהיושבים כאן ישתתף עכשיו בקבוצת דיון בעלת נושא מסוים, והדיון במליאה (אחרי החלוקה לקבוצות) הוא ההזדמנות להחליף דברים גם בנוגע לשאלות כלליות. חשוב שנמצה את היום הזה עם הערות כנות ורציניות מכל הפרספקטיבות.

הקבוצה שתדון ב'תפקידיו החברתיים של צה"ל במסגרת שירות החובה', תונחה על-ידי פרופ' אסא כשר.

הקבוצה שתדון ב'משמעות החברתית והפסיכולוגית של השירות', תונחה על-ידי פרופ' ברוך נבו.

הקבוצה שתדון ב'צה"ל והרב-תרבותיות בישראל', תונחה על-ידי ד"ר יוסי יונדה.

אני רוצה לחזור ולהודות לאנשי מערכת החינוך, מנהלים ומפקחים, שמצטרפים אלינו. במיוחד לאור הנושאים שהציגה הדס בן-אליהו, וזוהי הזדמנות יוצאת דופן ליצור התחלה של איזשהו שיח מעשי בין מערכת החינוך לבין צה"ל, במיוחד אכ"א, לגבי הנושאים שאנחנו מלבנים כאן.

ביקשנו מטלי ליפקין-שחק שתנחה בתל-אביב את הדיון של אנשי מערכת

החינוך.

■ **טלי ליפקין-שחק:** שלום לכולכם שם בירושלים. אנחנו רוצים להדגיש שאנחנו רואים את היושבים פה בחדר כסוכן – קראתם לזה שחקן – סוכן מרכזי ועיקרי בחוזה ובדיאלוג שמתקיים בין צה"ל לחברה. יושבים כאן אנשי מערכת החינוך, וגם הם הורים. זאת אומרת, רובם הגדול הם סוכנים/שחקנים שמקיימים את החוזה הזה. בדיון היום אנחנו מתכוונים בצד שלנו להגיע לא רק לליבון ולהבנת הצרכים, אלא גם ליצירת כלים קונקרטיים או פרטיביים שאפשר אתם ללכת הלאה לאפקטיביות מרבית ומיטבית של שיתוף הפעולה, כדי להמשיך את החוזה הזה – היינו, את גיוס החובה – ולקיים אותו על הצד הטוב ביותר.

קבוצה א': תפקידיו החברתיים של צה"ל במסגרת שירות החובה *

צה"ל ממלא לאורך השנים תפקידים חברתיים שונים – חינוך, קליטת עלייה, גיבוש זהות ישראלית ועוד. לאור זאת, התבקשו חברי הקבוצה להתייחס לשאלות הבאות:

- האם חלו לאורך השנים שינויים באופי תפקידים אלו? מה משמעות השינויים?
- האם על צה"ל להמשיך ולמלא תפקידים אלה כפי שנהוג מראשית ימי המדינה?
- האם יש תפקידים נוספים שצה"ל ייקח על עצמו? (למשל העדפה מתקנת בגיוס וקידום).
- האם יש להפחית או לבטל תפקידים חברתיים שצה"ל ממלא כיום?

מנחה: פרופ' אסא כשר, המחלקה לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב
משתתפים מצה"ל:

- אלוף גיל רגב, ראש אגף כוח אדם
- אלוף גיורא איילנד, ראש אגף תכנון
- אלוף מנחם פינקלשטיין, פרקליט צבאי ראשי
- תא"ל שלמה אורן, ראש חטיבת כוח אדם ומפקדת זרוע יבשה

* הסיכום הוכן על-ידי צוות המכון, על בסיס הפרוטוקול של הדיון.

- תא"ל סוזי יוגב, יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים
 - תא"ל רון כתרי, דובר צה"ל
 - אל"מ עופר אופיר, מפקד מרכז נוער ונח"ל
 - אל"מ יאיר גולן, מח"ט 933
- משתתפים אזרחים:**
- ד"ר מאיר בוזגלו, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית
 - עו"ד יצחק הרצוג
 - מר צבי כץ, יועץ קרנות
 - ד"ר אריק כרמון, נשיא המכון
 - פרופ' דוד נחמיאס, ראש החוג למדיניות ציבורית, אוניברסיטת תל-אביב; עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה
 - מר אהרון פוגל, יו"ר "נס טכנולוגיות"
 - מר אודי פרוור, מנהל בית-הספר הגימנסיה העברית רחביה
 - פרופ' אבי רביצקי, החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית; עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה
 - פרופ' גבי שפר, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית

רקע: דוגמאות לתפקידיו החברתיים של צה"ל

א. המשימות הלאומיות של חטיבת הנח"ל

בפתח קבוצת הדיון הוצג ניסיון שבוצע בחטיבת הנח"ל ושנועד להגביר את מעורבות הצבא במשימות לאומיות. הוצגה המשגה לפעילות הנח"ל, כאשר זו מוסטת מהתיישבות למילוי מטלות בתוך הקהילה.

הנחות היסוד של חטיבת הנח"ל הן אלה:

המוטיבציה לשירות בצה"ל אינה מובנת מאליה. לצה"ל אחריות לבניית המוטיבציה והוא שותף בבנייתה. המשמעות המעשית היא שצה"ל אינו יכול לחכות בשערי בקו"ם ורק אז להתחיל לעבוד עם הנוער ביום הגיוס, אלא יש להקדים ולעבוד עם הנוער טרם הגיוס לצבא.

צה"ל הוא "צבא העם", ולכן עליו להיות מעורב בפעולות חברתיות שיש להן השפעה על הגיוס לצבא.

- חברה חזקה ומלוכדת היא מרכיב חשוב בביטחון הלאומי, והשירות הצבאי צריך אפוא להוות גורם מאחד ומלכד בחברה הישראלית.
- תרומת צה"ל לקהילה ומעורבותו בחברה מוסיפה לתדמיתו החיובית.

עקרונות ומטרות של המשימה הקהילתית (מדורגות על-פי סדר חשיבותן):

1. המשימה הלאומית צריכה לשרת את ההכנה לצה"ל ולשירות משמעותי בו, מה שיביא להגברת המוטיבציה (מכאן שיש לעבוד עם נוער טעון-חיזוק בקהילה, נוער בעל פוטנציאל גבוה לאי-גיוס).
2. יש לבנות מנהיגות נוער מובילה בהנחה שבכך תשתפר איכות השירות של החיילים, יטופחו בהם כישורי מנהיגות והרצון להתקדם לתפקידים משמעותיים בצבא.
3. יש להפעיל אולפנים ללימוד השפה העברית לנוער מתוך הנחה שצה"ל רוצה שנער אשר מתגייס לצבא יהיה בעל יכולת להשתמש בשפה העברית ברמה נאותה, ולא יהיה צורך להשקיע בלימוד השפה תוך כדי השירות הצבאי. הדבר גם יקל על קליטתם והשתלבותם של עולים חדשים בשורות הצבא.
4. יש להשקיע בהדרכת נוער מנותק, במניעת נשירה מבתי-הספר ובתגבור מקצועי של תלמידים מתקשים, בהנחה שבני נוער שאינם משולבים במערכת החינוך אינם ששים להתגייס לצבא.

משימות נוספות שהוגדרו כחשובות או כראויות

1. פעילות משותפת לקבוצות נוער מהארץ ומחו"ל ביחידות הצבא, כדי שאותם 'עולים חדשים' בפוטנציה יביאו בעקבותיהם את משפחותיהם ארצה.
2. הוראה, חניכה וסיוע לתלמידים עולים בבתי-הספר. התחלת הפעילות כבר בגילאי ראשית התיכון עשויה להשפיע לטובה על המוטיבציה של התלמידים הללו לשרת בצבא.
3. סיוע לנוער במצוקה החוסה בפנימיות כדי לעודד גם אותו להתגייס

לצבא בבוא העת.

4. הקמת סניפים של תנועות נוער באזורי פיתוח וב'קו העימות' מתוך ראיית תנועות הנוער ככלי חינוכי רב-חשיבות.
5. הוראה באולפני עברית למבוגרים, כדי לתגבר את זיקתם לחברה ולמדינה. זאת בהנחה שלהורים תפקיד משמעותי בהחלטת בני הנוער להתגייס לצבא, ולאילו יחידות. אצל עולים חדשים ההשפעה יותר חזקה, כיוון שההורים אינם מכירים את הצבא מתוך רקע אישי.
6. חניכה אישית, כמו, למשל, בפרויקט "עתידים".

כוח-אדם למימוש המשימות שלעיל

למימוש המשימות הללו זקוק הנח"ל לגרעיני נח"ל, ותנועות הנוער הן האמצעי העיקרי לגיבושם של גרעינים כאלה. כ-300-400 בני נוער בשנה עוסקים בעת שירותם הצבאי בפעילויות שנמנו כאן. עוד כ-1300 מורות-חיילות מבצעות פעילות דומה, ואף נרחבת יותר, במה שמוגדר כ"משימות לאומיות". הן פועלות במשימות שהצבא הסכים עליהן: בעיירות פיתוח, בקליטת עלייה, בעבודה עם נוער מנותק, בהדרכה בבתי-ספר-שדה וכדומה.

ב. פרויקט "עתידים"

פרויקט "עתידים" נולד באמצע שנת 1999, כשהתברר שצה"ל אינו מצליח לגייס די מועמדים לעתודה האקדמית. גם התברר שבעתודה האקדמית של צה"ל כמעט ואין עתודאים מעיירות הפיתוח ומהפריפריה. צבא מקצועי לא היה מתעניין כל-כך מהיכן מגיעים עתודאים: האם הם מגיעים מכפר סבא או מדימונה וירוחם. צבא מקצועי זקוק לכמות ולאיכות ולכן היה פותח במבצע גיוס כלל ארצי. עם זאת, בצה"ל חשבו שזו בעיה והחליטו לבחון אותה ולנסות ולעודד גיוס לעתודה האקדמית ביישובי הפריפריה. חמישה קצינים התגייסו למלאכה, הגיעו לבתי-ספר ונפגשו עם התלמידים, ההורים והמנהלים. השלב הבא היה מתן כלים לתלמידים ליצירת שוויון ההזדמנויות ולהגברת האמון שלהם בכוחם והציפיות שלהם מעצמם, שלהם ושל סביבתם.

היעד המספרי של מחזור התלמידים הראשון לפרויקט "עתידים" היה

צנוע – 30 עתודאים, ועם זאת, אחרי כמה חודשי עבודה קשה הסתבר שהמחזור הראשון יכול ל-95 (!) עתודאים "וללא הנחות". אחרי תקופת ההכשרה ב"עתידיים", התקבלו העתודאים למקצועות הנדסה ומדעים מדויקים במיטב המוסדות האקדמיים בארץ. אותם 95 עתודאים כבר סיימו את השנה הראשונה ללימודיהם ונמצאים כיום באמצע השנה השנייה. 62% מתלמידי "עתידיים" לומדים בטכניון, ו-34% מתוכם סיימו בהצטיינות ומעלה את שנת הלימודים הראשונה; 14% מבוגרי המחזור הראשון של "עתידיים" לומדים באוניברסיטת בן-גוריון, מהם 47% אחוזים סיימו את השנה הראשונה בהצטיינות ומעלה. אכן הישגים מרשימים ביותר.

380 סטודנטים לומדים כיום בעתודה האקדמאית של צה"ל, וכ-41% מהם בני עיירות פיתוח ויישובי הפריפריה. לראשונה מזה שנים, מספר הפונים והמתקבלים בפועל לעתודה האקדמאית של צה"ל מדביק את צורכי הצבא ואף יותר מזה. מההישג הזה יוצאים נשכרים גם העתודאים וגם הצבא.

פתח דבר

"צבא העם"

הביטוי "צבא העם" מצריך הסבר. לצורך הדין נצא מנקודת הנחה שמדובר בראש ובראשונה על הצבא למען העם, למען העם היושב בציון, העם שהוא כלל אזרחי המדינה. הצבא מהווה זרוע של המדינה, וככל זרוע ממלכתית הוא פועל לטובת העם. המשמעות המדויקת של הביטוי "צבא העם" גלומה בשמו של צה"ל: "צבא הגנה לישראל" שתפקידו להגן על המדינה ועל אזרחיה.

בניין הכוח

צבא פירושו כוח המופעל בשעת הצורך, פירושו בניית הכוח הלוחם, פירושו פעולות שיש לבצע להכשרתו של הכוח הזה. חוץ מעצם ההכשרה הצבאית, הצבא מעניק לאנשיו תוצרי לוואי רבים,

חלקם בלתי מתוכננים, והמשרתים בצבא יוצאים ברווח גם מהבחינות המקצועיות, החברתית והאישית. אך בראש ובראשונה, הצבא הוא גוף שנלחם בשעת הצורך בשם המדינה ולמען אזרחיה וריבונותה.

פעילות הצבא כוללת, כאמור, לא רק משימות של ביטחון שוטף ומלחמות, אלא בניית הכוח. בניית הכוח חורגת משגרת אימונים גרידא, ולא פעם היא עוסקת בתשתיות עצמן. השאלה הנשאלת בהקשר זה היא האם מתפקידו של הצבא לעסוק גם בתשתית החברתית של בניין הכוח? האם מתפקידו לחנך ולהכשיר את הנוער? האם עניינו לעסוק בשאלות אזרחיות רחבות? בנושא זה נרחיב בהמשך.

פעילויות חברתיות של שירות החובה

מיומו הראשון הוטלו על צה"ל תפקידים חברתיים. הם מתוארים בדבריו של דוד בן-גוריון בתקופת ראשית המדינה ומתבטאים בפועלה של חטיבת הנח"ל, שאינו מתמצה רק בלחימה, אלא גם בהתיישבות, בחינוך וכדומה.

יש להבחין בין מדינת ישראל בראשית דרכה לבין מדינת ישראל היום, שעדיין לא הגיעה למנוחה ולנחלה, אך היא "מעפילה במעלה ההר" כבר למעלה מ-50 שנה. בשנותיה הראשונות של המדינה, בהיעדר מערכות מתאימות, הטילו, למשל, על הצבא להקים במהירות וביעילות את המעברות. היום נשאלת השאלה האם מה שתאם את הצרכים בתקופת קום המדינה, כשהממסד הממלכתי היה בחיתוליו, עדיין יפה מקץ 50 שנים ויותר?

גם יש להבחין בין מטרות לבין תוצרי לוואי. רבות מן המשימות שבן-גוריון ואחרים דיברו עליהן בשעתם, הן בעצם תוצרי לוואי של השירות הצבאי ולא מטרותיו. תוצרי הלוואי שונים מן המטרות בכך שאינם מתוכננים, בכך שהצבא יכול להתקיים בלעדיהם; אלה הן נגזרות של פעילותו. דוגמה לכך היא שהצבא הוא מוסד שידוכים גדול עבור נערים ונערות בני 18, בלי שתהיה זו מטרתו המוצהרת. גם היותו כור ההיתוך, מקום של מיוזג עדות, בסיס לניעות חברתית של נשים ויוצאי עדות המזרח – הוא תוצר לוואי ולא יעד מפורש. כאשר מרחיבים את היריעה והופכים מטרה חברתית, שבעבר הייתה תוצר לוואי, למטרה ממוסדת בעלת מנגנון, כוח אדם, תורה משלה וכו', עלינו

לשאול אם לא חל עיוות בכך שתוצר לוואי של גוף ממלכתי הופך להיות אחת ממטרותיו.

שימוש בכוח ומשימות חברתיות

כאשר מחייבים אזרחים בני 18 להיכנס למסגרת טוטלית שקובעת מה עליהם לעשות לגבי היבטים רבים בחייהם, כאשר בכוח החוק מגבילים את החופש שלהם במשך כמה וכמה שנים של שירות חובה ולא פעם שולחים אותם ליעדים שהחזרה מהם בחיים איננה מובטחת – ראוי שתהיה בידינו תשובה טובה וניצחת לשאלה: במשטר דמוקרטי, מי נתן לנו את הרשות לכך? התשובה היחידה היא: כורח ההגנה מפני איום צבאי או פעולות טרור. קידום החינוך, שיפור הבעיות הכלכליות של המדינה, תיקון קלקולתיה החברתיות, העלאת הרמה התרבותית – כל אלה ניתן לבצע בדרכים אחרות, שאינן מחייבות משמעת צבאית, שאינן מצדיקות את סגנון החיים הטוטלי של הצבא. יש הרואים בהכשר שניתן לצבא להגיד לחייליו מה לעשות – שלא כדי לבנות את הכוח או להפעילו, אלא על מנת להסדיר ענייני מדינה אחרים – שימוש לרעה בכוח, שימוש החורג מן המנדט של ארגון ממלכתי צבאי במדינה דמוקרטית.

גם יש לזכור שהצבא הוא מסגרת אנטי-חינוכית מעצם טבעה: מסגרת שבנויה על אלימות, על כוחניות, על היררכיה מוחלטת ועל משמעת שאיננה מתיישבת עם חופש דעות. כשמדובר בלחימה, תכונות אלה הן כורח המציאות. אולם לייער לצבא תפקידי תיקון חברתי הוא עניין מתמיה: איך ארגון שבנוי על אלימות יכול לשמש מסגרת חינוכית?

מהם תפקידיו של הצבא?

בעצם הימים האלה, כשמוסדות המדינה והממשלה עוברים משבר של שמכות ואחריות, כשהחברה בישראל הופכת מחברה מגויסת לחברה רב-תרבותית ואינדיבידואליסטית ששואלת שאלות, שמעבירה ביקורת,

שמבקשת תשובות – דומה שאי אפשר לצפות שהצבא לא יהיה מעורב בחברה ושהחברה לא תהיה מעורבת בצבא.

הצבא וריבוי תפקידים

כידוע, לכל ארגון ציבורי דמוקרטי גדול, והצבא בכלל זה, יש כמה וכמה מטרות, והבעיות צצות כשנוצר ניגוד בין המטרות הללו. אם אכן לצה"ל יותר ממטרה אחת, לכאורה אין מניעה לכלול בין מטרותיו את המשימה החברתית ואת האינטראקציה בין החברה לצבא, לרבות פרויקט כדוגמת "עתידים". נדמה כי צה"ל נשאב לתוך ריק בגלל תפקודן הלקוי של מערכות גדולות בארץ כמו מערכת החינוך, הקליטה וכו'. מתקבל הרושם שהצבא נאלץ לעשות "השלמות", שהוא עמס על כתפיו תפקידים שהחברה התפרקה מהם, שהיא איננה עוסקת בהם עוד. כיום הצבא עומד בקריטריונים של מקצועיות ושל מיומנות כמעט יותר מכל סקטור אחר בחברה. הצבא מקבל היום אינספור פניות בלתי פורמליות לסיוע החל במשלוח גרנטור לפעילות מסוימת וכלה בקבלת החלטות במישור הלאומי כדוגמת פיקוד העורף, או עזרה למשטרה באבטחת הבחירות הכלליות והמוניציפליות. מסתבר שקל יותר להטיל משימות על הצבא כי מדובר בארגון ממושמע, בעל אוריינטציה משימתית וכרושר ביצוע.

אלא שיש להיזהר ממתחת הגבולות בכיוון הזה פן נמצא עצמנו במצב שבו הצבא נשאב לתפקידים שאינם תפקידיו, מקבל על עצמו עוד ועוד פונקציות, במצב שבו המדינה מתחילה "לבנות על הצבא". למשל, חינוך כשלעצמו אינו מעניינו של הצבא. פרויקט "עתידים" אכן מחמם את הלב, ועם זאת מעציב לגלות שהגוף שמושיע את תושבי הפריפריה הוא דווקא הצבא. גם יש להיזהר ממצב שבו כמעט כל ראש ממשלה שימש בתפקיד-מפתח בצבא, שמנכ"לים ויושבי ראש של מוסדות רבים הם קצינים לשעבר ושגלי צה"ל משפיע על כל אמצעי התקשורת בארץ. השפעת-יתר כזו של הצבא על החברה איננה תופעה בריאה.

אלא שיש סבורים כי אחד היעדים החשובים שצה"ל צריך לחרוט על דגלו הוא דווקא היעד החברתי, בדומה לחברות-ענק כלכליות בעולם שרואות

בתרומה לסביבתן ולחברה בכלל משימה חשובה מאוד. כ"צבא העם", כחלק מהעם, כניזון מן העם – חשוב שצה"ל יתחקה אחר מקורותיהם של בני הנוער המגיעים אליו, שינסה להשפיע על המתגייסים לעתיד, לתרום ולדחוף קדימה. כמוסד שקולט תוצרים של מערכות אחרות, כדאי שתהיה לו יד בשיפור איכותם של התוצרים הללו. פרויקט "עתידים" הוכיח שאין מחסור בפוטנציאל בפריפריה, ולא עוד אלא שמדובר בפוטנציאל מן המעלה הראשונה. גם בלי שיהיו בידינו נתונים סטטיסטיים מובהקים, ברור לכול שהמוטיבציה להתגייס לצבא ביישובים שבהם הופעלה התכנית, עלתה מאוד, ובד-בבד השתפרה שם תדמיתו של הצבא.

מעורבות חברתית של צה"ל – מה הלאה?

לאור ריבוי משימותיו של הצבא הציעו משתתפי הדיון פתרונות לעתיד, ואלה הם:

א. כימות כלכלי

על-פי מודל הכימות הכלכלי, גיוסו של חייל לצבא החובה משמעו עלות אלטרנטיבית שהמשק מפסיד. במלים אחרות, עצם שהייתו של החייל בצבא מונעת מהמשק כוח עבודה יצרני. אם מניחים ששכר המינימום הוא מה שעולה/צריך לעלות חייל בשירות חובה, העלות הכללית היא כבודה. כאשר מיישמים בצבא החובה את המודל שהוחל על צבא המילואים, כל סכום שמערכת הביטחון תחסוך בעלותו של חייל (למשל על-ידי קיצור משך השירות בחצי שנה), היא רשאית להשתמש בו למטרות אחרות: הגדלת צבא הקבע, היערכות למלחמה ולמלחמה בטרור וכו'. על-פי מודל זה, מי שיקבע את כללי המשחק היא מערכת הביטחון ולפי צרכיה. על-פי המודל, אם המדינה תרצה להטיל על הצבא מטרות נוספות, היא תוכל לעשות זאת בהסכמתו ותמורת תשלום. למשל, אם המדינה מעונינת שמורות-חיילות ישמשו במשימות חינוכיות ולימודיות באזורי הפיתוח (שלא במסגרת הצבא),

עליה לשלם לצבא עבור השירות הזה, וכך גם על שירותיהן של מדריכות בבתי-ספר שדה וכדומה. תקצוב מן הסוג הזה יכול להוות כלי לשמירת המטרה ואם המדינה תהיה מעונינת שהצבא ימלא פונקציות נוספות, יהיה עליה לשקול את סדרי העדיפויות ולשלם.

המתנגדים לגישה זו טוענים כי לא ניתן לכמת את החוויה הצבאית מהצד הכלכלי בלבד. צה"ל הוא מקום מפגש נדיר לזרמים ולעדות, מקום שמעצב ומלווה אדם כל חייו, צוהר וקרש קפיצה לעולמות חדשים. מנקודת הראות הזו, המטרה החברתית היא חלק בלתי נפרד מייעודו של צה"ל בכלל. מה שיש לעשות הוא ללטש את המטרה הזו ולשנותה: אם בשנות ה-50 טיפל הגדנ"ע בילדי עולים במעברות, גם פרויקט "עתידיים" כיום הוא כלי חברתי שאין כדוגמתו. תרומתו של פרויקט "עתידיים" ופרויקטים אחרים לדורות הבאים לא תסולא בפז, ומכאן שעלינו להמשיך ולראות בצה"ל זרוע חברתית חיונית.

ב. מודל משלים

היום קשה לצה"ל למצות את פוטנציאל הגיוס של החברה בישראל. מגזרים מסוימים בחברה אינם מתגייסים לצבא (ערבים ומרבית הנוער החרדי), ובשנים האחרונות קיימת תופעה של השתמטות מן הצבא בנימוקים של בריאות הנפש. לצד אלה יש לא מעט מגויסים שמנותבים לאו דווקא לשורות הצבא הלוחם, אלא לשירות בתוך הקהילה.

בעולם קיימת היום מגמה מובהקת של הקטנת היקף הצבא ויצירת צבאות יותר מתמחים, יותר מקצועיים, שמבוססים פחות על גיוס המוני ויותר על חיילי קבע. אף שצה"ל מתייחד לדאבוננו באתגרי לחימה שוטפת, ובצורכי הסדר"כ (סדר הכוחות) הגדולים, מסתמנת בו מגמה דומה, שמן הסתם אף תתרחב עם השנים. כלומר, גם צה"ל יידרש בהמשך ליעילות מבצעית ותפעולית כמנחים מרכזיים לבניין הכוח והפעלתו. יתר על כן, לפי הערכות נוכחיות, רק 50% מהחייבים בגיוס אכן יתגייסו לצה"ל ב-2012, ונשאלת השאלה האם הכותרת "צבא העם" עדיין תהיה תקפה לנוכח הנתונים הללו. אם החברה הישראלית, שעדיין נמצאת בתהליכי התהוות, רוצה לקיים מנגנון שימשיך לבטא סוציאליזציה של האוכלוסייה הצעירה במדינה, אם

בכוונתנו להתמיד בקונספט של "צבא העם", עלינו לדבוק במודל החלופי/המשלים: שירות לאומי. חובה לפתח ברצינות ערוץ זה כמסגרת שתגדיר לעצמה משימות חברתיות, שתתמודד עם אי-השוויון בחלוקת הנטל, שתתמקד בציבורים שאינם מגיעים לצבא מסיבות כאלה ואחרות.

נדמה, כי אותו מודל אלטרנטיבי צריך להיות כזה, שבאמצעותו ניתן יהיה גם להוביל צבא חזק, שיענה על כל הצרכים הביטחוניים וגם לתת פתרון לחלק מהתפקידים החברתיים שהצבא נשא במשך השנים מאז הקמתה של המדינה, על-ידי אזרחים צעירים שאינם מתגייסים כיום לצה"ל.

האם יישומו של מודל זה הוא מתפקידו של הצבא או מתפקידה של החברה האזרחית?

היות ויישומו של המודל ישרת גם את צורכי הצבא, מתבקש כי הצבא הוא שיוביל את השינוי. כוח-אדם עודף גורם נזק אדיר לצבא, נזק אדיר באבטלה סמויה ואת המחיר משלמות החיילות, משלמות קבוצות השוליים שאינן מגשימות את עצמן, שהופכות למתוסכלות ועקב כך הן מזיקות לתדמיתו של הצבא. אם צה"ל יוביל את המהלך, הוא שיקבע מי יהיו החיילים ומי ישרתו בתפקידים חצי-ביטחוניים ואזרחיים. האתגר של צה"ל יהיה הפיפה מרבית בין סוגי המוטיבציה ויכולותיהם של המתגייסים לבין צורכי הצבא. כוח-האדם העודף ינותב בצורה מושכלת למשימות כמו אבטחה בבתי-ספר, רווחה, איכות הסביבה וחינוך.

יש לקחת בחשבון כי צבא מקצועי עשוי לשים סימן שאלה על איכויות כוח האדם המגיע אליו. צבא קטן עם ייעוד גדול, רצוי שתהיינה בו איכויות מסוימות, ועל הצבא לדאוג לכך.

לעומת זאת, יש הטוענים כי האתגר הוא של החברה, ולא רק של הצבא. החברה חייבת בבירור יסודי יותר של מטרותיה, של משמעויות הדמוקרטיה ושל הקניית פשר ומשמעות לדרך, ואילו הצבא יהיה המוציא לפועל של ההחלטות. כך לגבי סוגיות של ביטחון לאומי וכך לגבי מודל הצבא וגיוס חובה לכול.

לבסוף, הפעילות שנעשית בהקשר החברתי אינה חשובה רק לחברה, אלא משמעותית גם לצבא. בחגים מקובל לשלוח חיילים לבצע עבודות קהילתיות בשכונות מצוקה, ולא מפני שמטלות אלה הן מתפקידו של הצבא, אלא מפני

שהן בונות אחריות ומסירות בחיילים ואת ההכרה כי הם חבים לא רק לעצמם ולחבריהם אלא גם לקהילה.

ג. גבולות בניין הכוח

עלינו להחליט מה כולל המושג "בניין הכוח", שכן בניין הכוח אינו מתחיל במה שטמון בחייל עם כניסתו לבקו"ם או הצטרפותו לתכנית "עתידים". האם לימוד עברית, למשל, הוא חלק מבניין הכוח? האם חובה להתחיל בבניית הכוח עוד טרם התגייסותם בפועל של בני הנוער?

בבניין הכוח אין כוונתנו לבניין התשתיות לכוח, אחרת נאבד כל גבול ומידה. ולראייה, כשהצבא החל בגיוס עתודה, שררה הדעה כי אפשר להסתפק בפעילות עם תלמידי י"ב טרם הגיוס ממש. במהרה הסתבר כי השגת תוצאות מצריכה פעילות כבר בין כיתות י"א לי"ב. הצבא נכנס לנושא המבחנים הפסיכומטריים ועד מהרה מצא עצמו עוסק באיתור מקורות מימון למבחנים. כך גילו בצבא כי על מנת לשכנע נערים לגשת לבגרות של 5 יחידות יש להתחיל כבר בכיתות י', אבל ההחלטה בכתה י' מבוססת על החלטה מוקדמת בכתה ט'... במילים אחרות, כמה מוקדם צריך ללכת על מנת למלא את הריק?

המסקנה המתבקשת היא שעל מנת לשרת את המטרה העיקרית של צה"ל, היא בניין הכוח, יש לקבוע גבולות ברורים לעיסוקו של הצבא בתחומים החורגים מנושא הלחימה, אחרת לא ירחק היום והצבא ימצא עצמו מטפל בתשתית הכלכלית של מדינת ישראל כולה... הסיפור הוא סיפור של מידה, ואולי המסקנה המרכזית היא שכל שינוי צריך להתבצע בהדרגה ולא בצורה מהפכנית.

קבוצה ב': משמעות השירות בצה"ל

- באיזו מידה השירות בצה"ל עדיין מהווה מרכיב משמעותי בזהות החברתית של אזרחי ישראל?
- האם חלו שינויים בזיקה שבין שירות בצה"ל לבין מידת השייכות לחברה הישראלית?
- האם יש מקום לתחיקה המעדיפה אזרחים ששרתו?
- מהי מידת המוכנות והמוטיבציה של מלש"בים להתגייס, לשרת ביחידות קרביות ולהתמיד בשירות?
- האם גורמי חינוך ומשפחה אחראים לנ"ל?

מנחה: פרופ' ברוך נבו, המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת חיפה
 משתתפים מצה"ל:

- רא"ל שאול מופז, רמטכ"ל
- אלוף יצחק איתן, אלוף פיקוד מרכז
- אלוף דורון אלמוג, אלוף פיקוד דרום
- תא"ל איתן לוי, סגן ראש אנף כוח אדם
- אלוף עמוס ידלין, מפקד המכללות (אז תא"ל, ראש מטה חיל האוויר)
- תא"ל (מיל') ישי בר, מפקד אוגדה מרחבית
- תא"ל אלעזר שטרן, קצין חינוך ראשי

* הסיכום הוכן על-ידי צוות המכון, על בסיס הפרוטוקול של הדיון.

- אל"מ צביקה גל, ראש מנהל גיוס
- אל"מ עינת גפנר, מפקדת בה"ד 12

משתתפים אחרים:

- גב' ישראלה אורון, סגנית למדיניות פנים, המועצה לביטחון לאומי
- פרופ' אשר אריאן, המחלקה למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה; עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה
- פרופ' דן בר-און, החוג למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון
- מר נחום ברנע, עיתונאי, "ידיעות אחרונות"
- גב' חנה לויטה, מנהלת בית-הספר ליד האוניברסיטה, ירושלים
- גב' חנה נאמן, מנהלת אגף החינוך העל-יסודי, משרד החינוך
- גב' סנדרה פיון, מנהלת מרכז המידע במכון הישראלי לדמוקרטיה
- מר מוקי צור, מזכיר התק"מ לשעבר
- הרב מרדכי קרליץ, ראש עיריית בני-ברק

רקע

בפתח קבוצת הדיון הוצגו נתוני ממד"ה לגבי משמעות השירות הצבאי בעיני נוער (בנים ובנות) העומד בפני גיוס. ההיבט הראשון שנבחן הוא תפיסתם של הצעירים את מידת התמיכה החברתית לה זוכה הגיוס לצה"ל, המידה בה הם תופסים את השירות כנורמטיבי בחברה הישראלית, המידה בה הם מקבלים את העיקרון הרפובליקני (זה שמגדיר את הקשר בין השירות הצבאי למוסד האזרחות) והתפיסה שלהם את מקומו של ערך הביטחון בחיים החברתיים ובסדר העדיפות הלאומי חברתי.

ההיבט השני שנבחן הוא העדפת מסלולי השירות, על-ידי העומדים בפני גיוס.

הממצאים עולים מתוך סקרים רב-שנתיים שמועברים על-ידי ממד"ה בקרב בנים ובנות מהמגזר היהודי העומדים בפני גיוס. אוכלוסייה זו אינה מייצגת את כלל אוכלוסיית בני הנוער בחברה הישראלית אלא כוללת רק אלה המוגדרים כפוטנציאל גיוס, קרי לא כולל "תורתו-אומנותו" בעלי פטור

בשל אי-עמידה בנתוני גיוס ובני הנוער שהצבא לא מצליח ליצור אתם קשר, למשל אלה השוהים בחו"ל.

באשר לממצאים:

בתשובה לשאלה באיזו מידה כל אחד מהגורמים החברתיים הבאים נתפסים על-ידי בנים כמעודדים גיוס לצה"ל, נראה, שבסך הכל מעל מחצית הנערים חשים שהסביבות החברתיות השונות מעודדות אותם להתגייס, החל מההורים – שם השיעור הוא הגבוה ביותר, המורים ואפילו התקשורת. כלומר, בסך הכל מבחינתם של רוב הנערים, הגיוס לשירות צבאי הוא קונסנזוס.

עם זאת, מסתבר כי רוב בני הנוער מאמינים, כי נורמת השירות אינה אוניברסלית: ארבעים אחוזים מבני הנוער מאמינים שקל להשתחרר משירות צבאי. אך רק חמישית מהם מאמינים שהחברה מגלה סלחנות כלפי אלה שאינם משתתפים בחובת השירות.

באשר למידת האמונה של בני הנוער ב"עיקרון הרפובליקני", זה שמבסס או מתנה את האזרחות בתרומה לכלל (למשל: השירות הצבאי), נמצא כי למעלה ממחצית בני הנוער מאמינים שהשירות הצבאי עושה את האזרחות לטובה יותר. כלומר, השירות הצבאי נתפס בעיניהם עדיין כמרכיב חשוב במושג האזרחות. אבל השירות הצבאי לא נתפס כמסלול בלעדי, לפחות לא על-ידי חמישית מהבנים שעומדים לפני שירות. חמישית מהם מאמינים שיש דרכים טובות יותר מן השירות הצבאי לתרום למדינה.

על-פי נתוני צה"ל, ניתן לראות, שאלה המערערים על השירות הצבאי כמרכיב מרכזי באזרחות הנם בדרך כלל מי שבמהלך שירותם אחר כך לא זוכים בתפקידי יוקרה, משמעותיים, או תפקידים שנתפסים כנחוצים על-ידי הצבא והחברה. כלומר, הערעור לא בא מהקבוצות החזקות.

נושא נוסף שנבדק הוא מקומו של הנושא הביטחוני בסדר העדיפות הלאומי החברתי בעיני הנער העומד בפני גיוס. הממצאים מראים, כי רוב הנערים טוענים שהבעיה הביטחונית היא מרכזית לחברה הישראלית ורק עשרה אחוזים טוענים שיש בעיות בוערות ממנה. רק חמישית חושבים שהמדינה משקיעה יותר מדי בצה"ל, כשצה"ל במקרה הזה מייצג את הנושא הביטחוני.

בנושא העדפת מסלולי השירות: טבלה מספר 1 מעמידה זה מול זה את מסלולי השירות המועדפים על-ידי בנים מול עמדות כלפי השירות, מניעים בבחירת התפקיד ונתוני איכות צבאיים. ניתן לראות בבירור כי בחירה במסלול הקרבי-יוקרתי (יחידות ההתנדבות, יחידות העילית), מועדף בעיקר על אלה שמחזיקים בעמדות חיוביות כלפי הגיוס לצה"ל ובמניעים "הנכונים" לפי ההגדרות הרפובליקניות של התרומה לכלל או לפי הגדרות של תרבות מערבית ליברלית של ההתפתחות האישית: האתגר, העניין, המיצוי האישי. הם גם בעלי הנתונים הגבוהים ביותר. ככלל ניתן לראות התאמה בין ציר יוקרת מסלול השירות, לבין העמדה כלפי השירות הצבאי, המניעים, ונתוני המיון. תמונה דומה ניתן לראות גם לגבי בנות. נתוני סקר ממד"ה שהוצגו מהווים מצע לסיכום בהמשך.

טבלה מספר 1

מסלול שירות	לחימה יוקרתיים	עורפיים-יוקרתיים	עורפיים לא יוקרתיים
	(סיירות, צנחנים, טיס)	(מחשבים, מודיעין)	(אפסנאי, חשמלאי)
עמדות כלפי השירות	חיוביות מאוד	חיוביות (פחות מתפקידי הלחימה)	פחות חיוביות
מניעים בבחירת תפקיד	תרומה לכלל והגשמה עצמית	הגשמה עצמית	תועלות מעשיות (שירות קל, ניסיון מקצועי)
נתוני איכות צבאיים	נתונים גבוהים	נתונים גבוהים (מלבד פרופיל רפואי נמוך)	נתונים נמוכים

פתח דבר

במהלך השנה וחצי האחרונות, בשל שינוי המציאות הביטחונית, צורכי כוח האדם של צה"ל גדולים יותר מיכולת הגיוס שלו. חסר לצה"ל כוח אדם בין היתר לוחם ותומך לחימה. כוח אדם זה יכול היה להוות תשתית לבניית יחידות סדירות, שהיו מאפשרות לצבא "לחסוך" ביחידות מילואים. כיוון

שעל-פי התחזיות שהושמעו, המציאות הביטחונית הנוכחית אינה עומדת להשתנות בזמן הקרוב, מידע זה מעמיד בזווית חדשה את נושא משמעות השירות ובעיות המוטיבציה בצה"ל.

המוטיבציה לשירות

מוטיבציה לשירות סדיר ולשירות מילואים

נראה, כי ניתן לעשות הבחנה בין שני סוגי מוטיבציה: המוטיבציה של הנוער בגיל 18 והמוטיבציה של אנשי המילואים המבוגרים יותר, וכן לטעון שמתרחש תהליך של התפכחות ושינוי (טרנפורמציה במוטיבציה) במעבר בין שתי הפאות:

המוטיבציה של בן ה-18 נובעת מכך שהוא עדיין לא מימש בעצמו את "מיתוס הגבורה". מי שגדל בבית, סביבה, חברה ומשפחה שמחנכים אותו לשירות בצה"ל, להתנדבות, להצטרפות למערך הלוחם, והוא רוצה "להיות כמו", המוטיבציה שלו היא מוטיבציה של מימוש חלום. בן ה-18 לא יודע בדיוק איך יהיה בצבא, ויש לו איזושהי "פנטזיה" לגבי השירות. במהלך שלוש שנות השירות, אולי אפילו כבר במהלך הטירונוט, הוא חווה התפכחות: אחדים מבינים שהחיים האמיתיים שונים מן הפנטזיה, אחרים מגלים כי הסיפורים של החברים לפני הגיוס, אלה שיצרו ואולי העצימו את המוטיבציה, גילו טפח וכיסו טפחיים, וכך. נדמה, שעד שאותו בן 18 לא חווה את הצבא על בשרו, הוא אינו יודע בדיוק מה מקורות העוצמה הפנימית שלו. המוטיבציה של המילואימניק שונה: הוא כבר סיים את השירות הסדיר. הוא מבין שהחיים הרבה יותר קשים מן הסיפורים. המילואימניק היותר מבוגר, היותר מפוכה, עבר כבר איזשהו תהליך של "זיקוק" והוא יודע איך הדברים קורים הלכה למעשה בשטח והשאלה המעניינת היא מה מניע אותו? למה הוא מגיע לשירות המילואים?

ייתכן, כי הוא מגיע בגלל ההזדהות עם הרעות, עם היחידה, עם המדינה, עם הערכים, עם הרצון להגן, עם הרוגמה האישית, גם עם צדקת המאבק,

והשליחות, ויכול להיות שהתמהיל מעט שונה מאדם לאדם.

נדמה כי מדובר בשני סוגי מוטיבציה, המוטיבציה של "לפני" והמוטיבציה של "אחרי", כאשר ביניהן מתרחשת איזושהי טרנספורמציה. המוטיבציה של המילואימניק, שהוא גם אבא, מוקרנת על הבן ולמעשה נוצר מעגל של השפעות.

בשני המקרים שאלת היסוד היא השאלה איך להעצים את המוטיבציה?

מאפייני הנוער היום

בבואנו לדון בשאלת המוטיבציה לשירות בצה"ל יש לקחת בחשבון כי בני הנוער המהווים את תשתית הגיוס בשנים האחרונות, שונים בחלק ממאפייניהם מבני הנוער שקדמו להם:

א. בני הנוער היום גדלים בעולם המשתנה בקצב מהיר. בעידן הטלוויזיה והמדיה, המחשוב והאינטרנט, הגירויים להם נחשף נער טרם גיוסו, הולכים וגדלים. אם בעבר הצבא נחשב "כור ההיתוך" בו השלים הנוער את החסרים שהחינוך הראשוני לא סיפק לו, הרי שבמציאות הנוכחית רבים נחשפים לשפע של מידע טרם הגיוס, בה בשעה שאחרים אינם מצליחים להיחשף והפער בין הקבוצות גדל.

ב. הנוער הישראלי כיום הוא חלק מחברה רב-תרבותית, שאינה מונוליתית, שמונחים כמו "צבא העם" ו"כור היתוך" כבר פחות מאפיינים אותה וכתוצאה מכך החוויה הצבאית ייתכן וניתן להגדירה "ככור היתוך בטמפרטורה נמוכה". זאת אומרת, כור שלא מתיך באופן גורף ויוצר ישראלי חדש, אלא משאיר בתוך כל אחד את התרבות או הגרעין מן התרבות שממנו הוא בא. בנוסף, השטעים והסקטוריאליות בחברה הישראלית מקרינים אף הם על הנוער, מחלחלים ומשפיעים על אמונותיו ודעותיו.

ג. נוער טרום גיוס, נמצא בתקופה של בניית זהותו. תקופה זו מאופיינת בשאלת שאלות. בעוד שבעבר הלגיטימיות של שאלת שאלות מסוימות הייתה מוגבלת למדי, הרי שכיום גם שאלות לגבי אי-הגיוס הפכו לגיטימיות. אם בעבר מי שלא התגייס עשה זאת בשקט, ומתוך בושה הרי

שהיום שואלים שאלות ומתווכחים בגלוי ובאופן סוער בעניין הגיוס עצמו, ערכי היסוד שמלווים את השירות הצבאי וכו'. בפני הנוער היום עומדות שפע של אופציות והוא מגלה רצון לבחור. הנוער של היום בוחר באיזה ערוץ להתחנך האם להקשיב ולמי. לאור המתואר לעיל נדמה כי בבואנו לדון בהעלאת המוטיבציה של הנוער לגיוס יש להיות עסוקים בראש ובראשונה ביצירת ההזדמנויות לדיאלוג, בשאילת השאלות הנכונות ובמתן תשובות מתאימות, שכן שיטות פטרנליסטיות נוקשות ששימשו בעבר, משפיעות היום פחות.

גורמים משפיעים על המוטיבציה

מתן פטורים משירות

כמות הפטורים הגדולה בהווה, ואשר צפויה על-פי התחזיות לעלות בעתיד, במיוחד בקטגוריות "תורת-אומנות" והנשר נפשי, לא רק מהווה בעיה מבחינת "אובדן" כוח אדם, אלא עצם ההתרחשות שלה בחברה הישראלית גורמת לירידת מוטיבציה. אין ספק, כי על בסיס התפיסה הסולדת מלהיות "פראייר", יש השפעה ברורה בין עובדת קיומם של ציבורים שאינם משרתים, לבין תופעות ההתחמקות משירות של אנשים שאינם רוצים להרגיש "פראיירים" בעצמם.

נדמה, כי מבחינת בני נוער, אי-השוויון בחלוקת הנטל, מתבטא גם בקלות הבלתי נסבלת של השחרורים ("פזרנות יתר" בשחרורים) – כשהצבא הלך לכיוון של שחרור אוכלוסיות שנקראו "החייל הבלתי מועיל", הדבר נתן לגיטימציה גבוהה לחיילים אחרים להכשיר עצמם בעיני עצמם כ"בלתי מועילים" וכתוצאה מכך לא להתגייס לצבא.

נוספת לזה תופעה של לגיטימציה לאי-שירות. כלומר, העובדה כי מישהו אחר אינו משרת, הפכה עם השנים לגיטימית והלחץ לשרת נחלש.

ולבסוף, קיים חוסר ההלימה בין האמירה למעשה: צה"ל מדבר על חשיבות השירות מצד אחד ומשחרר (בתוקף מציאות פוליטית) חלק נכבד מן השנתון מן הצד השני. הנוער של היום מזהה חוסר הלימה שכזה מהר מאוד

והדבר משפיע עליו.

מן האמור לעיל עולה, שהמוטיבציה היא בפירוש לא איזשהו תוכן אישי של אנשים אלא סוג של הסדר שמתקיים, מושפע ומתעצב בתוך מציאות מסוימת.

החברים, ההורים ומערכת החינוך

גורם מוטיבציוני בעל ההשפעה החזקה ביותר הם החברים. הם המעבירים את החוויות שהם עצמם חווים בצבא והאינפורמציה לגבי השירות, למחוזרים הבאים אחריהם. אלה הם החברים שבאים מתוך בית-הספר ומספרים פנים אל פנים את החוויות שחוו, אותם חברים אשר מייצגים את הדוגמה האישית, ההזדהות האישית, ומספקים לתלמידים מידע ממקור ראשון באשר למקומות בהם יוכלו להשתלב במסגרת הצבאית. חוויות ודעות אלה מטביעות חותם מרכזי על המוטיבציה של המועמדים.

לגבי המשפחה, בניגוד לדורות קודמים שבהם המשפחה לא תמיד ידעה איפה הבנים משרתים, היום את הצבא "עושה" כל המשפחה ולכל מרכיביה השפעה רבה על המוטיבציה לשירות. ממצאי אכ"א מלמדים, כי במשפחות בהן האב שירת בעבר בצבא, אחוזי הגיוס של הבנים גבוהים מאחוזי השירות של הבנים במשפחות בהן האב לא התגייס מסיבה זו או אחרת.

עם כל הפתיחות, עדיין יש חוויות מיוחדות שנשארו נחלת המתגייסים, שאותן לא מספרים בשום אופן להורים, לא למשפחה, לא בפלאפון וכו' וגם להן השפעה ישירה על המוטיבציה ללכת לצבא. החוויות האלה קשורות לתחושת המועילות והבאת הביטחון הביתה, ויורחב עליהן בסעיף נפרד. ולבסוף, גם למערכת החינוך השפעה גדולה על בניית המוטיבציה לקראת הגיוס. תוכניות הכנה לצה"ל מיושמות רבים מבתיה"ס ובאחרים מוקדשות שעות רבות לדיונים על השירות בצה"ל כחלק מתרומת האזרח למדינתו.

תחושה אישית של חיוניות

נדמה, שהעוצמה של החווה בין צה"ל לחברה הישראלית נמדדת קודם כל במציאות הביטחונית ובמידת הסכנה הקיומית שבה נמצאת המדינה. ככל שעוצמת הנושא הביטחוני הקיומי הולכת וגוברת, עוצמת החווה של צה"ל

עם החברה, גדלה בהתאמה. יש הטוענים, כי אצל כל ישראלי קיים קוד פנימי עמוק בלב, שגורם לו להתייצב ביחידתו כאשר המדינה נמצאת בסכנה קיומית.

כך גם בצבא החובה – ככל שהמצב הביטחוני נעשה יותר בעייתי, המוטיבציה והרצון לשרת בעיקר ביחידות לוחמות גדלים. התופעה מתקיימת כאשר המצב הביטחוני הכולל בעייתי, ומתקיימת גם בתוך יחידות מסוימות פנימה. למשל, כאשר צה"ל נלחם בלבנון ובחודש אחד נהרגו שבעה לוחמים מיחידה מסוימת, במחזור הגיוס לאחריו ההתנדבות לאותה יחידה עלתה. מתוך קורלציות אלה, ניתן לגזור אולי, כי אחת הדרכים להגביר את המוטיבציה לשירות היא להפוך את השירות לשירות הנתפס כחינוכי ומשמעותי, כך שהחייל הבודד יחוש כי אין לו תחליף וכי הצורך בו ובשירותו ברור. האם ההתנסות של כל חייל וחייל היא התנסות משמעותית שאינה נתפסת על ידו כבזבוז זמן? נראה כי לצבא כלים לחזק את תחושת החיוניות (המפקד הכריזמטי הקרוב לו בגילו, תרבות ה"ביחד" ו"החברה" וכן המשטר של משימה משותפת) וייתכן כי יש צורך למצוא את הדרך לחזק תחושות אלה גם בתקופות שהאיום הקיומי אינו ברור ותחושת הצורך נחלשת.

תגמול כספי

אחת מן ההצעות הפופולריות להעלאת מוטיבציית חיילי הסדיר היא מתן תגמול כספי גדול יותר עבור השירות. היום השכר לחיילי הסדיר בצה"ל נקרא "דמי קיום". "דמי קיום" אלה הם דיפרנציאליים, כך שלוחמים מקבלים את הסכום הגבוה ביותר, תומכי לחימה אחריהם ובסוף החיילים העורפיים: כ-600, 400 ו-300 ש"ח בהתאמה.

האם מתן תשלום שוטף לחיילי החובה המשרתים, אפילו בגובה של שכר מינימום, יכול לתת למשרתים תחושה כי הם אינם "פראירים" המבזבזים את זמנם ולהוות תמריץ להעלאת המוטיבציה לשירות?

פתרון מסוג כזה מציב מספר בעיות:

נדמה כי בפתרון הכספי יש אמירה מאוד מפורשת בהקשר המוסרי לגבי "קניית הפטור". כשם שבעבר היהודי הגלותי בפולין או אצל הצאר הרוסי ידע שעל מנת לא ללכת לצבא, עליו לשלם כסף, כך יכולה קניית הפטור להפוך

לפתרוןם של אלה שאינם משרתים בצה"ל ("תורתו-אומנותו", משתמטים וכו'). המוכנות לשלם תמורת שירות היא בעייתית בהקשר המוסרי, היא מקבעת וממסדת את מרכיב הפטור והופכת את אי-השירות ללגיטימי עוד יותר.

בנוסף, ייתכן גם כי תשלום לחיילי צבא החובה דווקא יחזק את המגמה שיש אלטרנטיבה לשירות הצבאי: ניתן לקבל כסף דרך הצבא או להרוויח יותר מזה באותו זמן, במקום אחר, דרך מיצוי אישי מסוג אחר.

יש הרואים באי-התשלום לחייל החובה חלק מתרומת "המשפחה המתגייסת" שהוזכרה לעיל. זאת כמובן בתנאי שמוודאים, כי חיילים שאין להם תמיכה כלכלית מן המשפחה יקבלו קצבה שתאפשר להם להתקיים באופן המניח את הדעת.

לאור כל האמור לעיל, נדמה כי על צה"ל לשמור לעת עתה על העיקרון שאין משרתים בשכר.

נראה, כי הדרך ההולמת לתגמל את הלוחמים המשרתים היא בתום שירותם הצבאי בצורה של מענקי שחרור, מלגות ללמודים גבוהים וכדומה. קיימת טענה, כי צה"ל הפך בשנים האחרונות לצבא פופוליסטי שאינו תובעני ודורשני מספיק כלפי החיילים ומאידך יותר מדי אפולוגטי כלפי ההורים, המורים, העיתונאים וכו'. במקרים פרטיים הצבא נוהג כאילו הוא יותר מודאג מהשאלה איך ייראה המקרה הבודד מאשר מן ההשלכה שלה על הצבא כולו.

מן הצד השני, יש הטוענים כי צה"ל מנסה לענות טוב יותר על אידיאל השלמות ובו-זמנית לא להתפשר ביחס לעשייה הצבאית. ייתכן, כי דווקא התחשבות במקומות הנכונים אך יחד עם זאת תובענות בכל מקום שבו העשייה אכן צריכה להיות מושלמת יותר, הם אלה שיגבירו בסופו של דבר את המוטיבציה של החיילים.

תופעת הסרבנות

מטבע הדברים, תופעת הסרבנות כעילה לאי-שירות בסדיר ובמילואים עלתה גם היא בקבוצת הדיון.

נראה, כי ניתן לחלק את נושא הסרבנות לשניים: סרבנות טהורה,

מצפונית, פציפיסטית, והסרבנות כפי שעלתה בתחילת 2002 ובאה לידי ביטוי מרכזי במכתב הסרבנים. לגבי הפציפיסטים הטהורים, הרי שער היום הצבא היה גמיש עימם, מן הטעם המוסרי שהוא איננו יכול להיות גמיש עם סרבן חרדי שעל-פי השקפת עולמו מקומו בישיבה ולא בצבא, ולא להיות גמיש עם סרבן חילוני שמצפונו הוא שמנחה אותו. לגבי הסרבנות העכשווית, זו של אנשי המילואים המסרבים לשרת בשטחים, זוהי ודאי סרבנות אחרת, כיוון שהיא סרבנות לסוג מסוים של שירות. יש לזכור, כי התופעה אינה תופעה חדשה. גם בעבר הייתה סרבנות אולם אז פחות דיברו עליה: התקשורת לא הייתה כל-כך חזקה, והדברים לא היו כל-כך שקופים לכל.

ייתכן, כי הדרך הנכונה לטפל בתופעה, היא להפריד בין מרכיב המחאה למרכיב הסרבנות (לנטרל אותו). ככל שהמחאה נוגעת לתופעות שליליות שמתרחשות במחסומים, בנקודות המגע של צה"ל בשטחים, נדמה כי יש להקטינן ככל האפשר. צה"ל רוצה להלחם בהן ולמנוע אותן. עם זאת, כאשר המצב מגיע לנקודה שבה חיילים או קציני מילואים בוחרים היכן לשרת גיאוגרפית, מתוך מחלוקת השייכת למגרש הפוליטי, הרי שכאן יש למתוח קו אדום. יש למתוח קו אדום משום שצה"ל בסופו של דבר משמש "קבלן הביצוע", המגן על המדינה במסגרת פוליטית דמוקרטית והשימוש בו (ע"י הסרבנים) ככלי להניע מהלכים מדיניים במדינה דמוקרטית, הוא מאוד בעייתי.

הוצע, כי יש לפעול אל מול סרבנות על-ידי ניסיון ללמוד, לערוך בירור/תחקיר מקיף, לגבי מה שקרה באותן יחידות מהן יצאה הסרבנות, שכן מדובר באנשי מילואים שהיו מוכנים להסתכן ופעלו משך שנים בחוד העשייה הצבאית. מאידך, יש הטוענים כי הטיפול והאמירה של צה"ל בעניין זה צריכים להיות מהירים ונחרצים (שפיטה, הדחה, הכנסה לכלא וכו'), שכן אחרת התופעה תלך ותחריף.

תופעת הסרבנות מבטאת איזשהו סוג של כאוס כללי מתוך כך שהדרך המדינית אינה ברורה. כאוס זה מחלחל גם לצבא.

אפשר אולי לטפל בנושא הסרבנות באמצעות הקישור ההסברתי בין תוצאותיה לבין היכולת של מדינת ישראל להישאר דמוקרטית, במציאות שבה ייתכן כי מחר בבוקר המדינה לא תוכל לגייס את החברה כדי להתמודד

עם האיומים נגדה.

ולסיכום, צה"ל בחר להתייחס לגל הסרבנות הנוכחי בכבוד ראש ובחומרה: בכבוד ראש, משמעותו בראש ובראשונה קיום בירור מול המג"דים, אחרי כן מול מפקדי האוגדות והאלופים. לאחר הבירור, אם יש צורך, צה"ל פועל בחומרה.

הגיוס לצה"ל – לאן?

קיימות שתי גישות באשר לאופיו העתידי של הגיוס לצה"ל. גישה אחת דוגלת בהשקעה אינטנסיבית בגיוס כמה שיותר, מה שנקרא מיצוי פוטנציאל הגיוס. על-פי השקפתו הנוכחית של צה"ל, כל עוד הצבא הוא "צבא העם", והשירות בו חובה, על שעריו להיות פתוחים בפני כל אחד. הקריטריון היחיד שקובע האם צה"ל קולט אוכלוסיות שונות או לא, הוא תרומתן לביטחון. נדמה, כי הנח"ל החרדי הוא דוגמה לגישה זו שכן הגדוד החרדי, עושה היום תפקידי לחימה ומחליף גודר מילואים. בו זמנית צה"ל עונה על כל צרכיו המיוחדים על מנת לקיים את אמונתו.

הציבור החרדי מבחינתו נמצא באיזושהו תהליך: קיים בו נוער שרוצה להצטרף ולהתגייס, אך הדרך לא תמיד קלה ולא מעט פעמים החברה החרדית "שמה רגליים" לפרוייקט (למי שהצטרף אליו ולמי שתמך בו). נדמה כי הכיוון הנכון היום הן מבחינת צה"ל והן מבחינת הציבור החרדי הוא להמשיך ולגייס את המעוניינים לשירות הקרבי, ולהימנע מ"פיצוץ פוליטי" מול המגזר החרדי. הגישה ההפוכה אומרת, שאין זה תפקידו של צה"ל לעסוק בסוגיית הגיוס לכל. על-פי גישה זו, זהו תפקידה של החברה לקבוע נושאים אלה וכל זמן שהצבא מסתדר עם סדר הכוחות שעומד לרשותו אין צורך שיתערב בשאלת הפטורים והמודלים של שירות.

נראה כי הסוגיה לעיל מובילה לשאלה מרכזית יותר באשר לתפקידים שעל צה"ל לקחת על עצמו. היום הצבא מעורב גם בפעילויות שאינן לחימה נטו: הוא מגייס את נערי מקא"ם, מקדם נשים וכו'. בפועל קשה לו מאוד גם להילחם בעימות הנוכחי וגם לבצע את כל התפקידים החברתיים הללו.

כיוון שבעולם המודרני מקצועיות נחשבת ממוקדת יותר, נדמה שתפקיד המתאים לצבא הוא התפקיד הביטחוני והתפקידים האחרים הופכים בזמן ימימות לפחות רלוונטיים. נדמה שעל-פי מגמה זו הצבא ילך ויתמקד עוד ועוד בתחום המקצועי שלו וישאיר את התחומים האחרים לגופים החברתיים המתאימים.

מודלים חלופיים לשירות

מן האמור לעיל עולה, כי מבחינת צדק אלמנטרי חברתי, נדרש תיקון למודל הצבא העם" הקיים. תיקון אפשרי אחד, שזוכה לתמיכה מועטה, יכול להיות כזה שיפתח את הדלת בפני כולם ויסגור את הדלת בהדרגה: כלומר, הצבא יגייס את כל שכבת הגיל, שאמורה להתגייס, לשירות דיפרנציאלי, מתוגמל כהתאם. המשמעות היא שכולם יתגייסו לצבא כשחלק ישרתו שנה, חלק ישרתו שנה וחצי, אחרים ישרתו שנתיים וכו'.

בעייתיותו של מודל זה טמונה בהחרפתו את אי-השוויון בחברה הישראלית, בכך שאינו פותר את בעיית הציבור שאינו מתגייס ובכך שיערב את צה"ל בהשקעת אמצעים כספיים רבים בתגמול הדיפרנציאלי.

מודל מקובל יותר המנסה להתגבר על בעיות אלו הוא מודל השירות הלאומי. מודל שכזה יביא לכך שכל בן 18 יוכל לשרת את מדינת ישראל. מאחר שלא כולם יכולים ללכת לצבא, משימות נוספות, לא ביטחוניות יהיו פתוחות בפני השאר: משימות חינוכיות, בריאותיות, וסוציאליות. על-פי המודל לא כולם מחויבים ללכת לצבא אבל כולם מחויבים ללכת לשירות. יתרונו המרכזי טמון בכך שמצד אחד הוא ישמר את מראית העין של שירות לכל אך בו זמנית יאפשר לצבא להתרכז באופן בלעדי בענייני הלחימה.

עם זאת, גם מודל השירות הלאומי מעלה מספר קשיים ודילמות: ראשית, יש לזכור כי הפעלת מערך של שירות לאומי חובה, יקר ביותר

רחיבה תקציבית. יש לקחת בחשבון כי מדובר על הקמה ותפעול של מערך

שנית, קיומו של ערוץ אזרחי עשוי לפתוח פתח מילוט לסרבני גיוס ולהוות ערוץ "הלבנה" של תופעת ההשתמטות. שלישית, ייתכן כי המודל לא יביא לסיום תחושת הקיפוח והפראייריות, מפני שגם במסגרתו עדיין יהיו מי שישרתו כלוחמים ואחרים שישרתו בבת-י-חולים. אטימטריה "פסיכולוגית" זו, עשויה לייצר חוסר הוגנות. אם כך, נראה כי הפתרון הוא להתחיל לעצב מודל של שירות אזרחי שלא יהיה מודל אוניברסלי וטוטלי כבר מן ההתחלה. ייתכן, כי יש להתחיל ליישמו בצורה הדרגתית, התנדבותית ואפילו ניסויית תוך בקרה ושקילה של ההשלכות האפשריות שהוזכרו לעיל.

קבוצה ג': צה"ל והרב-תרבותיות בישראל

- האם לאורך השנים הצבא נדרש למדיניות דיפרנציאלית גוברת כלפי קבוצות אוכלוסייה שונות?
- מה המשמעות של המושג "שירות חובה לכל" נוכח "החוזים" השונים הנ"ל?
- מה ההשפעה על החוסן הלאומי?
- מה הן זיקות הגומלין שבין קבוצות המתגייסים לקבוצות האם-התרבותיות מהן הם באו?
- אלו פרקטיקות מובילות או יכולות להוביל לשינוי בחוזה החברתי? בין השאר יתייחס הדיון לקבוצות הבאות: מיעוטים בשירות החובה, בשירות התנדבותי, ולא משרתיים; בני קיבוצים ומושבים; חרדים; עולים חדשים ובעלי מגבלות פיסיות ונפשיות.

מנחה: ד"ר יוסי יונה, המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון
 משתתפים מצה"ל:

- אלוף משה יעלון, סגן הרמטכ"ל
- אלוף יפתח רונטל, מפקד מפקדת זרוע יבשה
- אלוף גבי אשכנזי, אלוף פיקוד צפון
- תא"ל אבי זמיר, ראש חטיבת תכנון ומנהל כוח אדם

* הסיכום הוכן על-ידי צוות המכון, על בסיס הפרוטוקול של הדיון.

- תא"ל ישראל וייס, הרב הצבאי הראשי
- תא"ל רחל דולב, הצנזורית הצבאית הראשית
- אל"מ עימאר גאנב, מח"ט גבעתי
- אל"מ יהודה שלמון, מפקד בה"ד 20
- סא"ל פיני גנון, קצין גששים בפיקוד דרום

משתתפים אזרחים:

- מר אורי דרומי, מנהל מחלקת הפרסומים, המכון הישראלי לדמוקרטיה
- גב' אמונה אלון, עיתונאית
- מר אבירם ורטהיים, יו"ר דירקטוריון בנק המזרחי
- מר יעקב קירש, רכז תיאום ביטחון של התק"מ
- מר ירמי סטביצקי, מנהל חינוכי, בית-הספר הימלפארב
- ד"ר פייסל עזאייזה, אוניברסיטת חיפה
- מר עופר שלח, עיתונאי, "ידיעות אחרונות"
- ד"ר מאיר בוזגלו, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית
- ד"ר עדנה לומסקי-פדר, בית-הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית
- ד"ר אורנה ששון-לוי, המחלקה לסוציולוגיה, האוניברסיטה העברית

רקע

החברה בישראל עברה לאורך שנות קיום המדינה תהליך גדול של סקטוריוזציה, ממצב של פזורות וקבוצות עלייה למצב של "כור היתוך" ובחזרה למצב של חברה רב-תרבותית. כדי להביא לגיוסם המרבי של הסקטורים השונים לצבא (מיצוי הפוטנציאל), נדרש צה"ל, עם השנים, למדיניות דיפרנציאלית גוברת כלפי קבוצות האוכלוסייה השונות: הסכמים שונים של גיוס גובשו מול סקטורים שונים באוכלוסייה כדוגמת דרוזים, בדווים, מי ש"תורתו-אומנותו", ישיבות הסדר, נח"ל רגיל, נח"ל עירוני, נערי מקא"ם, אומנים וספורטאים מצטיינים וכו'.

לאור תמונת מצב זו, השאלה המרכזית שעמדה במוקד קבוצת הדיון שעסקה ב"צה"ל והרב-תרבותיות בישראל" הייתה: כיצד ניתן להגיע לשירות

חובה לכל, על רקע מציאות חברתית המאופיינת בהטרונגניות תרבותית.

תפיסות שונות של רב-תרבותיות

יש הטוענים, כי ניתן לעשות הכחנה בין שני סוגים של רב-תרבותיות: רב-תרבותיות "רכה" ורב תרבותיות "קשה" (או: רב-תרבותיות "ראשונית" ורב-תרבותיות "מתקדמת" או "רדיקלית").

כאשר עוסקים ברב תרבותיות "רכה" במוסד או בחברה, מבקשים ליצור הסדרים שיאפשרו לקבוצות בעלות שונות אידיאולוגית תרבותית, מגדרית וכו', ליטול חלק במטרות המוסד. רב-תרבותיות מן הסוג הזה, אינה מערערת על המטרות של המוסד.

נדמה, כי בהקשר הצבאי הנימוק לעסוק ברב-תרבותיות "רכה" נובע מכך שלא ניתן לערער על מטרות היסוד של צה"ל, כיוון שאלו נקבעות עבורו מן הדרג הפוליטי או מן החברה החוץ צבאית.

רב תרבותיות "קשה" היא כזו שבמובלע או במפורש מבקשת לקרוא תגר על מטרות היסוד של המנגנון, המוסד או החברה ולהביא לרביזיה באותן מטרות, מתוך נקודת המבט של הקבוצות השונות. רב-תרבותיות מסוג זה באה לידי ביטוי בחברה, שלא רק מגלה סובלנות ופתיחות כלפי השונה, אלא מאפשרת רביזיות בתרבות ובוהות שלה עצמה, הנובעות מן הקבוצות השונות.

על-פי גישה זו ייתכן למשל, כי גל הסרבנות האחרון לשירות בשטחים מהווה במידה מסוימת שיקוף לרב-תרבותיות "קשה", שכן ניתן להתייחס אל הסרבנים כאל קבוצה, אשר אינה מקבלת את מטרות הצבא ורוצה לשנותן. בהקשר הצבאי נשאלת השאלה האם הצבא יכול וצריך לפעול למען מטרותיה של אותה קבוצת סרבנים, כדי שזו תוכל לחוש עצמה חלק ממנו.

צה"ל ורב-תרבותיות "ראשונית" ["רכה"]

צה"ל מקיים במשך שנים רבות חוזים ייחודיים עם אוכלוסיות שונות. חלק

מאותם חוזים מתקיימים על-פי חוק (דוגמת "תורתו-אומנותו") ואחרים שלא מתוקף חוקי (ישיבות הסדר, שירות בנח"ל, מסלול מקא"ם וכו'). המגוון הרחב של החוזים בא ליצור מצב של סיפוק צרכי המסגרות והקבוצות השונות מחד, ותרומה מיטבית לצה"ל, מאידך.

נשאלת השאלה מהי המשמעות של המושג שירות חובה לכל, לנוכח החוזים השונים שצה"ל מקיים עם האוכלוסיות השונות?

חוזים שונים מול סקטורים שונים – "בעד"

רב תרבותיות מטבעה מתאפיינת בחשש מפני "האחר". קיום החוזים השונים עם קבוצות שונות מאפשר לצבא לעזור לחיילים מסקטורים שונים להתגבר על אותו חשש ולהכניסם לתוך המערבולת הצבאית (אפילו במסגרת יחידות סקטוריאליות כמו הסדר, גדוד חרדי וכו'). היתרון הוא בכך שמרגע שאותם חיילים מגויסים, הרצון שלהם להשתלב ברמה הפיקודית, בה כבר אין הבדלים ברורים בין הסקטורים השונים, גובר, ומאפשר מפגש מקרב עם האחר. לדוגמה: העדה הדרוזית ש-83% מבניה מתגייסים לצה"ל מעמידה מפקדים של יחידות מובחרות כלל צה"ליות. נדמה כי המציאות החברתית היום, מחייבת הסדרים ייחודיים רבים מתוך תקווה שאלה יכניסו בסופו של דבר את הציבורים השונים לאיזשהו זרם מרכזי של ישראליות. ייתכן, כי יש מקום לשמר את התפקיד המרכזי של הצבא בקירוב דעות ברב-שיח הישראלי, באיחוי שסעים בחברה הישראלית, בהיותו כלי מרכזי בעיצוב הישראליות. ואולי, המטרה של מדיניות דיפרנציאלית אינה דווקא לייצר "שטנץ" ישראלי אחיד בסוף שלוש שנות השירות. ייתכן כי אנו למעשה מחפשים נוסחה שתייצר את האחידות ולא את האחידות. נוסחה שתיתן מענה לצורך של כל סגמנט להיות חלק מ"צבא העם".

על כן, סיבה מרכזית נוספת לצידוד בקיום ההסדרים השונים היא העובדה, כי הם מביאים למיצוי מקסימלי של פוטנציאל הגיוס ומאפשרים לצבא להישאר לעת עתה "צבא העם" (שכל גווני החברה משתתפים בו).

מעבר לקיום ההסדרים מול סקטורים שונים, במקרים מסוימים צה"ל תופר היום "חליפות" מיוחדות לחיילים שונים ולמעשה יוצר חוזים אישיים גם ברמת הפרט: חיילים שניתן לראות כי לא ישרדו בתפקיד מסוים ונראה כי

יכולים לשרוד במקום אחר, מועברים למקום בו הפוטנציאל שלהם ימוצה בצורה המיטבית. בראייה יותר מעמיקה, ייתכן כי השאלה היא לא שאלה של משך הזמן שמשרתים החיילים אלא יציקת התכנים, ואיכויות התרומה. אולי השאלה לגבי כל חייל צריכה להיות האם הוא נתן את כל היכולות האישיות שלו על-פי התכונות, הסגולות והמרכיבים האישיים שלו.

ולבסוף, חוסן חברתי הנו מרכיב חשוב לביטחון הלאומי. חוסן חברתי הוא חיבור בין קבוצות על בסיס משותף, על בסיס הסכמה משותפת, ויכולת הקבוצות להיות שותפות ותורמות. מתן הזכות לשרת וגיוס ציבורים שונים על בסיס סקטוריאלי מאפשר חיבור שכזה.

חוזים שונים מול סקטורים שונים – נגד

בשל העובדה כי מדינת ישראל חסרה חוקה ונעדרת את ערך השוויון כעיקרון-על, מתקיים מצב שבו קבוצות שונות בחברה, ממוצא שונה, עם תפיסות עולם שונות וכו' יכולות לנהל במשא ומתן עם ארגון צבאי ממלכתי, גוף שיש לו מטרת-על אחת. ברמת העיקרון, דיון מסוג זה הוא דיון מסוכן המערער על הממלכתיות ולמעשה מביא לפגיעה במדינה.

גם בית-המשפט העליון, כשבדק את החוזים הסקטוריאליים שבין הצבא לחברה, לרוב לא אישר אותם. רב-תרבותיות מן הסוג הזה, כשהיא עומדת לבדיקה משפטית, לפי עקרונות של צדק כללי, של שוויון ושל סבירות, בדרך כלל לא עוברת את המבחנים של מינהל תקין ושל חברה דמוקרטית.

הניסיון להביא את ה"רב-תרבותיות" ככלי לגיטימי לפתיחת משא ומתן, מסוכן שכן הוא עלול להתרחב לתחומים נוספים: בעוד שבהווה הדיון מתנהל סביב המסגרת של צבא-חברה, בעתיד ניתן יהיה לדבר למשל על מס הכנסה ורב-תרבותיות (וכך כדוגמה היפותטית, אם לא ישדרו ברדיו הממלכתי מספיק פעמים ביום מוסיקה שסקטור מסוים אוהב, יהיה זה אך לגיטימי שאותו סקטור ידרוש הנחות במס ההכנסה שהוא משלם). בנוסף, פיתוח משא ומתן רחב עם סקטורים שונים עשוי גם לגרום לפיצול נוסף מרמת הסקטור לרמת תת-הסקטור ומשם למשא ומתן עם פרטים.

בעייתיות נוספת בהתייחסות לקבוצות כה רבות כאל קבוצות מיעוט (הנשים הן מיעוט, העולים הם מיעוט וכו') נובעת מכך שהיא מעבירה מסר

שמי שאינו מיעוט הוא למעשה הזרם המרכזי: זה הנתפס היום כ"אדם הנורמלי". באופן פרדוכסלי, לא רחוק היום שקבוצה זו תהפוך להיות המיעוט הקטן ביותר. מה יקרה כאשר קבוצה הגמונית זו תגלה כי היא אינה מאורגנת במסגרת של סקטור מיוצג, האם גם היא תחל לנהל משא ומתן לקבלת הסדר משלה?

מכאן, שמשאים ומתנים הם פתרון מייד, אך הוק, העלול להראות, בסופו של דבר, כמו המשא ומתן על תקציב המדינה בקואליציה רב-מפלגתית. ייתכן כי במקום משא ומתן יש לדבר על שונות רלוונטית (למשל, לבדוק האם אישה מתאימה להיות לוחמת ביחידת חילוץ) ולצאת מנקודת מוצא על-שוויונית, שמחייבת קודם כל לתרום (עקרון העל שעל כולם לשרת). ורק אח"כ להתחיל ולנהל משא ומתן.

נראה כי במקום "צבא העם" יש לדבר על "גיוס לכל". זהו עקרון יסוד חברתי מן המעלה הראשונה, משום שהוא מצביע על ערך השוויון בקיום המעשי של ערך זה. ייתכן כי לאחר שיוחלט על גיוס לכל, אפשר יהיה במדיניות דיפרנציאלית להחליט על פיצול של שירות צבאי ושירות לאומי (עליו יורחב בהמשך).

אתוס חברתי של חובות וזכויות

ייתכן, כי הדבר שחסר למדינת ישראל הוא אתוס חברתי של חובות וזכויות. אתוס זה, כלל לא שייך לצבא אולם הצבא סובל מהיעדרו. על מנת לנסח אתוס שכזה, צריך להתמודד עם שאלות של רב-תרבותיות "קשה" כיוון שעל האתוס לכלול את הראייה השונה של כל השכבות בחברה. צה"ל מטעמים היסטוריים, מהווה איזשהו תחליף, תחליף אתוס. תחליף זה פוגע בחברה ופוגע בצבא עצמו. תפקידו של הצבא בחברה שיש לה אתוס אזרחי הוא לספק ביטחון. בתור שכזה הצבא צריך להתמודד עם שאלות של חינוך למשל, אך ורק כשאלה עוזרות לו למלא את תפקידו. יציאת חיילים למשימות חברתיות, גם היא נמדדת מול תרומה לבצוע המשימה הביטחונית.

נדמה כי, הגדרת אתוס חברתי, ישחרר את הצבא מהחובה להיות הסמל המאחד, יעזור להוציא את הדיון בסוגיות החברתיות מתוך הצבא ועוד יותר

מכך, יוציא את החברה מתוך הסוגיות על החברה. בנוסף, קיום אתוס חברתי, יאפשר לדבר על שירות לאומי והצבא יוכל להשקיע את מירב המאמצים בגיוס חיילים איכותיים לשורותיו.

צה"ל ורב-תרבותיות "מתקדמת" ["קשה"; "רדיקלית"]

בצד תופעת הרב-תרבותיות ה"קשה" (זו הקוראת תגר על מטרות היסוד של הארגון) קיימות תופעות הקשורות זו לזו: הפוסט מודרניזם, הפוסט ציונות ותופעה של נסיגת המדינה בה המדינה מתפרקת מיכולתה לשמש כלי תפקודי וגופים חוץ-ממלכתיים ממלאים את תפקידה.

על-פי נתוני אכ"א, בשנת 2020 כחצי מן המצביעים לכנסת ישראל לא ישרתו בצה"ל (הקבוצות המרכזיות: ערביי ישראל, ו"תורת-אומנות"). משמעות הדבר היא כי מחצית מאזרחי מדינת ישראל לא תזדהה עם המדינה בתפיסה ההגמונית שלה.

נדמה, כי תחת הדיון ברב-תרבותיות "קשה" נשאלות שאלות רבות: האם החברה היום צריכה לשנות את המנדט שהיא נותנת לצבא על-ידי כך שהיא משנה את מטרות היסוד שלה? האם העובדה שבעתיד הצבא יוכל לגייס רק חמישים אחוז מגיל הגיוס, נובעת מהניכור ומהריחוק ההולך וגדל בין חלקים מסוימים בחברה הישראלית לבין המטרות של הצבא, או אפילו של המדינה? והאם יש מקום לחשוב על רביזיה או הגדרה מחודשת של המניפסט ממנו נגזרות מטרות הצבא, כדי שזה יהיה נגיש יותר לאוכלוסיות שרואות עצמן כחלק מן המדינה וכמתגייסות באופן פוטנציאלי לצבא?

דוגמה: החברה הברווית

כדוגמה לאוכלוסייה המתגייסת לצה"ל אך בו-זמנית מתרחקת מן המניפסט של המדינה הובאה בקבוצת הדיון האוכלוסייה הברווית.

הגיוס בהתנדבות של העדה הברווית נובע מטעמים שונים: מסיבות כלכליות, בשל רצון להשתלב בחברה ומסיבות אידיאולוגיות. בשנים האחרונות חלה ירידה חדה באחוז המתגייסים לעומת רבים שהיו מתגייסים בעבר. נראה, כי ניתן לתלות שינוי זה בשני גורמים: האחד הוא חינוך והשני

תגמול. חייל בדווי אשר יוצא לחופשה מן הצבא וחוזר לבית שאין בו חיבור למים או כאשר בתום שנות השירות כשהוא יוצא לחברה, הוא נתקל מצד אחד בקשיים מחברת המקור הבדווית שלו ומאידך מהחברה הישראלית שלא מקבלת אותו – אין פלא שהוא מפתח רגשות של כעס ופראייריות, דבר שעשוי להשליך על כל שבטו.

בה בשעה, בחברה הבדווית מתרחשים תהליכים של פלסטיניזציה – מחקרים מראים ירידה במידת ההזדהות של נוער בדווי עם המדינה כתוצאה מסיבות סוציאוקונומיות, תרבותיות וכלכליות.

בעוד הצבא פועל באופן חזק בתוך העדה, המערכת האזרחית כמעט ואינה משקיעה בה: על פעילויות הצבא נמנות פעילויות גדנ"ע לגיוס טרום צבאי (כדי לקשור את המגזר למדינת ישראל), יכולת השלמת השכלה תוך כדי השירות, רכישת מקצוע לקראת שחרור וכו'. כך, מתוך השקפה כי תרומה לאוכלוסייה הבדווית היא אינטרס לאומי, פתח פיקוד דרום בית-ספר תיכון ל-140 תלמידים בדווים על מנת למנוע את נשירתם מבתי-הספר. בנוסף הוא מפעיל 13 מועדוני נוער לאוכלוסייה שאין בה אפילו מתנ"ס אחד.

עם זאת, בעוד הצבא נותן לחייל בדווי הזדמנות להרגיש שייך לחברה, המערכת החברתית הביורוקרטית מקשה על חיבורו: לאחר השחרור הוא לעיתים מגיע ומגלה בית הרוס, מחפש מקום עבודה ומוצא כי הדלתות סגורות בפניו, ועוד.

נדמה, כי אין זה מתפקידו של הצבא לעסוק בעניינים חינוכיים חברתיים אלה, אולם באין ברירה הוא מוצא את עצמו פועל בתוך הוואקום ו"מכבה שריפות". מצב זה מעלה לעיתים את השאלה האם ישראל היא מדינה שיש לה צבא או צבא שיש לו מדינה?

ההכרעה – לפתחה של החברה

מן המתואר עולה כי מצד אחד, החברה בישראל מעמיסה על הצבא משימות שעליה לשאת בעצמה (במציאות שנוצרה הממסד הביטחוני מתחזק בגלל הוואקום), ומן הצד השני היא מעכבת את פעילותו, כיוון שהוא ממתין

להחלטותיה לגבי תהליכים שונים.

נדמה כי ישנן שאלות העומדות לפתחה של החברה האזרחית שאין הצבא יכול להשיב עליהן במקומה. על החברה הישראלית להגדיר איזה בית היא רוצה, איזו תעודת זהות היא רוצה שתהיה לה. נראה כי מרגע שתהיה הגדרה, יהיה יותר קל להגן על הבית. השאלה תהפוך להיות יותר פשוטה: מי מגן, מי אוהו בנשק וכו'. כאשר תושג הסכמה על הבית, סקטורים שונים שאינם מתגייסים היום ייקחו נשק ויצאו להגן עליו.

ייתכן כי אל ההחלטות ניתן להגיע מתוך דיאלוג וחינוך לדיאלוג. מאידך יכול להיות שהדיאלוג מקבע ואין בו די, שכן יש צורך בתהליכים, בזרימה דינאמית של הדברים בתוך החברה האזרחית.

שירות לאומי

דומה כי אין להפריד בין צרכי הצבא לערך השירות, שכן כשיורדים לשורש העניין הרי הערך החברתי הוא הצורך הביטחוני: מדינה שבה יש קבוצות שאינן נוטלות חלק בנטל הביטחוני, היא מדינה שתתקשה לעמוד על נפשה. בנוסף, כפי שכבר הוזכר, חלק מן החוסן הלאומי מורכב מתחושה של אחדות. מאידך, בישראל התפתחו לאורך השנים תת-תרבויות בעלות עוצמות אדירות, שהכנסתן היום לצבא תדרוש הפעלת כוח פוליטי בעוצמה שעשויה למוטט את המרקם החברתי העדין בארץ. דוגמה לתת-תרבות שכזו היא ציבור "תורתו-אומנותו".

נדמה, כי אולי הפתרון הן מן ההיבטים שנדונו תחת רב-תרבותיות "רכה" והן מן ההיבטים שנדונו תחת רב-תרבותיות "קשה" נעוץ במתן הזדמנות לשירות לאומי: הכוונה לאו דווקא לשירות צבאי, אלא לשירות אחר, שירות שבו יוכלו לקחת חלק גם ערבים השותפים למניפסט של מדינת ישראל, סרבני מצפון, "תורתם-אומנותם" וכו'.

על-פי פתרון זה, צעירים שאינם מתגייסים לצבא או שהצבא אינו מעוניין לגייס אותם יתרמו תקופת זמן מקבילה בשירות אזרחי לחברה כולה.

קבוצה ד': מנהלים ומפקחים, באמצעות וידאו קונפרנס - תל-אביב

- ענת ליבוביץ, מנהלת תיכון חדש, נתניה
- משה קוסבר, מנהל בי"ס שרת, נתניה
- רחל זהבי, מנהלת חטיבת ביניים בי"ס שרת, נתניה
- מלכה תואר, מנהלת חטיבה עליונה, בי"ס שרת, נתניה
- חיים שניר, מפקח, מחוז חיפה
- נוח שלם, מנהל חברה ונוער, ירושלים
- תומר בן-שוהם, מנהל רשת המכללות לביטחון לאומי לנוער, משרד החינוך, תל-אביב
- עצמונה וקסמן, מפקחת, מנהל לברה ונוער, ירושלים
- רליה פלץ, מנהלת חטיבה עליונה, בי"ס טשרניחובסקי, נתניה
- שוש יצחקי, מנהלת בי"ס טשרניחובסקי, נתניה
- דרוקר ציפי, רכזת אזורות, בי"ס טשרניחובסקי, נתניה
- חנה שפיר, מפמ"רית אזורות, משרד החינוך
- ליאורה רבס, סגנית מנהלת תיכון לידי דיוויס, תל-אביב
- כרמלה שיפ, מנהלת חטיבה עליונה, תיכון לידי דיוויס, תל-אביב
- נחום חופרי, מנהל בי"ס אוסטרובסקי, רעננה
- תרצה הרמלין, יועצת שפ"י (שירות פסיכולוגי ייעוצי), משרד החינוך
- ג'ודי בן עזרה, סגנית אגף ייעוץ, שפ"י
- ציביה זמיר, מפקחת על יוצעים דתיים בצפון

- ד"ר רינה ברקול, מכללת בית ברל
- רות לזר, מנהלת תיכון רבין, כפר סבא
- אסתר פילין, מפקחת, מחוז מרכז
- שוקי נחום, מפקח כללי, מחוז מרכז
- אלוני זמורה, מפקח מחוז לחינוך חברתי, משרד החינוך, חיפה
- תמי מלביץ, תיכון היובל, הרצליה
- נירית רקוץ, תיכון היובל, הרצליה
- מירי ונד, מפקחת על בתי-ספר יסודיים, משרד החינוך, ירושלים
- שאול פדר, מפקח
- ישראל כץ, מנהל תיכון קריית שרת, חולון

נציגות מצה"ל:

■ שרית טובי

■ דבורה זק

לסיכום הדיון בקבוצה זו, ראו להלן בסקירתה של ענת ליבוביץ, במליאת

הסיום.

דיון מסכם במליאה

מנחה: ד"ר אריק כרמון, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים

רשימת הדוברים (לפי סדר אלף-ביתי):

- פרופ' ירון אזרחי, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים; עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים
- ד"ר מאיר בוזגלו, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
- דן בראון, החוג למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון
- אלוף עוזי דיין, יו"ר המועצה לביטחון לאומי
- מר אורי דרומי, מנהל מחלקת פרסומים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים
- ד"ר יוסי יונה, המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון
- אלוף משה יעלון, סגן הרמטכ"ל
- פרופ' אסא כשר, המחלקה לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב
- גב' ענת ליבוביץ', מנהלת 'תיכון חדש', תל-אביב
- רא"ל שאול מופז, הרמטכ"ל
- פרופ' ברוך נבו, החוג לפסיכולוגיה, אוניברסיטת חיפה; המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים
- ירמי סטיצקי, מנהל חינוכי, בית-ספר הימלפרב, ירושלים
- אהרן פוגל, נס טכנולוגיות
- מוקי צור, לשעבר מזכיר התנועה הקיבוצית

- פרופ' מרדכי קרמניצר, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים; עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים
- פרופ' אביעזר רביצקי, החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים; המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים
- אלוף גיל רגב, ראש אגף כוח אדם בצה"ל
- תא"ל שטרן, קצין חינוך ראשי, צה"ל

■ אריק כרמון: אני מבקש לפתוח את ישיבת המליאה.

נתחיל בארבע הצגות של כל אחת מהקבוצות.

■ אסא כשר: "תפקידיו החברתיים של צה"ל במסגרת שירות החובה" אפשר לדבר על ההיסטוריה של הביטוי "צבא העם", ודרך ההיסטוריה של הביטוי הזה לראות את השינויים שחלו בתפיסה ובמשמעות הראויה של הביטוי. בעבר, הביטוי "צבא העם" היה ביטוי עשיר, כי הוראתו הייתה 'בשביל העם', 'של העם', מטעם העם, וכל העם היה כלול שם פחות או יותר. עכשיו, לפי הטבלאות שהציג לנו ראש אכ"א, לא כל העם נמצא שם, וחלק הולך וקטן של העם יימצא שם בעתיד. לכן הוא איננו עוד "צבא העם" במובן הזה, הוא גם לא יכול לשמש ראוי. הוא צבאו של העם במובן זה שהוא מגיש לעם את שירות ההגנה, הוא צבא ההגנה לישראל. צריך אפוא לשאול איך נראה שירות החובה כאשר המושג "צבא העם" מתפרש כגוף חיוני ממלכתי של המדינה הדמוקרטית.

הפילוסופיה של הרעיון הזה, של שירות חובה במדינה דמוקרטית, מבחינה בין מטרות הארגון לבין תוצרי הלוואי, כלומר הערכים המוספים. תוצרי הלוואי שונים מן המטרות בכך שהם לא מתוכננים; הוא יכול היה לפעול בלעדיהם, אבל כך או אחרת הם תוצאת הפעילות שלו במצב נתון.

מוסכם היה על חברי הקבוצה שלנו שכאשר מדובר במטרות הארגון ואנחנו מדברים תחת הכותרת 'תפקידיו החברתיים של צה"ל', כוונתנו היא לקיטום של כוח לוחם, שמפעילים אותו בשעת לחימה, שמפעילים אותו לצורכי הביטחון השוטף; כוונתנו גם לבניין הכוח. המטרות לא יכולות להיות

כאלה שמתרחקות באופן ענייני מן הלחימה, מקיומו של כוח לוחם להגנה על אזרחי המדינה ועל מדינתם העצמאית והריבונית כמות שהיא.

אנחנו יכולים להרשות לעצמנו לקיים שירות חובה. כלומר, להגיד לאנשים: 'עכשיו אנחנו פוגעים בחירויות שלכם, אנחנו מטילים מגבלה מאוד רצינית על החופש שלכם'. אנחנו אומרים לחייל הרגיל: 'שלוש שנים תבלה פה, ואנחנו נגיד לך מה לעשות, איפה להיות. בין השאר נגיד לך ללכת למקומות מסוכנים, למקומות שחלק מהאנשים אינם חוזרים מהם בשלום או לא חוזרים כלל'. אנחנו יכולים להרשות לעצמנו להגיד זאת לאזרחים בשירות חובה רק מפני שמדובר בצורך החיוני הבסיסי של הלחימה, מפני שאי-אפשר לקיים כוח לוחם אלא בדרך זאת, מפני שאחרת אי-אפשר לנצח במלחמות, אי-אפשר להגן על המדינה ועל אזרחיה. יש לנו הצדקה לקיים שירות חובה רק כשהפעולות שהחייל עושה במסגרת שירות החובה הן בשירות הלחימה. שירות הלחימה איננו מתמצה רק בכוח הלוחם בשעת לחימה או בבניין הכוח, אלא גם במקומות שאנחנו מסתכלים עליהם במבט קצת יותר רחב. בניין הכוח על זה גם הייתה הסכמה, למרות שזו איננה נקודה מובנת מאליה לא מתחיל עם התגייסותו של החייל; לא מתחילים לבנות את הכוח באמצעות מה שטמון בחייל כשהוא מגיע לבקרו"ם. אנחנו כלומר המדינה הדמוקרטית והצבא שפועל מטעמה רשאים לעשות זאת קודם. אנחנו רשאים ללכת לבתי-ספר תיכוניים, וההכנה לצה"ל היא כמובן פעילות שצה"ל יכול להיות מעורב בה, וזה בהחלט משרת את המטרה של בניין הכוח. ואפשר גם ללכת יותר רחוק – למשל, אותה דוגמה מרגשת שהציג אצלנו אלוף משנה תורג'מן: פרויקט 'עתידים'. אפשר לפרש את 'עתידים' בדרכים שונות, ולגיטימי לפרש אותו גם כחלק מבניין הכוח, מפני שהצבא מקיים עתודה אקדמית כי נחוצים לו אנשים לעתודה האקדמית, והפעם מדובר בפוטנציאל של מועמדים מהפריפריה, לאו דווקא מהמרכז. הסיפור הזה הוא סיפור מדהים, נפלא ומרגש, והוא חלק מבניין הכוח.

אבל אסור להרחיק לכת בעניין הזה, וגם הייתה הסכמה בקבוצה שלנו שאי אפשר ללכת לגן הילדים ולהגיד שבתור נציג צה"ל אני רשאי להתערב בתכנית הלימודים בגן הילדים, כי גן הילדים הוא גיל פורמטיבי, מעצב, ומה שמתרחש בגן ישפיע על מה שיקרה לימים לבני העשרה ולחיילים ולביטחון

המדינה. יש מערכות חינוכיות שצריכות לעשות את שלהן בכוחות עצמן, צריך ללחוץ עליהן באמצעים ציבוריים ואחרים לעשות את שלהן, אפשר להצביע על ההשלכות הצבאיות של חינוך בעייתי בכיתות בית-הספר העממי, אבל זה לא משהו שאפשר להכניס אותו למסגרת של מה שקראנו 'בניין הכוח'.

הצדקה לשירות חובה במדינה דמוקרטית איננה רק במונחי הכורח לקיים את הארגון הלוחם, אלא שירות חובה גם נגזר מתנאי השוויון המתחייבים מקיומה של המדינה הדמוקרטית, מתנאי ההגינות של המדינה הדמוקרטית. מדינה דמוקרטית לא יכולה לקיים כוח לוחם אפקטיבי אם היא לא מנהלת את הגיוס לשירות חובה בצורה הוגנת ושוויונית פחות או יותר, וזאת משני נימוקים: האחד – ארגון של מדינה דמוקרטית צריך לנהוג בצורה הוגנת מפני שזוהי מהות הדמוקרטיה. השני – אי-אפשר למצות את פוטנציאל ההתנדבות ואת יכולת הלחימה על רקע אי-שוויון הולך וגדל. אי-אפשר להגיד לחייל 'תהיה פה כי אתה פה, ואחר הלך לדרכו ואנחנו לא מתעניינים בו, כי העיקר שאתה פה'. גם אי-אפשר לפצות אותו בכסף על היותו לוחם. כאשר מדובר על הגינות, מדובר פחות או יותר במונחים שכולנו מבינים, כלומר: מי מאתנו שיכול להשתתף בהגנה של כולנו על כולנו, משתתף בהגנה הזאת של כולנו על כולנו. מכאן שאין מנוס משירות חברתי; מקיומן, בצד הצבא, של מסגרות של שירות חברתי.

אני מבקש לומר מילים אחדות בעניין תוצרי הלוואי של הפעילות הצבאית, או הערכים המוספים של הפעילות הצבאית. לא כל מה שקורה בצבא הוא ממטרות הצבא, גם אם הוא חשוב להפליא. הרמטכ"ל ציטט מדברי בן-גוריון שדיבר למשל במונחים שונים על מיזוג עדות. מיזוג עדות הוא דבר חיוני, ועם זאת הוא איננו מסוג הדברים שמונחים על סדר יומו של המטה הכללי. זה תוצר לוואי של הפעילות הצבאית, פעילת שמתייחסת אל כולם בצורה שוויונית, שנותנת לכולם הזדמנות שווה. במילים אחרות: לא מעניין אותי מאיזו עדה אתה, מעניין אותי אם אתה מסוגל או לא מסוגל להסתער, מה שממילא יוצר מיזוג עדות. יש הרבה מאוד דוגמאות כאלה.

תוצרי לוואי במדינה מבוגרת ומתוקנת יכולים להיות דבר שהארגון כלל לא מתעניין בו. אוניברסיטה אמריקאית עשויה לא להתעניין בתוצרי הלוואי

של המחקר ושל הכשרת הסטודנטים. אנחנו מדינה בהקמה, אנחנו לא ארצות-הברית, אנחנו במעלה ההר, ותוצרי לוואי חיוביים הם תרומה משמעותית להמשך הקמת המדינה – מהמקום שבו התחלנו לפני כך וכך שנים אל המקום שאנחנו רוצים להגיע אליו ביום שנגיע אל המנוחה ואל הנחלה. מכיוון שאלה הן תרומות חיוביות להמשך עיצוב פניה של המדינה, צריך לעסוק בהן בצורה רצינית, ו'עתידיים' היא דוגמה כזאת; אנחנו מתעסקים בה בצורה רצינית.

דוגמה שנייה ואחרונה שאזכיר היא המוביליות החברתית של נשים. מוביליות חברתית של נשים היא לא ממשרות הצבא, הצבא לא נועד לארגן את שוויון הזכויות או ההזדמנויות של הנשים במדינת ישראל, אבל הוא עושה זאת כשהוא נותן להן הזדמנויות. מכיוון שהוא יכול לעשות זאת ומכיוון שהנושא הזה הוא סעיף חשוב בסדר היום החברתי של מדינה בהקמה, חובתו לעשות זאת כמו שצריך. כלומר, מחובתו של הצבא לתת את הדעת איך מפיקים את תוצרי הלוואי בצורה המוצלחת ביותר.

■ ברוך נבו: "המשמעות החברתית והפסיכולוגית של השירות בצה"ל" אני מבקש לדווח למליאה על הנשאים המרכזיים, התזות העיקריות, שנידונו בקבוצה ב' שבהנחייתי.

במהלך הדיון, לאו דווקא בתחילתו אלא תוך כדי הדיון, קיבלנו הבהרה מהרמטכ"ל ומקצינים אחרים שצה"ל זקוק לכוח אדם נוסף. צה"ל איננו במצב שבו היה לפני שנה וחצי או לפני שנתיים, כך הובהר לנו, מצב שבו אפשר לוותר על שירות של חיילים. היום צה"ל סובל ממחסור בחיילים כשירים – נפשית וגופנית – בהשוואה ליעדים שלו.

מצב זה מעמיד בזווית אחרת את הנושא שהקבוצה שלנו דנה בו – משמעות השירות בצה"ל, בעיות של מוטיבציה וכיוצא בזה.

אשר למוטיבציה לשרת בצבא ואני מסכם את הדעות השונות שהובעו שמענו מראש אכ"א על גידול קיים וגידול הצפוי להתרחב של פטורים משירות, במיוחד בשתי קטגוריות: "תורתו-אומנותו" וסעיפים רפואיים ונפשיים. חברי הצוות היו בדעה שלא זו בלבד שהפטורים הללו מעמידים בעיה אמיתית מבחינת כוח האדם, אלא שעצם קיומם בחברה הישראלית

מפחית את המוטיבציה לשרת ומגדיל את הרגשת ה'פראיירות' אצל מי שכן משרתים.

גורם מוטיבציוני נוסף שדובר עליו הוא החוויות שהחיילים עוברים בצבא והשפעותיהן על המחזור הבא והמחזור שלאחריו, מפני שיש העברת אינפורמציה מכסימלית ממחזור למחזור; אנשים מספרים, אנשים מבטאים חוויות ודעות, ובעניין הזה יש עוד הרבה מה לעשות בתוך צה"ל.

גם הייתה טענה, אם כי היא לא נדונה לעומק, שאולי הצבא איננו די טובעני כלפי החיילים, יותר מדי אפולוגטי כלפי ההורים, כלפי התקשורת, וייתכן שיש פה איזושהי בעיה.

בהקשר למוטיבציה, עלתה האפשרות של מתן תגמולים על-ידי הגדלת דמי הקיום או מתן משכורת. רוב חברי הקבוצה שלנו התנגדו למהלך הזה. כמעט כמובן מאליו עלה הנושא האידיאולוגי, הסרבנות כסיבה לאי-שירות בשטחים גם בסדיר וגם במילואים. כאן נדמה לי שהגענו בצוות לאיזושהי הבחנה. יש שקראו לזה 'הבחנה בין מחאה לבין סרבנות', אחרים קראו לזה 'הבחנה בין מחאה לבין המרדה', שזו הדוגמה היותר קיצונית. כל עוד המחאה נוגעת לתופעות שליליות שמתרחשות במחסומים, שמתרחשות באינסוף נקודות מגע של צה"ל בשטחים – היה קונסנזוס שאומר שיש להקטין ככל האפשר את התופעות האלה, שצה"ל רואה בהן פסול, שצה"ל רוצה להילחם בהן, רוצה למנוע אותן. אבל כשמדובר בחיילים או בקצינים במילואים או בסדיר שבוחרים היכן לשרת מבחינה גיאוגרפית (אם נביא בחשבון שבישראל יש משטר דמוקרטי), יש פה איזה 'קו אדום' התפתח דיון מעניין האם נכון להתמודד עם התופעה הזאת, במיוחד עם האירועים של השבועות האחרונים (מכתבי הקצינים), מהר ככל האפשר, לחתוך מהר ככל האפשר, אפילו במחיר אבדן מסוים של יחסי ציבור, או לנהוג להפך להתעמק בתופעה ללמוד אותה וכו', ורק אחר כך להגיב. רוב הדוברים היו סבורים שצריך לעיין בדברים, לחשוב עליהם, להבין את שורשי התופעה, ורק אחר כך לקבל החלטות.

הקדשנו זמן לדיון בנח"ל החרדי, ואני מניח שגם הקבוצה של ד"ר יוסי יונה דנה בו. אחרי שיוסי יונה יביא את סיכום דיוני הקבוצה שלו, אביא גם אני דיווח מסיכומי הקבוצה שלנו.

אשר ל'תפר' חברה-צבא במובן של השפעות טרום-צבאיות חברתיות על הנוער, על המוטיבציה, על הזהות, על משמעות השירות – רוב ההשפעות שצוינו היו בעייתיות. חלק מהדוברים – בהם סוציולוגים, פסיכולוגים, אנשי מדע המדינה – הצביעו על סולם הערכים כיום בחברה הישראלית, שמשפיע על הנוער טרם הגיוס ועל הנוער שכבר משרת בצבא; הכוונה לאתוס האינדיבידואלי לעומת הקולקטיבי, הירידה בחינוך לערכיות, הירידה במשקלן של תנועות הנוער. בהקשר הזה צוינה הסקטוריאליזם שהחברה הישראלית מתאפיינת בה עכשיו, וצוין בדאגה שבניגוד לתופעות בעולם במשך היסטוריה שבהן סדקים חברתיים התאחו מול סכנה או במצב מלחמה – מתקבל הרושם, שלמרות שאנחנו נמצאים בסוג של מלחמה, לא ניכרת אצלנו התאחות הסדקים. השסעים קיימים, הם רוחשים מלמטה, ולא רק שהם מאיימים להתפרץ, אלא הם מתפרצים גם בעת שהתותחים יורים. זוהי תופעה מדאיגה, והיא בהחלט משפיעה על המתגייסים.

בנושא השירות הלאומי, היו אנשים בקבוצה שסברו שגם מבחינה של צדק אלמנטרי חברתי, כולם חייבים לשרת שירות כזה או אחר. עם זאת, עלו לא מעט נימוקים נגד הרעיון של שירות לאומי, ובוודאי נגד הרעיון של שירות לאומי חובה, ואלה הם:

א. קיומו של שירות לאומי אזרחי יעמיד פתח מילוט לסרבנים, ל'הלבנה' של תופעת ההשתמטות מצה"ל.

ב. השירות הלאומי, כך ציינו כמה דוברים אצלנו, יקר מבחינה תקציבית, ואם מדובר בשירות לאומי חובה, הוא לא ניתן לביצוע מבחינה כלכלית.

ג. אם למגזרים מסוימים המגזר הערבי או המגזר החרדי יתאפשר מלכתחילה שירות לאומי, הם בוודאי לא יבחרו לשרת בצבא. כלומר, שירות לאומי לא ישים קץ לטענת הקיפוח ולהרגשת ה'פראייריות', כי גם אם יהיה בזה שינוי מסוים, מבחינה פסיכולוגית עדיין יהיו כאלה שמשרתים כלוחמים, ואחרים שמשרתים, נניח, בבתי חולים או בחקלאות.

■ יוסי יונה: "צה"ל והרב-תרבותיות בישראל"

נקודת המוצא בדיון שלנו הייתה שהשאיפה היא שירות חובה לכול ושעקרון שירות החובה לכול נופל על קרקע של מציאות המאופיינת בהטרונגויות תרבותיות. מכאן ההכרח בחוזים ייחודיים כדי להבטיח דיפרנציאליות בצד

שווינויות בעת השירות הצבאי.

הנושא הזה הועמד בקבוצה שלנו לדיון לצד הבחנה שהצעתני בנוגע למושג 'רב-תרבותיות' שמשמעותה כדלקמן:

אנחנו מניחים שיש מניפסט שכל חלקי החברה מסכימים עליו, ומה שנותר הוא לבדוק אם שירות חובה לכול נעשה לאור המטרות של החברה והמטרות של הצבא. הגישה לרב-תרבותיות בהקשר זה היא יותר אינסטרומנטלית, כלומר כיצד גישה כזאת חופפת את מטרות היסוד של החברה או מתקיימת לצדן.

(במאמר מוסגר אני רוצה לומר שהמושג 'רב-תרבותיות' הוא קצת בעייתי, משום שרצינו להכיל בתוך הדיון קבוצות שאינן נכנסות באופן חלק ברב-תרבותיות, לדוגמה הקבוצות המגדריות, נשים-גברים, קבוצות שמייצגות מחלוקות אידיאולוגיות).

בחלקו הראשון של הדיון עלו דעות לכאן ולכאן, והיו גם מי שהתנגדו לרעיון שהצבא צריך לקיים את החוזים הייחודיים הללו ביחס לקבוצות שונות. הם טענו שיש דווקא להבטיח שירות אחיד באופיו, מחשש לאיזושהי התפרקות בצבא וגם התפרקות בחברה בכלל.

גם נדונה התפיסה של רב-תרבותיות והיכולת שלה לענות על סוגיית שירות חובה לכול באמצעות חוזים דיפרנציאליים. להבדיל מהתפיסה שהצגתי בראשית דברי, תפיסה שנייה מדברת על רב-תרבותיות יותר 'עבה' ויותר קשה, שעיקרה שאין הסכמה על המטרות של הקולקטיב או של החברה. גישה כזאת היא רלוונטית לאור הנתונים שהציג ראש אכ"א, לגבי הירידה הצפויה במספר המתגייסים לצבא בעתיד.

יש קבוצות – הקלסית היא הקבוצה הערבית שבוודאי רואות את עצמן זרות לחלוטין למניפסט המשותף לחברה היהודית ולמטרות הצבא, ועל רקע זה מצטייר אתגר מאוד מרתק שלא כל-כך ברור שניתן להכריעו במסגרת הצבא: כדי להגיע לאוכלוסיות הללו, כדי להבטיח שירות לכול – האם אפשר לחשוב על רביזיה של המניפסט הזה (נקרא לו 'המניפסט הציוני') כדי ליצור את הנגישות לקבוצות השונות? גם על כך הייתה מחלוקת מטבע הדברים, כי אפשר לומר שהצבא לא מחליט על המניפסט, הוא פועל בתוך המניפסט; הוא לא ריבון בנושא הזה.

בנושא הזה היו, כאמור, מחלוקות, אבל אני חייב להודות שלאחר דרבון והפצרות רבות, אנשי הצבא היו מוכנים לרגע 'לחבוש כובע אזרחי' ולהיכנס לתוך המים הרותחים' ולומר: 'הבה ונחשוב איזה סוג של רביזיה במניפסט תבטיח מצב שבו הצבא יהיה נגיש לקבוצות שעד היום לא נכללו בקונסנזוס הישראלי'.

■ ענת ליבוביץ': הצוות של מחנכים, מנהלים ומפקחים שהתכנס כאן, דן בשאלות שהוצגו במליאת הפתיחה והגיע למסקנות הללו:

ברור לנו שלמערכת החינוך תפקיד מאוד משמעותי בהמשך הבטחת קיומו של החוזה החברתי, אלא שהתפקיד הזה מותנה בכמה דברים:

1. חיזוק דמותו של המחנך כמשמעותי בדיאלוג עם בני הנוער. החיזוק הזה קשור בין היתר לדימוי המקצועי ולמעמד המקצועי של המורה כמחנך. זאת אחריות שמופנית לציבור בכלל ולצבא בפרט.
2. מערכת החינוך מצפה לדיאלוג קבוע ומתמשך בכל הרמות ובכל ההיבטים של שירות החובה, כולל עדכונים שוטפים ושיתוף פעולה באופן שוויוני. משמעות הדבר היא התחשבות בצרכים של מערכת החינוך, רגישות גבוהה לגבולות ברורים בין שתי המערכות וסדרי עדיפויות שמביאים בחשבון את מערכת החינוך על העדפותיה.
- בדיון ביטאו המשתתפים את התחושה שהצבא יוצר הצפה עד כדי השתלטות על סדר היום הבית-ספרי. על כן הוסכם על כולנו שנדרשת עבודה משותפת לתיאום ובקרה של כל היבטי הקשר צבא/מערכת חינוך באמצעות כלי שיהיה משותף וגם מותאם לעבודה שוטפת.
3. בהזדמנות החגיגית הזאת של המפגש עלתה הבקשה, מצד המנהלים בעיקר, לבחון מחדש את הליכי הגיוס כדי להתאימם ביתר יעילות לתאריכי בחינות הבגרות ולאפשר מידה קטנה של חופש למלש"בים טרם גיוסם.
- נציגי מערכת החינוך עמדו על אחריות המערכת להכנה נפשית של המתגייסים נוסף להכנות הטכניות והפיזיות.
4. תופעת הנשירה במהלך השירות מחייבת מחשבה נוספת ומשותפת של שתי המערכות לגבי שיפור עבודת ההכנה והגברת החוסן, לקראת

התמודדות ארוכת טווח.

5. המשתתפים דיווחו על מעורבות התלמידים בוויכוחים ציבוריים ובשאלות מוסריות שעולות לאחרונה על סדר היום הציבורי. הוסכם כי תפקיד מערכת החינוך הוא לספק תשתית ערכית, ולשם כך נחוצים יותר זמן ומשאבים. נבדקו דרכים שונות להתמודדות עם הסוגיות האלה ונמצא כי ברוב המקרים הדרך האפקטיבית ביותר היא באמצעות דיונים כיתתיים ודיאלוגים מתמשכים ופתוחים.

במקביל דובר על הצורך בהצבת גבולות ברורים ובמתן מענה דמוקרטי במסגרת החוק.

6. בהתייחס לאופי הרב-תרבותי של החברה הישראלית ולאופי החד-תרבותי המאחד של המסגרת הצבאית, סוכם כי נדרשת הכנה דיפרנציאלית של אוכלוסיות התלמידים לקראת הגיוס.

7. אשר למעורבות הורים, דובר על הקושי שבהתערבות מופרזת של הורים, שמתחילה כבר במערכת החינוכית ונמשכת במערכת הצבאית. יש מקום לשתף פעולה לביטול התופעה הזאת, ונוכל לתת לכם עצות טובות בעניין הזה כי אנחנו מתמודדים אתו מדי יום.

בנושאים האלה ובאחרים, ראוי לקיים דיון במסגרת משותפת של צוותי חשיבה ועבודה משתי המערכות – מסגרת שכבר קיימת ומסגרות נוספות שיש להקים ולטפח. זאת, חרף דבריו של ראש אכ"א, האלוף גיל רגב, בפתח היום הזה, שצה"ל איננו בא לבקש עזרה. המערכת החינוכית מוכנה לתת עזרה, נותנת סיוע ככל הנדרש ורואה עצמה שותפה חיונית בשימור החווה החברתי החשוב הזה.

כדי להבטיח את המשך הדיאלוג הפורה, נכון וחשוב שהמפגשים האלה לא יתקיימו באמצעות וידאו-קונפרנס, כמו המפגש היום, אלא בישיבה משותפת תחת קורת גג אחת.

ברשותכם, אני רוצה

■ אריק ברמון:

לעבור לדיון המסכם ולהציע מסגרת כללית. במהלך הדיון בקבוצה שהשתתפתי בה, הקבוצה של אסא כשר, דיבר יאיר גולן על האוריינטציה המשימתית של הצבא. הייתי מבקש לעשות שימוש במושג 'אוריינטציה משימתית' כדי לטעון את הטענה הבאה בקונטקסט של החווה החברתי צבא-

חברה:

בראשית שנות המדינה, אולי בעשורים הראשונים למדינה, הייתה הלימה בין האוריינטציה המשימתית של הצבא לבין האוריינטציה המשימתית של החברה. האוריינטציה של החברה כולה הייתה משימתית. הייתה התחושה, שאסא כשר הדגיש בדברי ההצגה שלו, שמה שאנחנו עושים הוא לא דווקא לכאן ועכשיו; שבעצם אנחנו עסוקים בבניין עם, מדינה וכך הלאה. היום אנחנו חיים במציאות שבה אוריינטציה משימתית היא נקודתית בתחום של הצבא. כללית, ואני אומר זאת עם כל הסייגים והזהירות, החברה, במידה רבה מאוד, התפרקה מהמטלות המשימתיות שלה. יש השקפה של גורמים בחברה הישראלית שלפיה אנחנו חברה מערבית, שאנחנו חברה אינדיבידואליסטית, שאנחנו חברה שערכיה הם כאלה ולא אחרים. גם אם אלה הן השקפות, אין הן מנותקות מעובדות, ועל רקע זה נוצרו מתחים אמיתיים בין צורכי הצבא, יעדיו הביטחוניים והאוריינטציה שבאמצעותה הוא מממש את היעדים הללו, לבין החברה.

לזה צריך להוסיף שכשם שאנשי אכ"א וממד"ה הציגו גרפים שמצביעים על שינויים במגמות של הגיוס – במקביל חלו שינויים משמעותיים בהרבה במבנה הדמוגרפי של החברה הישראלית. לא דומה החברה הישראלית של ראשית שנות ה-2000 לחברה הישראלית של ראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת. אנחנו חברה אחרת כמעט מכל בחינה ועניין, מה שמאשש את הפער הדיאגנוסטי שאני מנסה להציג לשם הדיון שלנו.

נשאלת השאלה האם על הרקע הזה אכן אפשר להניח איזושהו עיקרון מרשמי לדיון. היות וענייננו הוא חוזה החברתי צבא-חברה, וחוזה משמעו תכנית פעולה, אולי העיקרון שהניח פרופ' אסא כשר עשוי להיות עיקרון מנחה, הווה אומר – אם היינו מצליחים להבהיר לעצמנו את היות החברה, המדינה, הדמוקרטיה בשלב התהוות ומה המשמעות מבחינת החברה כולה וממילא של מערכת החינוך וכו' – אולי היינו מתחילים להבהיר כיווני התמודדות כלשהם עם המציאות.

■ מוקי צור: הייתי רוצה להדגיש

שהחוזה המשימתי של מדינת ישראל, שחשבנו שכבר נחתם ב-1948, עודנו בתהליכי חתימה. העובדה שהוא הולך ונחתם היא הפתעה למייסדי המדינה,

היא גם הפתעה לכל מלש"ב ומלש"ב. כשהוא נכנס לצבא, הוא מהווה חלק מתהליך החווה החברתי החדש של כינון החברה במדינת ישראל. מכיוון שדבר הזה הוא נתון, אני מציע להפוך אותו למנוף ולא דווקא לכתוש בגללו את המערכת. יש משהו מעייף בעובדה שכל מלחמה, כל אירוע, מערערים את החווה החברתי. אני מציע, כאמור, להפוך את הנתון הזה למנוף של מוטיבציה, כלומר לתת בידי הצבא ובוגרי הצבא את הכלים להיות משימתיים לא רק במובן של הפעלת הכוח הפוליטי, אלא במובן של הצמחת החברה; לא רק במובן הזה של יכולתם של אנשים להצביע באמצעות הפתק אלא באמצעות איך שמסרטטים את החברה הבאה עלינו במובנים של קווי המתאר והתייחוס בין קהילות מגוונות.

לפני עשור שאלו אצלנו האם העולים שהגיעו מרוסיה יהיו מסוגלים להיכנס למגרש המשחקים הישראלי הזה, ולדעתי, הצבא הוא המערכת המשימתית הראשונה שקולטת את האנשים החדשים שמצטרפים לקהילה, והיא מערכת שמתפקדת כהלכה.

אנחנו זקוקים לבית-ספר למנהיגות שצומח בקהילה, וצריך שהצבא הוא שייתן לו את ברכת הדרך. לקראת הכניסה לחברה הישראלית, יש לאפשר יצירה קהילתית חינוכית שתוכל להיות כלי לחווה החברתי ההולך ונחתם. צה"ל יכול לסייע בעניין זה.

מישהו אמר שהחברה הישראלית הייתה אוטופיה גדולה מדי ולכן היא נשברה. יש המון סימנים – לא לעולם שלישי במדינת ישראל, אבל לדרום-אמריקניזציה. הדרך להתגבר עליהם היא בדיוק הדרך של השינוי החברתי. עניין אחרון – אינני בטוח שהחברים כאן יודעים איך צמחה שנת השירות בארץ-ישראל. שנת השירות התחילה בכך שאהרון ידלין, אביו של עמוס ידלין היושב בינינו כאן, ברח מבית-הספר; תלמידי השביעית ברחו מבית-הספר, והם ברחו למשימתיות – לא משנה איזו משימתיות. המערכת החינוכית נבהלה מאוד ועשתה חוזה חברתי מאוד מוזר שאומר שתעודת הבגרות תינתן רק אחרי מתן שנת שירות; זו הייתה ההסכמה אז בין מדינה בדרך לבין חברה בהתהוות. כלומר, המדינה שבדרך קיבלה על עצמה מטלות ריבוניות מעבר ליכולת של עצמה. כשהמדינה היא כבר ריבונית, היא לעתים צריכה להבין שיש מערכות שצומחות מהתנדבות וממוטיבציה עצמאית של אנשים;

מחלומות ומרעיונות שצריכים איכשהו להתממש לכלל חברה ישראלית על כל גוניה.

■ מאיר בוזגלו: כל מי שמדבר על אנרגיות, על כוחות ועל תעצומות, חייב לעצור רגע ולעשות ספירת מלאי ולשאל את עצמו מאיפה יגיעו אותן תעצומות. אני נהגתי כך, ואמנה לפניכם את הרשימה בקצרה:

1. לאומיות – אנחנו רוצים לבטא פה לאומיות מסוימת.
 2. מימוש עצמי – כאן הייתי כולל כל מיני גישות של פסיכולוגיה חברתית: איך לרתום את המימוש העצמי לתרומה, או למוטיבציה.
 3. כעס.
 4. נקמה.
 5. השואה שמקפלת בתוכה גם מוטיבציה וגם לגיטימציה.
 6. הישרדות זה הגורם החשוב ביותר, הרצון לשרוד והאינרציה להמשיך.
- השאלה היא אם די בתעצומות הללו, האם די במקורות האלו כדי להעלות את כלל המוטיבציה הנדרשת בשביל להחזיק מעמד במקום הזה, ובאופן ראוי.

להערכתני, נחוצים מקורות אנרגיה נוספים.

מיהם האויבים של אותם מקורות מוטיבציה? מי מחליש את המוטיבציה? – החשיפה לים של אידיאולוגיות חדישות, ביקורתיות, מעניינות, ובמיוחד התאוה להיות צודק. אין דבר שמחליש מוטיבציה כמו התאוה להיות צודק באופן מוחלט, ובכלל זה השימוש במונחים כמו 'קולוניאליזם', 'כיבוש', ואינני מדבר כאיש הימין. בכלל זה גם אותה התבטאות אומללה של יצחק רבין זיכרונו לברכה, על חברון בתור נכסי דלא נייד, ולכך אפשר להוסיף את ההתבטאות הלא מוצלחת של טומי לפיד על ייבוא תרבות טול כרם אלינו, אפרופו הזמר עמיר בן-עיון. זוהי התנשאות, והתנשאות היא דבר שמאוד מכרסם במוטיבציה ומקטין את תחושת צדקת הדרך. אי-שוויון וחוסר צדק מקטינים את המוטיבציה ואת האמון בצדקת הדרך.

הערה נוספת נוגעת לסיכום הדברים של אסא כשר. יש פה תחרות מי יעזור למי: אנחנו רוצים לעזור למערכת החינוך, ועכשיו שמענו מהמנהלות שהן מאוד רוצות להירתם ולעזור לצבא. יש כאן מירוץ ותחרות מי יעזור יותר

טוב.

השאלה היא כמה הצבא יעזור ובמה עליו לעזור. הצבא היום אחראי לעיצוב חלקים מאוד חשובים בתרבות הישראלית, בחברה הישראלית. הצבא חייב להימצא במצב מתמיד של בדיקה, של התבוננות, לגבי התוצרים הפחות טובים של ההתערבות שלו ולא דווקא לגבי התוצרים המשובחים. בפרויקט 'עתידים' כולנו יכולים להשתבח ולרצות שיהיו עוד כמוהו, אבל לא בלי בדיקה משלימה של הדברים הפחות טובים שאנחנו אחראים להם, בדיקה שכדאי שתיעשה דווקא על-ידי הצבא ולא על-ידי פוסט מודרניסטים ופוסט ציוניים למיניהם. זוהי בדיקה אמיצה ששואלת האם יש בצבא אפליה מסוג זה או אחר.

(במאמר מוסגר אציין שבעוד שאנחנו סופרים היטב את הנפגעים בצד השני, איננו סופרים את כוח הריסון והעמידה והסבולת של הצבא באלפי תקריות. גם את אלה ראוי לכלול באותה ספירת מלאי של הדברים הטובים והפחות טובים).

במסגרת הבדיקה של השפעת הצבא על החברה, היה ראוי גם לבדוק את גלי צה"ל, וטוב שהצבא יבצע את הבדיקה ויורד אם יש אמת בשמועות שהקבלה לגלי צה"ל היא בסגנון של חבר-מביא-חבר.

■ **קריאה:** את בן-עיון השמיעו בגלי צה"ל.

■ **מאיר בוזגלו:** למרבה המזל.

אני מקבל במאה אחוז את התפיסה שלנו כחברה בבנייה, בבנייה של דמוקרטיה, בבנייה של זהות, בהתבוננות על העבר הישראלי ובהתבוננות על העבר שלפני העבר הישראלי. הייתי מאוד שמח אם לדור המייסדים היה מה להגיד על הזהות היהודית של המדינה הזאת. בעניין זה נראה לי שלדור המייסדים אין מה להגיד, הוא כבר אמר יותר מדי, וצריך להשאיר גם לקבוצות אחרות לומר את דברן, להיות קשוב לקבוצות אחרות ולא רק לעזור להן. פשוט צריך לא להפריע, וזה כשלעצמו דבר גדול וחשוב.

■ **גיל רגב:** אני רוצה לתקן רושם שאולי נוצר במליאת הפתיחה ועורר במשך היום שאלות. לא התכוונתי שסקרים הם דבר אחד ותוצאות או מציאות הן דבר אחר. בסך הכול ניסיתי

להתמודד עם חוסר המתאם בין מגמות מוטיבציה שהוצגו על-ידי הדס בן-אליהו מממד"ה, לבין ההתמודדות היומיומית הקשה של צה"ל עם הנכונות לשירות. עם המציאות הקשה היומיומית הזו, אנחנו מתמודדים בכללים משתנים שנהיים קשים יותר ויותר.

אנחנו ארגון טוטלי (ויש שיגידו שלפעמים אולי קצת טוטליטרי), ארגון עם הרבה שותפים, עם הרבה תכתיבים, עם הרבה אילוצים, אבל יש לנו תכלית אחת עיקרית ביטחון. אנחנו עומדים לפעמים מול אמירות כגון: 'לא להאמין במה עשיתם עם הילד', בצד החיובי, לעומת: 'נתתי לכם ילדה עם מוטיבציה ונתראו מה עשיתם', או: 'ילד אין שום טענות, אבל אני רוצה להגיד לכם משהו'. 'להגיד לכם משהו' זו המחמאה הכי גדולה שאנחנו יכולים לקבל, כי בוואקום שקיים היום במדינת ישראל, ומבלי לחלק ציונים, אנחנו ארגון שמצפים ממנו לשנות ולהיזיז משהו.

אין לצה"ל אידיאולוגיה להשתלט על החברה וגם לא לחנך אותה. אנחנו גם לא מחפשים שותפים לאחריות העצומה לביטחון המדינה. אני רוצה לקוות שתמיד ננצח.

באיזה עניין אתם נציגי החברה האזרחית – כן נחוצים לנו? בכך שתסייעו להסדיר, ליזום, לקדם את נושא השירות שאפשר לקרוא לו 'לאומי', אפשר לקרוא לו 'חלופי', אפשר לקרוא לו 'משלים'. זהו צורך – על אף שהוסברו קודם הסיכונים שבו שהמדינה זקוקה לו, ולא דווקא צה"ל. המדינה זקוקה לו כי אחרת לא מתיישבים יחד הערך והצורך שדיברתי עליהם במליאת הפתיחה. אי-אפשר לומר לצה"ל 'את אלו לא תגייסו ואת אלו אתם חייבים לגייס' ולצפות שנהיה מאוד מועילים ויעילים ונדע להתמודד עם העניין הערכי. זאת משימה מאוד כבדה.

למרות שאני מעריך שזה לא יקרה מחר בבוקר, עדיין יש ציפייה בצה"ל, לפחות באכ"א, שערך השירות למדינה (במקרה זה מדובר בשירות בתוך צה"ל, אבל הוא כמובן שירות למדינה) והוקעת ההשתמטות יהיו אבני יסוד במוסדות החינוך ובכל פורום חברתי. בכל הזדמנות שמי מכם ימצא בה, אנחנו מצפים שהוא יניף את הדגל הזה ויניח אותו על סדר היום הציבורי.

ולהביא לפורום הזה הצעה ספציפית. אני רוצה להציע למכון לדמוקרטיה, לצבא ואולי למשרד האוצר לחבור יחד למחקר קטן על הצעה ספציפית. לפי דעתי, ההצעה הזאת, תוך זמן לא ארוך, תשנה את משך שירות החובה, את מבנה שירות החובה, ותהפוך את הצבא למקצועי וקטן יותר לאחר שירות החובה, צבא עם פתרונות שהיום אולי לא חושבים עליהם.

בעניין הזה אני מסתמך על שלושה עקרונות:

1. כדי להגיע ליעד כלשהו, בוודאי בחברה כל-כך מגוונת כשלנו, צריך להשתמש בכללי משחק שפונים למוטיבציה של היחיד או של הארגון שהוא משתייך אליו.
 2. אם יש חילוקי דעות בין אנשים, הם תמיד נובעים מכך שכל אחד מניח הנחות יסוד אחרות לגבי אותה בעיה עצמה. כך בתהליך קבלת החלטות. אם מוסיפים ממד מסוים, הנחה מסוימת, לא מתקבלת אותה החלטה שהייתה מתקבלת בהיעדר אותו ממד.
 3. אני מניח שגם ההצעה הזאת, בגלל שינוי עתידי במבנה הצבא, תתגלגל בסופו של דבר לפעולות, שמתוך טובת בניית הכוח של הצבא ישמשו גם לתהליכים חברתיים נכונים.
- ההצעה היא מאוד פשוטה. היא לקוחה מהצלחה שהייתה בנושא קצת אחר: באמצע שנות ה-80 נכנס העיקרון שאם הצבא חוסך בימי מילואים, הוא מקבל תמורה מסוימת להשתמש בה לפי ראות עיניו.
- צעיר שמשרת בחובה, יש לו עלות חברתית, כלכלית איך שתקראו לזה חלופית. זו העלות האמיתית. הבה נניח לרגע שהמספר שמייצג אותה הוא שכר המינימום. זאת אומרת – חייל או חיילת בשירות חובה עולים 50 אלף שקלים לשנה; כפול 120 אלף חיילים, הגענו ל-6 מיליארד שקלים. כללי המשחק שאני מציע הם כאלה: כל חייל שיורד מ-120 אלף (אפשר כמובן לתרגם זאת לחודשי שירות), הסכום הנחסך נשאר ברשותו של הצבא והוא יכול להשתמש בו לפי שיקוליו. למשל, הקטנה של משך השירות ב-6 חודשים – 'נוחתים' פתאום על הצבא משמים מיליארד שקלים, ללא התחייבות; לא שכר, לא לשלם לתעשייה כזו או אחרת, אלא לעשות בהם כרצונו לבניין הצבא.

זה מודל כלכלי צרוף.

■ קריאה:

■ אהרן פוגל: אמרתי בקבוצה שאינני מאמין בכלכלה ואני לא חושב שיש מקצוע כזה, כך שאני פטור. אינני מאמין בכלכלה כמקצוע ואני לא חושב שיש משהו שהוא כלכלי או לא-כלכלי, כי החיים יותר מורכבים מכדי לשים אותם במודלים. אבל יש פה תמריץ בכיוון מסוים, ובוא נאמר שמיישמים את כלל המשחק הזה ומפחיתים את שירות החובה ב-6 חודשים. הצבא הוא שיקבע, בהתאם לצורכי הביטחון והמקצועות הספציפיים, כמה צריך לגייס למקצועות הספציפיים או מאיזה אזורים או מאיזה שכבות באוכלוסייה כדאי לגייס, כי יש סיכוי שדווקא אלה יהיו מעוניינים לחתום קבע יותר מהאחרים ועל כן כדאי להשקיע בהם יותר, ועכשיו גם יהיו משאבים לכך.

זהו כלל משחק שלהערכתי, לא בחודש הראשון אבל כבר אחרי שנה, עשויות להיות לו תוצאות מאוד חשובות. אין לי שום ספק שמצב שבו צבא יושב ודן על משך שירות החובה בידיעה שאין לו מחיר חלופי, שונה ממצב שבו הצבא יודע שהוא מביא לעצמו משאבים נוספים שיוכל להקדיש לטובת המטרה - ביטחון המדינה - בדרך אופטימלית.

אתה מדבר על קביעת תג-

■ עוזי דיין:

מחיר אמיתי לחייל?

■ אהרן פוגל:

כן.

זה לא מה שאמרת.

■ עוזי דיין:

אולי לקחתי את המחיר

■ אהרן פוגל:

הנמוך ביותר, כלומר שכר המינימום, וזה פחות או יותר נותן 50 אלף שקלים בשנה.

ואז תעלה השאלה למה

■ עוזי דיין:

לא נותנים לחיילי חובה שכר מינימום של שכירים.

אישית אני מקבל את

■ אהרן פוגל:

המסקנה שבסדר עדיפויות עכשוויים, לא ניתן להעניק שכר נוסף או תמורה נוספת לחיילי שירות החובה. את זה אני מקבל. כל שאני אומר הוא שיש לנהוג לפי המודל של ימי המילואים.

זה לא תג-מחיר אמיתי.

■ עוזי דיין:

המחיר הוא האמיתי, והוא

■ אהרן פוגל:

החיסכון מנקודת המוצא.

■ **עוזי דיין:** אני חושב שהנקודה החשובה היום לגבי צבא החובה היא לשמר את הערך של "צבא העם". קודם כל ההגדרה – אני קורא "צבא העם" לדבר מצומצם בהרבה והוא: גיוס חובה למי שחל עליו גיוס חובה, לא בהכרח על כולם; דבר שני, לביצוע של משימות לאומיות שאותן אני תופס באופן יותר רחב ממה שפרופ' אסא כשר הציג כאן, ולדעתי התחום של החינוך מהווה דוגמה טובה. אני קורא 'משימות לאומיות' לכל מה שנכנס למסגרת הביטחון הלאומי.

לדעתי, יש סכנה שהמודל הזה של "צבא העם", אפילו באופן שהוא עבד עד היום על כל הבעיות שנתלוו לכך, לא יוכל להתקיים לאורך זמן. ראשית, אני חייב להסביר למה אני אומר "צבא העם" (לפני שנים לא היה צורך להצדיק את האמירה הזאת, אבל היום תובעים הסבר). להיצמדות שלי ל"צבא העם" יש שתי סיבות: אם לא יהיה לנו בשנים האלה "צבא עם", קרי – גיוס חובה ומשימות לאומיות, נקבל מהר מאוד צבא לא איכותי וצבא לא מייצג. שני הדברים האלה נראים לי קטלניים, כמעט ברמה קיומית – להמשך קיומו של עם ישראל בארץ ישראל. קיום המודל הזה איננו מובן מאליו. הוא נתקל כבר היום בבעיות והוא ייתקל בבעיות הולכות וגוברות בגלל שחלק העם שמשרת בו הולך וקטן, יחסית. ומפני שיש היחלשות, (לדעתי אמיתית ונכונה), של הרגשת ה'איום הקיומי'. לעומת זאת, יש התגברות של הוויכוח על אופן הקיום, עצם הקיום, טבע הקיום. שני הדברים האלה – שיעור יותר קטן של משרתים והיחלשות של האיום הקיומי, גורמים לכך שהחברה שלנו היום היא פחות מגויסת, ופחות משימתית.

לכן צריך לראות כיצד לשמר את "צבא העם" הזה, וקודם כול במסגרת של צבא החובה. לתכלית זו הצבא יכול לתרום הרבה, והוא תורם הרבה על-ידי כך שהוא ממשיך לקיים את ערך השירות בצבא החובה ועושה אותו תורם ואפקטיבי ככל האפשר; הוא תורם הרבה על-ידי כך שהוא משמר פלורליזם, איזושהי רב-תרבותיות שמאפשרת לכל אחד, או לפחות לחלק גדול בעם להיות בצבא; על-ידי כך שהוא מקפיד שיהיו מפקדים טובים שיש להם תפקיד עצום כ'איש אשר על העדה', כל אחד בתחומו; ועל-ידי כך שהצבא, בכלל, מופקד על משימות שבאות עם ערכים: ערכים שקשורים בצורת מילוי

המשימות, בדבקות במשימה, וגם בעניינים שנוגעים לכל פרט שמשרת שם, למשל – מתן הזדמנות שווה.

צה"ל צריך להיות גם אפקטיבי וגם אני לא מתבייש לומר אטרקטיבי למתגייס הצעיר בתקופה כזאת. יש לו כל הכלים לכך, אבל הוא לא יכול לעשות זאת לבדו. גם המדינה צריכה לתרום לזה, ובעיקר בקביעת יעדים לאומיים הרבה יותר מוגדרים, שמבוססים על ליבה של הסכמה רחבה די הצורך בתוך החברה הישראלית, הסכמה שניתן להשיג גם בימים אלה. אני גם חושב שהמדינה צריכה לתת למשרתים בצבא סדיר, מילואים הערכה ותגמול, ואינני מתבייש לומר את שני הדברים בנשימה אחת. היא צריכה לתת הערכה אמיתית והיא צריכה לתגמל, כי שני הדברים האלה הולכים היום יחד.

אשר למודל אני חוזר לצבא החובה לדעתי הוא שצריך לפרוץ חלק מהנחות היסוד שקיימות היום. אם נמשיך בדרך הנוכחית – גם נשחק את הערך וגם נגיע לבעיות מעשיות. זה לא דבר שקורה תוך יום-יומיים, ואולי גם לא תוך שנה-שנתיים, אבל צריך להתחיל לעסוק בזה, לחפש כיוונים חדשים. שני דברים עיקריים יעמדו למבחן – מנקודת הראות של צורכי הצבא, של צורכי החייל גם בסדיר וגם במילואים:

האחד – חלוקת נטל יותר נכונה, ולכך מתקשרים הרחבת הגיוס, מיצוי יותר טוב, לרבות של המתגייסים לשירות לאומי. יכול להיות שבלית-ברירה נצטרך גם לדבר על דיפרנציאציה (כמו שהיום יש לנו סוגים לא מעטים של דיפרנציאציה בין נשים וגברים, בין אלו שמשרתים שירות מלא לאלו שמקבלים קיצורי שירות מכל מיני סיבות). זה לא מצב טוב, אבל זה טוב יותר מאשר להוציא חלקים גדולים של הציבור מחלוקת הנטל.

השני – תגמול הוגן. לדעתי, לאורך זמן לא יהיה ניתן להסביר למה אנשים משרתים שלוש שנים בתפקיד כל-כך חשוב ולא מקבלים משכורת. לא מדובר בתחליף לערך השירות, ולא המשכורת תעשה את השירות לכדאי, אבל יהיה קשה להסביר למה אנשים שמשרתים שלוש שנים, ועוד בחזית העשייה הביטחונית, תוך סיכון, ובמרכז ההוויה של החברה הישראלית ובגיל כזה – אינם זוכים לרמה נאותה של תגמול.

■ **מרדכי קרמניצר:** תגובה קצרה לדברים של

עוזי דיין. לא הבנתי עד הסוף מה הכוונה ב'משימות לאומיות שהצבא צריך לבצע', ומצד שני אני דווקא תומך בתפיסה צרה של מטרות הצבא ותפקידיו כפי שהציג אותם פרופ' אסא כשר. זאת מסיבה מאוד פשוטה: לצבא יש מבנה מסוים ומערכת של חובות ומגבלות שהוא מטיל על אנשים, שבנויה לאור המטרה של הגנה על המדינה ועל אזרחיה. אי-אפשר להצדיק את המערכת הזאת ואת המגבלות הכרוכות בה לטובת משימות שאינן הגנה על המדינה.

■ עוזי דיין:
לביטחון הלאומי.

■ מרדכי קרמניצר:
יהיה לנו ויכוח מה זה 'הביטחון הלאומי', אבל כל מה שחורג מביטחון גרידא, איננו, לדעתי, מענייניו של הצבא. בעניין אחר יש נימוק טוב לא לשלם שכר לחיילים, משום שאז החלק שלא משרת יבוא ויגיד שאין לו יותר בעיה מוסרית; אנשים מקבלים כסף תמורת השירות הצבאי, אז הכול בסדר מבחינתו.

■ עוזי דיין:
השאלה מה יגידו אלה שכן משרתים ולא אלה שלא משרתים.

■ מרדכי קרמניצר:
כאן אני מגיע להערות המקוריות שלי – אחת יותר טכנית והשנייה הערת אזהרה.

בסופו של דבר, המוטיבציה לשירות יש לה גורם אחד קריטי והוא ביטחונם של החיילים שמה שהם עושים במסגרת השירות הצבאי נחוץ להגנה על הבית שלהם. לדעתי, בגלל המצב שבו אנחנו נמצאים בזמן האחרון, ממש בימים אלה, אנחנו סובלים עכשיו מטעות אופטית חמורה. עד התקופה האחרונה ממש היה קונסנווס ישראלים חסר תקדים של מאבק שבו אנחנו לחלוטין צודקים, שאין לנו לחלוטין בררה אלא לעשות מה שאנחנו עושים, וזה הדבר החשוב ביותר במה שנוגע למוטיבציה ולצידוק הגיוס לצבא. יש סיכוי סביר שהתמונה הזאת תשתנה בעתיד הקרוב ושיהיה ויכוח פוליטי חריף בישראל בשאלת הדרך. יהיה כוח פוליטי במדינה שיבוא ויגיד שמה שהדרג המדיני עושה, איננו חיוני להגנת המדינה. אם הדבר הזה יקרה, הוא עשוי לשנות את התמונה מקצה אל קצה, והתפקיד שלכם, אנשי הצבא, הוא לומר לדרג המדיני שאם המצב הזה אכן ייווצר, תתקבל תמונה שונה לגמרי מבחינת הנכונות לשרת. אני לא אומר שכולם יהיו סרבנים, אבל היום

אנחנו יודעים שהאופציות לסרב הן מאוד מגוונות. אדם יכול למצוא לו את הדרך הפחות מרדנית כדי לא לשרת.

כולנו הפנמנו את לקחי לבנון. חלק גדול מהציבור הפנים את לקחי לבנון במובן הבא: 'לא כל מה שהדרג הצבאי והמדיני אומר לנו שהוא חיוני והכרחי ואין דרך אחרת, הוא נכון. לפעמים, לדרג המדיני, וגם לצבאי, יש "בלוק" בראש'. כך זה נתפס בעיני חלק גדול מהציבור, כולל אנשים צעירים. אם המצב הכלכלי ימשיך להיות כפי שהוא ואי-השוויון בתחום הזה יהיה כפי שהוא, הבקע בחוסר הנכונות לשרת יתפשט גם למקומות האלה. ילדים של מובטלים – על רקע הטענה שלא ברור כלל שהמערכה היא מערכה צודקת – אינני רואה אותם רצים לשרת בצבא. זו הערת האזהרה שאני רוצה להזהיר. ההערה הטכנית שאני מבקש להעיר היא בנוגע לתופעת הסרבנות. יש טרייד-אוף בין הטענה – שלדעתי אפשר לבסס אותה, שהיא נכונה מבחינה משפטית – שלא מוצדק לבוא ולהגיד 'אני לא בא לשרת במקום מסוים, או לא הולך לשירות מסוים באופן טוטלי' לבין החובה לסרב לפקודה בלתי חוקית. אם אתה מחזק את השני, אתה מערער יותר את הראשון.

מה מפריע לדבר השני – האגדה על 'הדגל השחור' מבחינה משפטית, לא נכון שצריך לציית לפקודות בלתי חוקיות, ואסור לציית רק לפקודות בלתי חוקיות בעליל. אני חושב שהצבא צריך לאמץ את הגישה שלפיה אם מדובר בפקודה שברור שהיא בלתי חוקית, למשל שמישהו משתגע ונותן הוראה לירות בדוודים על גגות של פלסטינים (והייתה פקודה כזאת בצבא הגנה לישראל בימים רחוקים, והיא דווקא באה מדרג לאו דווקא זוטר, כדי להראות לפלסטינים מיהו בעל הבית) אינני יודע אם יש דגל שחור מעל הפקודה במובן הזה שהמעיים מתהפכים. בסך הכול זהו דוד. אבל אני חושב שמה שהצבא צריך להגיד לחיילים הוא שאם מישהו נותן להם פקודה כזאת, לא רק שזכותם לא לקיים אותה, אלא חובתם לא לקיים אותה. או-אז יש סיכוי שאנשים שיש להם רגישות מצפונית, מוסרית, הומניסטית, יבואו לשרת.

אתחיל בהערה מקדימה.

■ ירון אזרחי:

צה"ל נמצא היום במצב ללא תקדים בהיסטוריה של מדינת ישראל. תחושת האיום ממוקדת בחוויית הטרור של אזרחים, ואילו צה"ל כמוסד או כמכשיר אינו בנוי להתמודד עם סוג כזה של איום; או, לפחות מנקודת ראותם

של האזרחים - הקשר בין פעולות צה"ל לבין היכולת למנוע את הטרור, לא הוכח. הדבר הזה גורם נזק גדול למעמדו של צה"ל כאמצעי הגנה על אזרחי ישראל. ככל שמצב הטרור נמשך, נשחק יותר מעמדו של צה"ל.

אני רוצה לתת שלוש הבחנות, שנראות לי מרכזיות, בין היבטים פוליטיים של פעולות או עמדות של צה"ל לבין פוליטיזציה של צה"ל. היבטים פוליטיים יש לכל החלטה של צה"ל; כל החלטה מקצועית של צה"ל יש לה היבט פוליטי, וזה לא דבר שצה"ל יכול למנוע או צריך למנוע, כי לכל החלטה על-פיזור כוחות ועל ריכוז כוחות יש מטבע הדברים השלכות פוליטיות. צבא פועל בהקשר פוליטי.

פוליטיזציה, לעומת זאת, היא כאשר ההיבט הפוליטי נכנס לשיקולים, למשל להמלצה לפעולה מסוימת או נגד פעולה מסוימת. לעתים קרובות ההבחנה בין שני המצבים היא מעומעמת, ומאוד חשוב שצה"ל יקפיד עליה. הבחנה שנייה, לא פחות קשה וחשובה, היא בין מוטיבציה גבוהה לשרת בצבא לבין מוטיבציה גבוהה להילחם. המוטיבציה לשרת ועידוד המוטיבציה לשרת היא אזרחית. המוטיבציה להילחם והעידוד המוטיבציה להילחם יכולה להיות פוליטית. בתנאים שלנו, חשוב לדעתי מאוד להקפיד על ההבחנה הזאת. לטענתי, יש אנשים שמתגייסים ליחידות קרבות משום שיש להם מוטיבציה להילחם גם כשאינן מלחמה, משום שיש להם אידיאלים מסוימים. כאשר הקבוצה הזאת הופכת לקבוצה מאוד משמעותית בקרב הקצונה, יש סכנה שהמוטיבציה לשרת תטושטש ותיראה כחופפת את המוטיבציה להילחם. זה יהיה כישלון.

הבחנה שלישית: יש להבחין, וזאת הבחנה קשה, בין לגיטימציה של צה"ל בגין שימוש אפקטיבי מוצלח בכוחו הצבאי למשימות ביטחוניות ספציפיות, לבין לגיטימציה וניסיון ללגיטימציה של צה"ל באמצעות העמדת ערך הכוח הצבאי כאמצעי לפתרון בעיות (לדוגמה העימות עם הפלסטינים) על פני אמצעים מדיניים, למשל. אפקטיביות הכוח הצבאי והשימוש היעיל בו הוא ערך אזרחי נייטרלי ממדרגה ראשונה. הניסיון לתרום למרכזיות הכוח הצבאי בסולם הערכים והאמצעים של החברה, הוא עניין פוליטי; כל ניסיון להעמיד את הכוח במרכז סולם הערכים הוא אקט פוליטי השוחק את מעמדו האזרחי של צה"ל.

שתי הערות לדבריו של האלוף עוזי דיין: הוא מצא קשר בין חיוק צבא העם לבין בולטות האיום הקיומי, ואילו אני חושב שיש סכנה גדולה מאוד בקשר הזה, משום שיש פיתוי לחזק ואולי אפילו להגזים באיום הקיומי כדי לשרת את תחזוק מוסד צבא העם. אני יודע שהוא לא בהכרח התכוון לזה, אבל כשיוצרים קשרים כאלה צריכים להביא בחשבון אפשרות כזאת.

■ עוזי דיין: אמרתי שיש ירידה אמתית

ונכונה בהרגשת האיום הקיומי.

■ ירון אזרחי: אבל השאלה מהי הדיאגנוזה האובייקטיבית של נושא האיום. אסור שלצה"ל תהיה מדיניות של חיוק האיום הקיומי לצורך הלכידות. הצבא צריך גם לעסוק בצורה מאוד רצינית באינדיקטורים של צמצום האיום הקיומי, ואם הדבר הזה ייעשה באותה מידה של להט, אני חושב שזה יהיה לטובת הצבא וגם לטובת המדינה. אני לא טוען שזה לא נעשה. אני מקבל שצריכה להיות עבודה מקצועית ושאסור לקשור בין האחד לשני; קישור כזה הוא מסוכן.

האלוף עוזי דיין גם טען שצריכים לכוון יעדים לאומיים יותר מוגדרים. זאת גישה מובנת, אבל צריך להביא בחשבון שבחברות בנות זמננו לא רק בישראל ובעיקר בחברות דמוקרטיות, זוהי גישה אנכרוניסטית. מסתבר שדווקא במצב של חופש, אנשים לא מגיעים לקוסצנוס אלא דווקא לשונות בהשקפות. זאת אומרת, שאיפה לקונסנוס, שאיפה שמחממת את לב כולנו, היא אנכרוניסטית בחברה חופשית שבה אנשים נחשפים לאינסוף עולמות ערכיים ועולמות של ניסיון. לכן באיזשהו מקום הניסיון להתעלם מסתירות ערכיות שלא ניתן ליישב אותן על-ידי שאיפה להגדרות יותר ספציפיות וקונצנזואליות ניסיון כזה איננו מוצלח, לא מעשי, ויוצר תסכול מיותר.

אגב, גם בית-המשפט העליון סובל מהעניין הזה. כל מוסד ממלכתי סובל מכך, משום שהוא בא או נולד בחברה רפובליקנית שבה הדמוקרטיה הייתה עדיין דמוקרטיה לאומית במובן הצר של המילה. היום, יש קבוצות שרואות גישה כזאת כהתפוררות, כהתנוונות, אבל זה לא זה ולא זה: מה שאנחנו רואים הוא למעשה תהליכים של פרגמנטציה שנובעים ממצב של חופש. אני אומר זאת כחוקר השוואתי של דמוקרטיות מערביות, שנתקל בכך שבכל החברות הדמוקרטיות יש תהליכים של פרגמנטציה ערכית וסקטוריאליזציה.

לכן צבא צריך ללמוד לחיות בחברה כזאת ולא לשאוף לחברה רפובליקנית שאבד עליה הכלח מבחינת האפשרות ההיסטורית.

■ **אריק כרמון:** אני חושב שנגעת בעצב רגיש מאוד. אני מתייחס להערה שלך לגבי אידיאולוגיה של כוח. כבר שלושים וחמש שנים אנחנו חיים במציאות שבה למדינת ישראל אין גבול, ואחד הוויכוחים הנוקבים ביותר הוא לגבי מיקומו של הגבול. קורה עכשיו שזירת המערכה היא בדיוק באותו תחום שעליו מתחולל הוויכוח. אני רוצה לטעון שבמקרה הטוב אתה מצביע על מציאות שמייצרת דילמה קשה מאוד. אני לא בטוח שהכיוון שאתה מצביע עליו הוא פתרון אפשרי. אני לא שופט אם הוא טוב או רע.

■ **ברוך נבו:** אדבר על שני נושאים שאינם קשורים. האחד דיברנו על נושאים רבים, ואיכשהו דילגנו על נושא מסוים והוא הנשירה שמתרחשת תוך כדי השירות. ראש אכ"א הציג אותה: כמדומני 15-20 אחוזים מהחיילים שמתגייסים אינם מסיימים את השירות. זה נתון גבוה ביותר, ויש פה שאלה מרתקת, מדוע זה קורה. אין לי אפילו השערות משלי לתופעה הזאת.

■ **עוזי דיין:** חלק גדול מזה הוא בחירה של הצבא. למשל עולים חדשים שמשתחררים יותר מוקדם.

■ **ברוך נבו:** האחוזים ששמענו עליהם לא כללו את הפלח הזה. יש תועלת עצומה בחקר העניין לעומק, כמו שצה"ל יודע לבצע תחקירים של מבצעים צבאיים. העניין הזה מצריך העמקה והוא חשוב לשתי מטרות: ראשית, אם אפשר למצוא את הסיבות, אולי נוכל להקטין במקצת את התופעה. שנית, יכול להיות שבמהלך הבדיקה גם הצבא ילמד על תהליכים יותר רחבים, על הלכי רוח ששייכים לא רק לחוליות החלשות שכשלו ונפלטו, אלא גם לאותם 80% שהצליחו לגמור את תקופת שלוש השנים אבל הם 'מגמגמים' בדרך.

הנושא השני שאני מבקש לדבר עליו הוא שונה לחלוטין – הנוער החרדי. חיכיתי עד שיוסי יונה ידווח מה התרחש בקבוצה שלו. יכול להיות שאחזור על דברים שנאמרו, אבל הדרך שבה הוא תיאר את העניין הייתה מאוד תאורטית, מאוד אקדמית. אני אהיה קצת פחות פרופטוריאלי, פחות אקדמי,

וחלק מהדברים שאומר עלו אצלנו בקבוצה.

תופעת הפטור מהשירות לנוער חרדי, מה שנקרא 'תורתו-אומנותו', יש לה לפחות שלוש השלכות שליליות:

האחת, האנשים האלה חסרים; יכול להיות שהם לוחמים טובים והם חסרים במצבת כוח האדם.

השנייה, יש פה תרומה שלילית למוטיבציה של האחרים, של החילוניים. אלה שמתגייסים מרגישים את עצמם 'פראירים'.

השלישית קשורה גם בהיבט הפוליטי, וארשה לעצמי להיות פוליטי. העניין הפוליטי הוא כיום אחד הגורמים החזקים ביותר להתפשטות של ציניות כלפי ערכים, בכלל, וכלפי הדמוקרטיה במדינת ישראל, בפרט. הציניות של הנוער כלפי ערכים מחריפה בגלל העובדה שהשרים והמנהיגים של ש"ס, תומכים באופן מסורתי בימין הפוליטי, מצדדים בהמשך השהייה בשטחים, בפעולות צבאיות נמרצות, ואילו מעשיהם בנושא הפטור ממש הפוכים והם מעודדים השתמטות. הם שולחים נוער אחר, לא שלהם, למלחמה.

■ **קריאה:** המנהיגים הפוליטיים שלהם, עד שאריה דרעי נכנס לבית הסוהר, היו מאלה שהזיזו את כל תהליכי השלום בממשלה.

■ **אריק ברמון:** נחזור לדיון שלנו, שהוא א-פוליטי.

■ **ברוך נבו:** נחזור לדיון שלנו. אלה היו 'החדשות הרעות', אבל יש גם חדשות טובות ששמענו היום בקבוצה, ואני מוכרח לומר במלוא הרצינות שלמדתי שיש בכל זאת סיכוי לכמה התפתחויות חיוביות. התופעה של הנח"ל החרדי התחילה. שמענו והשתכנענו שצה"ל עשה כל מה שניתן לעשות כדי לאפשר לחרדים לשרת. כל התנאים ניתנו כנראה וכל האפשרויות נפתחו, וזה עדיין קיים. התופעה של הנח"ל החרדי התחילה לפני כמה שנים, התפתחה יפה והיא נעצרה עכשיו, אבל יש לקוות שהיא תתחדש.

■ **קריאה:** היא לא נעצרה.

■ **ברוך נבו:** ההתרחבות היא איטית. התכוונתי שהגידול אולי נעצר. כנראה שהציבור החרדי לא השתכנע עד

הסוף שמדינת ישראל נמצאת בסכנה קיומית, ולא רק הציבור החרדי, גם ציבורים אחרים. אני חושב שכאשר המלחמה מגיעה אל תוך הערים, וזה המצב כרגע, כבר לא מדובר באיזושהי חזית רחוקה ושם יצאו להילחם שם כמה גדודים, אז יהיה גדוד אחד או חטיבה אחת או אוגדה אחת פחות כי החרדים לא התגייסו; אלא המלחמה מתרחשת בערים ובשכונות ובבתים. במצב כזה עולה במלוא חריפותה השאלה מי יגן על החרדים עצמם, שנמצאים בשכונות העירוניות ומתגוררים בשטחים. שמענו בקבוצה שדווקא יש סיכוי מסוים שבמגזר הזה יתחילו להשתכנע שהבעיה היא קיומית ולכן צריך להיחלץ לקראתה.

הנושא האחרון נוגע לאחוזי המתגייסים מהמגזר החרדי, וגם בעניין זה עודדו אותי דברים ששמעתי היום בדיון בקבוצה שלנו. מבחינה מספרית, ככל שהשנים עוברות שמענו את זה מראש אכ"א התופעה הולכת ומתרחבת, וזה חמור. אבל יש איזושהי נקודה שבה כל בר-דעת, אפילו מי שמאמין באמת ובתמים ש"תורת-אומנותו" וכו' – מתחיל להבין שהעסק כולו הוא בסכנה אמיתית, כולל הם עצמם, ארגוניהם, ישיבותיהם, תורתם. בנקודה הזו יש סימנים ויש תקווה שיתחיל איזשהו תהליך של שינוי ושל הצטרפות למאמץ הקולקטיבי.

■ **ירמי סטביצקי:** אני מרגיש שהפתרון לבעיית המוטיבציה לשרת חייב להתבצע בגילאים הרבה יותר צעירים מאשר על סף הגיוס. צריך לחבר את הנוער לחברה האזרחית המתוקנת כבר בגיל ההתבגרות.

לגבי גילאי בית-הספר התיכון צעירים בגיל הזה זקוקים להרבה עזרה. עד שלא יהיו גברים מחנכים לפחות באותו המספר כמו נשים מחנכות, ועד שלא תיווצר תרבות עם משמעת הרבה יותר רצינית בתוך בתי-הספר, יהיה מאוד קשה לתלמידים להתמודד עם חובת הגיוס. אחרי כן מגיעים למצב של 'סיירת או ניירת' במילים אחרות, יש בעיה של משמעת וזה נובע גם מזה שאין די דמויות גבריות רציניות לבנים המתבגרים בתוך מערכת החינוך. מי שעוקב אחרי נושא השימוש בסמים של תיכוניסטים, שיעור הפשע אצל מתבגרים, יודע שאלו הן בעיות שיש לפתור בתקופת התיכון, כי בצבא כבר קשה לפתור אותן, או שהאנשים האלה כלל לא מגיעים לצבא. אני חושב שהתיכוניסטים

זקוקים לעזרה, ואינני בטוח מאיפה היא תבוא. אם לא יהיה שינוי במתרחש מכיתה ז' עד כיתה י"ב לצבא יהיה קשה מאוד להתמודד עם ההשלכות.

■ **אלעזר שטרן:** תחילה הערה לסדר על

המשימות הלאומיות. אני חושב שהנושא הזה קיבל כאן נפח מוגזם. המספרים מדברים בעד עצמם. יש בצה"ל 1,300 מורים-מורות שמתעסקים במשימות הלאומיות, מתוכם 200 חרדים, כאשר מתוכם 100 במסלול של ש"ס ו-100 במסלול של אגודת ישראל. מתוך יתר ה-1,100, שהצבא מחיל עליהם עכשיו קיצוץ של 15%, יש כמה מאות בנות שלא בטוח שהיו מתגייסות לולא המסלול הנפרד הזה. צריך לדעת על איזה בסיס אנחנו מדברים!

■ **קריאה:** לא הזכרת את מה שמחוץ

לשירות.

■ **אלעזר שטרן:** לא דיברתי על מחוץ

לשירות. אלה אינן החלטות של הצבא – לא המספרים, לא המשימות. אפשר לדון בזה, אבל צריך לדעת גם את המספרים וגם מי מחליט. כל היחידות שמחוץ לשירות – גם אלה אינן החלטות שלנו. לצבא, כמו שאמר הרמטכ"ל בקבוצה שלנו, חסרות חיילות. משלמים לנו כסף על הדברים האלה.

■ **דן בראון:** הפער בין המדדים של

השינוי שיש בחברה, והמיעוט היחסי של השינוי בצבא, כפי שראינו כאן הבוקר, הוא יתרון שהצבא יכול לרשום לזכותו. במילים אחרות, הצבא הפגין יכולת לקחת התפתחות מאוד דינמית בחברה הישראלית ולמזער את הנזקים שלה. לתנדודיות כיום בחברה כמעט ואין השפעה על המוטיבציה להתגייס ולשרת; הירידה במוטיבציה היא מעטה יחסית. זה הצד החיובי של העניין.

מצד שני אנחנו חברה שחיה באי-הכרעה. אנחנו חיים בזה די הרבה זמן. אני חושב שאיננו מודעים למחירים ההולכים וגדלים של אי-ההכרעה, ושההיבט הכלכלי הוא רק אחד מהם. לאי-הכרעה יש גם היבטים מבחינת ההשכלה, היכולת לפתח חברה יותר מתקדמת; כל הדברים האלה נמצאים בנסיגה, מה גם שהקונסטלציה הבינלאומית, שתומכת בנו כיום, עלולה להשתנות. אני לא חושב שיש בעניין זה רק תסריט אחד אפשרי. אם נגיע לחברה שתצטרך להיות בה הכרעה או שתפתח בה אפשרות של הכרעה – המצב ישתנה באופן מהותי, ורוב הדברים שדיברנו עליהם יהיו רלוונטיים.

אני יכול להבין את הצבא, כי הצבא בנוי על הסכמה, בנוי על חוזה, וברור לגמרי שאנחנו לא רוצים לראות בהתגשמותם של תסריטים של מלחמת אזרחים, של מתיחויות מאוד חזקות בין קבוצות שונות בעם, אף שתסריטים כאלה הם אפשריים והם התגשמו בחברות אחרות שהיו בשלבי התפתחות דומים לשלנו. אני לא חושב שנוכל לדלג לגמרי על השלבים האלה. מבחינת הצבא מדובר בהיערכות מסוימת, ויחסי חברה-צבא יקבלו אז משמעויות שונות מאלה שדיברו עליהן היום.

אזכיר עוד דבר שעלה היום בשולי הדיון ואני חושב שהוא מעניין. לפי הנתונים שהוצגו, לא ירחק היום שבו רוב המצביעים לכנסת לא שירתו בצבא. מעניין איך תיראה החברה ואיך ייראו יחסי חברה-צבא בחברה שבה רוב המצביעים לכנסת או לא שירתו כלל בצבא או ששירתו בצבא במסגרות מאוד מצומצמות.

■ **אסא בשר:** אני רוצה לעשות שני דברים, ובכל אחד מהם השורה הראשונה שלי היא מוסרית והשורה האחרונה היא מעשית ואין בהן שמץ של פוליטיקה.

צריך להתעסק בזהירות רבה מאוד במשימות הלא-לחימתיות שהצבא לוקח על עצמו, מפני שאנחנו משחקים באשיות הדמוקרטיה, בחברה שהתרבות הפוליטית שלה היא בעייתית והמודעות הדמוקרטית שלה היא בפרופיל לא מרשים. זו חברה שרצחה את ראש הממשלה ושר הביטחון שלה, ואיננו יכולים לסמוך על החושים הדמוקרטיים של ההמונים בה, ולכן נחוצים לנו הסדרים מאוד מרוסנים ומאוד מדויקים.

אומר בצורה מאוד קיצונית שאם הצבא היה מקים את מדינת ישראל, היא הייתה נראית יותר טוב. כל משימה שהיינו מטילים על הצבא, הוא היה מפגין ביצוע יותר טוב מן הביצוע הנתון. הוא היה מביא עולים יותר טוב, הוא היה מחנך יותר טוב, הוא היה מכוון חוקה של דמוקרטיה כמו שצריך, הוא היה מסדיר שלום בהסכמה אפילו בלי טנקים אלא עם ראשי הקצינים. אני לא אומר את זה כהלצה, אלא ברצינות ומתוך הערכה. אלא מה אסור לעשות זאת. זהו שימוש מופרז ובלתי לגיטימי לחלוטין בכוח שעומד לרשותו של ארגון שנועד ללחימה. תזכרו שאנחנו מדברים בהקשר של שירות חובה. בהקשר הזה כל שימוש באנשים שהגיעו לשם מכוח שירות חובה ושנחנו

נכנסים לתוך החיים שלהם כמו שאנחנו נכנסים לתוך החיים של חיילי שירות חובה – כל שימוש כזה מוצדק רק לשם הלחימה, לשם בניין הכוח הלוחם, לשם בניין הכוח הלוחם במובן יותר רחב מהמצוי, שצריך להרחיב אותו ולהיזהר בו.

ביטחון לאומי הוא דבר חשוב, הוא נדבך של מדינה מתוקנת ושל חברה חזקה, אבל לביטחון הלאומי משתייכים הרבה דברים שאינם בצבא: החינוך שהילדים שלנו מקבלים, גם הוא ביטחון לאומי; המדע באוניברסיטאות גם הוא ביטחון לאומי. החינוך יוצר את אחד המרכיבים של הביטחון הלאומי, והתשתית המדעית יוצרת גם היא חלק מהמרכיבים של הביטחון הלאומי. אף-על-פי-כן לא נפקיד את החינוך ולא נפקיד את המדע בידי הצבא, ולא מפני שהצבא לא יעשה זאת כהלכה, אלא מכיוון שבית-ספר, אוניברסיטה ומעבדה אינם צריכים להתנהל כמו שמתנהל צבא, ולא על-פי ערכיו, שהם ראויים ונכונים ומתאימים מאין כמותם לארגון לוחם.

גם אין זה משנה אם תאמרו לי שרק בודדים מתעסקים בזה בתוך הצבא. תגידו לי שיש חמישים, ואני אומר שיש חמישים יותר מדי. זה לא עניין של מספרים. זה עניין של סטייה מן העקרונות, והסטייה מן העקרונות אסור לה לקרות, וצריך להפציר באופן מעשי בצבא לצאת מזה.

אני לא רוצה לדבר על סרבנות, אבל מה שאומר יש לו השלכות על עניין הסרבנות. אני אומר רק משפט אחד על עניין הסרבנות והוא: כשמדברים על סרבנות, בעצם בחרנו ביטוי משפטי לטפל בעניין, כי לסרב משמעו מעשה בלתי חוקי, ואנחנו כאילו משאירים את זה ברובד המשפטי. זוהי טעות חמורה מכל בחינה. אכן יש לזה היבט משפטי, אבל זה בראש ובראשונה עניין אתי. צריך להבין את הערכים, את העקרונות, גם את ערכי הצבא וגם את הערכים של החייל שבא ואומר: 'יש לי מועקה מוסרית ואני לא יודע מה לעשות'.

בהקשר הזה אני רוצה לומר שני דברים. מאיר בוזגלו דיבר קודם על מוטיבציה והזכיר דוגמאות מן הסוג של כעס ונקמה, ועוד כמה דוגמאות שחלקן הגדול היה מעולם הרגש. אני רוצה להדגיש את החובה לטפח מוטיבציה לא בעולם הרגש, לא בעולם חום הלב, אלא בעולם התבונה, בעולם ההבנה, בעולם צדקת הדרך. אני לא נגד חום הלב, אבל אני רוצה קודם כול את ההבנה, אני רוצה קודם כול לגייס את הראש, ואחר כך, אם יהיו שם גם

רגשות, אני אשמח.

כשמדובר על מוטיבציה, השאלה היא – מוטיבציה למה. יש תחנות שונות למוטיבציה, וצריך לבדוק כל אחת מהן בפני עצמה: האם מדובר במוטיבציה להתגייס? במוטיבציה להתנדב ליחידה לוחמת? במוטיבציה להיות קצין? במוטיבציה לחתום קבע? במוטיבציה לבוא למילואים? כל סיפור כזה נמצא בתחנת מוטיבציה אחרת. קשה להצביע על הרבה דברים המשותפים לכל חמש התחנות האלה, אבל צדקת הדרך הוא דבר שצריך להופיע בכל אחת מהן. צדקת הדרך איננה פוליטיקה. צדקת הדרך היא הנימוק המוסרי שאנחנו יכולים להשמיע באוזניו של החייל כשהוא שואל: 'למה לקחתם אותי כל הדרך מהבית הנה?' וזה יכול להיות החזית, זה יכול להיות בה"ד, או כל מקום אחר שמתעסק בפעולות הצבא. ואנחנו חייבים לו תשובה.

אם אני מסתכל על התופעה בשבועות האחרונים, של אנשים המודיעים על סירוב ואני חושב שהם טועים, אני חושב שהם עושים משהו שלא היה ראוי לעשות – לדעתי, האנשים האלה משררים יותר מכול אי-הבנה. הם לא מבינים מה הם עושים, לא בפרטים קטנים ולא בפרטים גדולים, וחלק מהם בוודאי קוראים לעצמם 'יש בררה'. פירושו של דבר שהם אינם מבינים את הנימוקים המוסריים למה הם צריכים להיות במקום הזה דווקא, בדרך הזאת ולא בדרך אחרת. אם לא מבינים שמוטיבציה היא גם עניין של הראש, שצריך להבין, שצריך נימוקים טובים מאוד, שצריך לשכנע את החיילים בצדקת הדרך – אנחנו מפסידים מכל מיני בחינות.

להסביר שמוטיבציה היא גם עניין של ראש הוא דבר מאוד מעשי. רמת ההבנה של חיילים את מה שהם עושים נתקלתי בזה בין השאר בהרצאות חד-פעמיות ובקורסים במכללות צבאיות היא נמוכה מן הרצוי והיא צריכה להיות יותר גבוהה. זה בוודאי ישנה את המוטיבציה.

אני רוצה לומר משהו על 'הדגל השחור', למרות שזה עניין משפטי לכאורה, וגם על זה ארצה לדבר במונחים אתיים. קונספציית הדגל השחור קרסה מזמן. הקונספציה של דגל שחור אומרת שיש פה מעשה קיצוני, שכל בן-אדם סביר צריך לראות שהמעשה הוא בגדר דגל שחור, ולכן להימנע מלעשותו, לא לציית אם מדובר בפקודה. המשפטנים הצבאיים בתולדות

רגשות, אני אשמח.

כשמדובר על מוטיבציה, השאלה היא – מוטיבציה למה. יש תחנות שונות למוטיבציה, וצריך לבדוק כל אחת מהן בפני עצמה: האם מדובר במוטיבציה להתגייס? במוטיבציה להתנדב ליחידה לוחמת? במוטיבציה להיות קצין? במוטיבציה לחתום קבע? במוטיבציה לבוא למילואים? כל סיפור כזה נמצא בתחנת מוטיבציה אחרת. קשה להצביע על הרבה דברים המשותפים לכל חמש התחנות האלה, אבל צדקת הדרך הוא דבר שצריך להופיע בכל אחת מהן. צדקת הדרך איננה פוליטיקה. צדקת הדרך היא הנימוק המוסרי שאנחנו יכולים להשמיע באוזניו של החייל כשהוא שואל: 'למה לקחתם אותי כל הדרך מהבית הנה?' וזה יכול להיות החזית, זה יכול להיות בה"ד, או כל מקום אחר שמתעסק בפעולות הצבא. ואנחנו חייבים לו תשובה.

אם אני מסתכל על התופעה בשבועות האחרונים, של אנשים המודיעים על סירוב ואני חושב שהם טועים, אני חושב שהם עושים משהו שלא היה ראוי לעשות – לדעתי, האנשים האלה משדרים יותר מכול אי-הבנה. הם לא מבינים מה הם עושים, לא בפרטים קטנים ולא בפרטים גדולים, וחלק מהם בוודאי קוראים לעצמם 'יש בררה'. פירושו של דבר שהם אינם מבינים את הנימוקים המוסריים למה הם צריכים להיות במקום הזה דווקא, בדרך הזאת ולא בדרך אחרת. אם לא מבינים שמוטיבציה היא גם עניין של הראש, שצריך להבין, שצריך נימוקים טובים מאוד, שצריך לשכנע את החיילים בצדקת הדרך – אנחנו מפסידים מכל מיני בחינות.

להסביר שמוטיבציה היא גם עניין של ראש הוא דבר מאוד מעשי. רמת ההבנה של חיילים את מה שהם עושים נתקלתי בזה בין השאר בהרצאות חד-פעמיות ובקורסים במכללות צבאיות היא נמוכה מן הרצוי והיא צריכה להיות יותר גבוהה. זה בוודאי ישנה את המוטיבציה.

אני רוצה לומר משהו על 'הדגל השחור', למרות שזה עניין משפטי לכאורה, וגם על זה ארצה לדבר במונחים אתיים. קונספציית הדגל השחור קרסה מומן. הקונספציה של דגל שחור אומרת שיש פה מעשה קיצוני, שכל בן-אדם סביר צריך לראות שהמעשה הוא בגדר דגל שחור, ולכן להימנע מלעשותו, לא לציית אם מדובר בפקודה. המשפטנים הצבאיים בתולדות

ההתעסקות בדגל שחור יצרו קונספציה כל-כך מורכבת של מהי פקודה בלתי חוקית בעליל, עד שאין זה הימור נועז לומר שלאף אחד מן היושבים כאן אולי חוץ מפרופסורים למשפטים כמו מרדכי קרמניצר אין מושג ברור ומדויק, שיעמוד במבחני אילן שיף (נשיא בית הדין הצבאי לערעורים), מהו דגל שחור. זאת קונספציה כל-כך מורכבת, כל-כך מסובכת, שמופרך לחשוב שכל חייל שמקבל פקודה ממפקדו הישיר, ידע להפעיל אותה ויוכל להחליט אם היא חלה או אינה חלה.

לכן צריך בכל הרצינות להחליף את הקונספציה הזאת. במקום סיפורי הדגל השחור שפותחו על-ידי משפטנים, צריך לחזור לרעיון המקורי של כפר קאסם, ואולי מקום אחר, ששם מדובר באמת על מה שכל חייל יכול וחיוב להבין בצורה אינטואיטיבית. במדינה דמוקרטית, הוא צריך לומר לעצמו, זוהי פקודה בלתי אפשרית, ולכן לא רק שלא אציית לה, אני אתנער ממנה, אני אנסה לגרום לה להתבטל וגם אגיד לחברי לא לבצע אותה.

■ אורי דרומי: לפני הרבה שנים, במסגרת

עבודה סמינריונית, בדקתי תיקים של מתנדבים לקורס טיס כדי לראות מה הניע אותם להתנדב. השוויתי בין התקופה שלפני מלחמת ששת הימים והתקופה שאחריה. כצפוי, המניעים לפני ששת הימים היו מימוש עצמי, הרפתקה, מקצוע וכו'; אחרי ששת הימים הייתה עלייה דרמטית במניע 'לשרת את המדינה' ודומים לו. והנה 35 שנים אחרי כן, השטחים תוצאת מלחמת ששת הימים והמקור לגאווה – גורמים פתאום לאנשים לומר שהם לא רוצים לשרת בצה"ל. צה"ל, שבשנת 1967 'שחרר' את השטחים, הופך בימינו לצבא כיבוש. במילים אחרות, הצבא הוא בעצם אספקלריה של החברה, ואנשים משתמשים בשירות הצבאי כדי לבטא את רגשותיהם בעניינים אחרים.

אם צמח משהו מהדיונים היום, זוהי טענתם של אנשי הצבא אל החברה: פעם שלחתם אותנו לשחרר את השטחים, ואז נשאתם אותנו על כפיים, ועכשיו אנחנו 'חוטפים', משום שפתאום זה לא מוצא חן בעיניכם.

רמת הפתיחות ורמת ההבנה של אנשי הצבא לעובדה שהם נושאים בעול וגם 'חוטפים' על זה, היא מרשימה ביותר. הדברים שנשמעו כאן, על מה שצה"ל עושה, למשל, עבור הבדואים בדרום, אלה דברים מרגשים ביותר, ואת

זה כולנו האזרחים צריכים לזכור. בזמן שהמדינה מתפרקת, יכולים לומר שצה"ל לא צריך להתעסק בדברים מהסוג הזה, אבל אם צה"ל לא יתעסק בזה, אף אחד לא יתעסק בזה, וזה כשלעצמו מעורר הערכה.

יש פה, אם כן, קריאה חזקה מאוד מצד צה"ל אלינו, החברה, שבעצם אומרת: אנחנו מוכנים להתעסק בביטחון נטו, אבל תדעו לכם שביטחון, כמו שעוץ דיין אמר, זה חינוך. ביטחון הוא ההרגשה של מי שהיה חבר של הבן שלי, בחור בדואי שמשרת בחברון. יום אחד פניו שוב לא היו כתמול שלשום, ומדוע? משום שהרסו את בית המשפחה שלו בנגב. וזה בחור שמשרת כגשש ורץ לפני החיילים היהודים לסלק מוקשים. אם החברה לא תבין שמוכרחים לתמוך במחויבות הזו של הצבא, לא יהיה לנו ביטחון כלל. יהיו לנו 3,000 טנקים ויהיו לנו מטוסים, אבל לא יהיה לנו ביטחון.

אני רק מזכיר את העובדה שהצבא האמריקאי לא הפסיד אף קרב אחד בווייטנאם, ובכל זאת אמריקה הפסידה את המלחמה.

■ **משה יעלון:** לעתים אני תוהה אם אנחנו מדינה שיש לה צבא או צבא שיש לו מדינה. אני אומר זאת בצורה חריפה משום שבתוך הדיונים אצלנו בצבא וגם ממה שעלה כאן מסתבר בלי ספק שהצבא הוא גוף מאוד מרכזי במדינת ישראל, אבל אני חושב שצריך להתמקד במשימות הלחימתיות שלו. אנחנו, אנשי הצבא, מוצאים את עצמנו עוסקים במילוי חללים ריקים כי אנחנו נשענים עליהם.

הזכיר אורי דרומי את סוגיית הבדואים. אנחנו מקימים מועדונים אצל הבדואים. אנחנו מתמודדים מול התנועה האיסלאמית. למה הצבא צריך לעסוק בזה? אנחנו מגייסים בדואים, אנחנו מקנים להם השכלה תוך כדי השירות כצורך לאומי. מובן שאנחנו מרוויחים אותם כלוחמים, כמשתתפים בגיוס חובה, כמתנדבים. אנחנו מקנים להם השכלה ומקצוע אפילו בחצי השנה האחרונה לשירות, וכשהם משתחררים אנחנו נתקלים בכל מיני טענות ובעיות, כי באמת הרסו למישהו את הבית, הוא לא מוצא את עצמו והוא לא משתלב וכו', והוא לא הרוויח דבר מהשירות בצבא, אלא להפך; הוא גם יכול לבוא בטענות שאלה שלא שירתו מרוויחים יותר.

זה נכון גם לגבי האוכלוסייה של פרויקט 'עתידים': למה הצבא צריך לטפח אוכלוסיות חלשות? אנחנו עושים זאת באהבה, אנחנו אפילו נותנים היום

מענה תמיכתי כלכלי לחיילים שנתקלים במצוקה כלכלית, תופעה שהולכת וגוברת על רקע המצוקה הכלכלית במדינת ישראל, על-ידי העלאת מה שנקרא אצלנו תש"ש. אנחנו משלמים יותר לחיילים שסובלים ממצוקה כלכלית. ברור לנו שמי שבא מתוך סביבה כזאת, כפי שציין כאן קודם ד"ר מאיר בוזגלו, שאלת הניכור חריפה יותר לגביו, היכולת לגייס אותו קשה יותר. זוהי בעינינו משימה לאומית – לחבר אותו לתוך השירות הצבאי, לדאוג שהוא לא ינשור מטעמים של מצוקה בבית, כי כשהמצוקה קיימת, הוא לעתים יעדיף לעשות נפקדות או עריקות כדי לעבוד ולתמוך בבית. אנחנו מוצאים את עצמנו עוסקים בזה. אנחנו גורם מעצב מרכזי בחברה, בין אם נרצה או לא נרצה – אנחנו משפיעים, אנחנו מחנכים. המשימה הזו נעשית על-ידינו באהבה, אבל נדמה לי שיש בעניין זה חולשה מאוד משמעותית גם בממסד השלטוני וגם בשיח החברתי.

סוגיות שאינן, בעצם, מענייניו של הצבא מערימות על פתחנו בעיות קשות מאוד, כולל סוגיית ההכרעה, סוגיה מדינית-פוליטית שמקשה עלינו מנקודת המבט של הצורך לגייס את הלוחמים להילחם ואפילו להיהרג. אם אין קונסנזוס, אנחנו בבעיה.

היום המלחמה בטרור מייצרת קונסנזוס, אבל לא בטוח שהקונסנזוס ימשיך להתקיים גם בתנאים ובתחומים אחרים. חלק מהקושי הזה כבר מתבטא בעניין הסרבנות, שהיא בעיקרה פוליטית ובחלקה מוסרית. זאת אומרת, חלק מהאנשים באים ואומרים: מדינת ישראל לא רוצה להכריע, אנחנו רוצים להביא אותה להכרעה (זה מה שנאמר בבירור שהתקיים בין מ"מ סרבן למג"ד). אני הבנתי ששולחים אותי להילחם את מלחמת שלום ההתנחלויות, אני רוצה להביא את מדינת ישראל, את ממשלת ישראל להכרעה פוליטית כדי שתוציא את הצבא מהשטחים, והדרך שלי לעשות זאת היא הדרך שהמליץ עליה ישעיהו לייבווביץ': 500 קצינים סרבנים – ומדינת ישראל תידרש להכרעה. אני, אומר הקצין הסרבן, יודע שזה לא דמוקרטי, אני יודע שזה לא תקין, אבל זאת הדרך שלי להניע תהליך ואני מוכן להקריב את עצמי בשביל זה, לשלם מחיר של כלא וכד'.

ברור שכל הסוגיות האלה מגיעות אלינו באופן כזה או אחר, וסרבנות היא אחד הנושאים שאנחנו מתמודדים עמם כרגע, והיא נוגעת להרבה מאוד

מרכיבים אחרים שהצבא בוודאי לא צריך לעסוק בהם.

■ קריאה: וכשזה לא נעשה במקומות

אחרים? הצבא צריך לעסוק בזה או לא?

■ משה יעלון: בהיבטים פוליטיים בוודאי

שלא, בסוגיית ההכרעה בוודאי שלא. אבל בסוגיות אחרות אנחנו נשאבים אל הוואקום, אין לנו בררה, בין אם זה קידום אוכלוסיות חלשות, בין אם זה תמיכה בבדואים, גם לפני השירות, גם בתוך השירות וגם לעתים אחרי השירות; אנחנו מייצגים אותם מול מערכת ממשלתית כדי שידאגו להם אחרי שהם משתחררים.

אני חושב שהוויכוח לגבי גיוס החובה הוא אנכרוניסטי. יכול להיות שהוא היה רלוונטי לפני ספטמבר 2000. את שאלת מקומנו נוכח איום קיומי אני תופס במונחים אחרים. ב'איום קיומי' אינני מתכוון שמישהו תוקף אותנו ומנצח את צה"ל. הקיטוב החברתי, סוגיות של טרור ודמוגרפיה, כל המרכיבים האלה של עצמם, הבקיעים שמחלחלים בקונסנוס וכו', הם שמהווים איום קיומי על מדינת ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית.

■ קריאה: זה לא תפקיד הצבא.

■ משה יעלון: בוודאי שלא. אני חושב

שכאשר מדברים על גיוס חובה, צריך לעסוק בערך השירות, לרבות מרכיב השירות לכול, גם בצורת שירות לאומי, שמאפשר למי שמסכים למניפסט של מדינת ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית, גם אם הוא ערבי, להביא לידי ביטוי את תרומתו למדינה. זה לדעתי מרכיב מאוד חשוב, ולפי הנתונים שגיל רגב הציג כאן, אנחנו הולכים ומתרחקים ממנו. דרך אגב, סוגיית המילואים שעסקנו בה במפגש הקודם, איננה עוד ביטוח או עוד תגמול, אלא ההרגשה של אנשים, לפי הגדרתו של פרופ' ברוך קימרלינג בספרו קץ שלטון האחוס"לים, שגונבים להם את המדינה, שמפרקים להם את המדינה, שפתאום הם לא שולטים: הם נותנים, הם משרתים במילואים, הם תורמים גם לביטחון, גם בנטל המסים, הם נותנים והם לא מקבלים. אנחנו לא נפתור זאת בתוך הצבא. פתרנו את בעיית הביטוח לאנשי המילואים, אנחנו ניתן תגמול מוגבל, אבל בכך לא פתרנו את הבעיה בכלל. שאר ההיבטים של הנושא הזה אינם בשליטתנו, ויש לברר אותם בשיח החברתי.

■ יוסי יונה: מה שעולה מהדיון תואם את הניסיון שלי לאבחן אחת מהבעיות המרכזיות שאנחנו סובבים סביבה והיא: מקומו של הצבא במציאות שמאופיינת באי-הסכמה אידיאולוגית ממושכת.

במציאות הזו הצבא כמנהגו נוהג; הוא אמור לקדם קו של ממשלה נבחרת, וזה מה שהוא עושה. ודאי שתמיד יש השפעות גומלין – הוא משפיע עליה, היא משפיעה עליו. משום שאנחנו חיים במציאות המאופיינת במחלוקת אידיאולוגית עמוקה, אפשר ואפשר שפעולתו של הצבא מעוררת ניכור עמוק בקרב חלקים הולכים וגדלים בחברה הישראלית. זה בלתי נמנע. ושוב, הצבא תמיד יכול לעמוד מאחרי העיקרון הפרוצדורלי שלו, יכול לומר, ובצדק: 'זה התפקיד שלי, אני מקדם את הקו של הממשלה. התקבלה הכרעה, זה מה שאני עושה'. אנחנו עדים לתופעות הללו של סרבנות, של קבוצות שנעשות מנוכרות לחברה, ואין זה משנה אם מדובר בממשלת ימין או בממשלת שמאל. התופעות הללו מובנות. אני לא חושב שהאחרים להן לא מודעים להשלכות. דבר אתם, אסא כשר, והם יאמרו לך שאם הם לא יעשו מה שהם עושים, הם מפקירים את המדינה לסכנות הרות גורל.

■ אריק ברמון: לא לזה הוא התכוון. הוא שואל האם הזירה להתבטאות שלהם צריכה להיות דווקא הצבא.

■ יוסי יונה: למרות שהצבא מנסה או מתיימר לא להיות פוליטי, הוא מקדם קו פוליטי, ואי-אפשר אחרת.

לדעתי, הדמוקרטיה לא יכולה לסייע כאן. כאשר יש משבר על מטרות יסוד של החברה, רק לעתים רחוקות הדמוקרטיה יכולה לסייע ביישוב המשבר הזה. לפעמים הניסיונות הם באמצעות כוח, מלחמת אזרחים, באמצעים שאנשים אכן משתמשים בהם כדי להכריע בסוגיות אידיאולוגיות שהן בלתי ישיבות. אשר לדרך האחרת – אינני אומר שהיא דרך לא דמוקרטית, היא לא דמוקרטית רק במובן הפרוצדורלי של המילה. למשל הניסיון לעשות 'צו פיוס' בזמנו; זה לא היה צו פיוס במובן של 'הבה ונסכים סביב איזה שהם חישוקים דמוקרטיים'. משמעותו הייתה זו – האם אנחנו, שני מחנות שונים, יכולים לעשות רביזיה לגבי מטרות היסוד שלנו. אם לא ניתן לעשות רביזיה במטרות היסוד של שני המחנות, דמוקרטיה לא תוכל לסייע. אנחנו שמים את העגלה

לפני הסוסים אם אנחנו אומרים 'הבה ונראה מה הפרוצדורה יכולה לסייע לנו כאן' זאת אומרת, האתגר קיים בשפה של המטרות. אני חושב שזו אכן אחריות לאומית של המנהיגים מכאן ומשם להגיע תחילה לאיזושהי פשרה על מטרות היסוד של החברה הישראלית, כי הדמוקרטיה היא משנית בהקשר הזה.

■ **אביעזר רביצקי:** לא ברור לי אם אני חולק

על אסא כשר או שאני מגיע למסקנות דומות מכיוון אחר. הוא אמר שכדי למנוע סירוב או כדי להקטין אותו צריך שכנוע בצדקת הדרך. אני חושב שאם רק לאחר שנשתכנע בצדקת הדרך הפוליטית הנוכחית נימנע מסירוב, אז רבע או שלישי מהאוכלוסייה יסרבו; למשל אני. אולם אני נגד סירוב למרות שאיני משוכנע בצדקת הדרך. למה אני נגד סירוב? מכיוון שאם יהיה סירוב, יהיה סירוב הדדי והכול יתפוצץ והערכים שלנו, ערכי הדמוקרטיה, יתמוטטו. בדיוק מהסיבה הזאת התנגדתי ל-14 רבני הציונות הדתית כשהם סירבו.

■ **אסא כשר:** אני מדבר על דרך החייל

ולא על דרך הממשלה.

■ **קריאה:** הוא מדבר על דרך

ההתנהגות דמוקרטית בעת קונפליקט.

■ **אביעזר רביצקי:** זה לא היה ברור. בכוונה

אמרתי שלא ברור לי אם אני חולק או שאני מגיע לאותה המסקנה מכיוון אחר. אני מאוד לא רוצה שהצבא יעסוק בשאלת צדקת הדרך. אנחנו החלטנו לחיות יחד, והחלטנו שיש ממשלה חוקית, והחלטנו שיש פרוצדורה, ולכן אני אנסה להרחיק את 'הקו האדום' ככל האפשר, אבל לא בגלל השכנוע בצדקת הדרך שהוא דווקא פוליטי והוא לא דבר שצבא צריך לעסוק בו.

הערה למשה יעלון. שוב, אני חושב שחלק מאלו שמסרבים, הבעיה שלהם היא להבדיל ממה שעמי אילון אמר שיש פקודות בלתי חוקיות בעליל שהם חושבים שיש דגל שחור סביב המצב כולו. כלומר, עצם המצב של הכיבוש הוא הרס החברה וכו'. ושוב, בשאלה האם יש דגל שחור כלפי המצב, הצבא הוא האחרון שראוי להיכנס לדיון כזה, מכיוון שזה יהיה דיון פוליטי מובהק. לכן זה אולי דווקא תפקידם של האנשים הלא-צבאיים שיושבים כאן, ואולי דווקא אלה שמבקרים את מדיניות הממשלה הם שצריכים לעסוק בסרבנות

בצורה אינטנסיבית מבחינה חברתית, תרבותית, מוסרית ומבחינת שיטת שלטון.

לכן בסוף אולי אני כן נפגש עם הדברים של אסא כשר כפי שנפגשו בקבוצת הדיון כלומר שיש למעט ככל האפשר את תפקידיו החברתיים של הצבא בכל מיני הקשרים, בין השאר בשאלה האם הצבא צריך לעסוק באופן למבוגרים (דוגמה שעלתה היום בקבוצת הדיון). אינני יודע איך אולפנים למבוגרים תורמים במישרין להגנה על חיי האזרחים. זו מטרה טובה מאוד, מטרה חיובית, אבל הייתי רוצה שגופים אחרים יעסקו בה. גם שכנוע בצדקת הדרך הוא הדבר האחרון שצבא צריך לעסוק בו. הוא צריך לעסוק רק בשאלת כללי המשחק שקיבלנו על עצמנו וכיצד נרחיק את 'הקו האדום' כי ברגע שהסירוב לגיטימי בצד אחד, הוא יהיה לגיטימי בצד האחר, ויש סכנה של התפוררות. לכן, רק כאשר מגיעים לדמורליזציה טוטלית, מותר להשתמש בו.

■ אריק כרמון: הערה אחת בעקבות הדברים של אביעזר רביצקי. אמרת שהצבא צריך למעט במשימותיו החברתיות. באוזוני מהדהדים דבריו של משה יעלון שאמר שהצבא בהכרח נכנס למקומות שיש בהם ואקום שהחברה מותירה אחריה. כלומר, התמונה איננה ברורה תמיד, וזה עדיין מותר בפנינו שורה של נושאים שאנחנו חייבים לטפל בהם. אין ספק שיש מכלול שלם של נושאים שצריכים לעמוד לפתחה של החברה, והיות והיא לא עומדת באתגר הזה, הצבא הוא שמטפל בהם.

■ עוזי דיין: לא. הצבא לא נכנס לוואקום. הוא צריך לפעול רק במקומות שיש החלטה דמוקרטית מסודרת של הדרג המדיני שהוא צריך לטפל בהם.

■ אריק כרמון: הדוגמה של 'עתידיים' היא דוגמה מובהקת, לעניות דעתי; זו הייתה צריכה להיות משימה של החברה, והצבא, בגלל צרכים שלו, נכנס.

■ עוזי דיין: טוב שהוא עושה זאת. השאלה איננה קיומו של ה'וואקום', אלא אם מישהו החליט שהצבא נכנס לוואקום הזה.

■ אריק כרמון: זה בכלל לא משנה. כל מה

שאני רוצה לומר הוא שאנחנו לא יכולים למשוך את ידינו בצורה קלה כזאת ולומר שיש דברים כאלה ויש דברים אחרים.

■ אביעזר רביצקי: אני מבחין בין 'עתידים'

לבין אולפן למבוגרים. 'עתידים' תואם בהחלט את המשימות הצבאיות. דוחים לאנשים את השירות ואומרים להם ללמוד. זה מעשה בהחלט חיובי מבחינה צבאית.

דברי סיכום

■ הרמטכ"ל שאול מופז: אנחנו חיים בסביבה משתנה, גם פנימית וגם חיצונית. זו מדינה בתהליכי הקמה והתהוות ובמאבק, ולדעתי עֶצמת החוזה בין צה"ל לבין החברה בישראל תלויה בשינויים הללו, בעיקר בממד של המצב הביטחוני וברמת האיום הקיומי עלינו.

אני חושב וגם מאמין שאצל כל ישראלי עמוק בלבו פנימה קיים קוד פנימי האומר שכאשר המצב הביטחוני מחייב זאת, הוא יתייצב לשירות. בגלל השינויים שהחברה בישראל עברה בשנים האחרונות, הסולידריות החברתית נחלשה והמוטיבציה האישית התחזקה. את העובדה שבשנה וחצי של עימות מול הפלסטינים החברה בישראל מגלה כושר עמידה יוצא דופן, אפשר לייחס לכך שהאיום של הטרור הוא על סף בתינו, וכמעט בכל מקום, ועל זה יש קונסנזוס.

מהם, בעיני, הגורמים שמשפיעים על המוטיבציה לשירות כסוג של מרכיב בחוזה בין הצבא לחברה? לבית ולהורים יש מקום מרכזי, לחברים בני הגיל, למערכת החינוך, לחוק גיוס חובה. השירות הצבאי היום הוא בעל משמעות בחברה הישראלית, ובעיני זוהי תעודת הזהות האמתית של האזרח במדינת ישראל. מעבר לחובת השירות, אני חושב שהשירות בצה"ל הוא זכות, ועל כל אזרח לממש זכות זו.

המוטיבציה של השירות ביחידות לוחמות עולה ככל שהמצב הביטחוני מחמיר, ואפשר לראות זאת במהלך התקופה של הלחימה. אני חושב שזה

חיובי. זה נכון לחיילים, זה נכון למפקדים. חלק מהחיילים רוצים להמשיך ולשרת בקבע לאחר תום שירותם מכיוון שיש לחימה. זה נכון גם לגבי המלש"בים. חלק גדול מהמועמדים לשירות ביטחון רוצים להגיע ליחידות לוחמות בגלל האיום הקיים, איום הטרור והאיום הקיומי. אני לא זיהיתי לפני ספטמבר 2000 או לפני העימות עם הפלסטינים שיש נהירה של הנוער הישראלי ליחידות קרביות על מנת להילחם כשהם לא נדרשים לכך. לדעתי, זה נובע מהמוטיבציה של יחידות העילית כחלק מהתחרות על המיצוב והעיצוב שלהם בעיני עצמם ובעיני הסביבה. פעם קיבוצניקים היו מגיעים לסיירות, היום מגיעים חבריה מקריית שמונה וממקומות אחרים.

ככל שירבו הקונפליקטים בקרב החברה בישראל והנושא הביטחוני לא יהיה קיומי, יעלה משקלם של הנושאים החברתיים, הכלכליים, החינוכיים והאחרים בסדר היום הלאומי.

עלתה כאן השאלה של האיזון בין הערך לצורך. אני חושב שהצורך של שירות החובה מבוסס בראש ובראשונה על הערך של התרומה. המדיניות של צה"ל צריכה להיות כזו ששערי צה"ל פתוחים לכול, והקריטריון הוא התרומה לביטחון. במסגרת הקריטריון הזה, קם גם הנח"ל החרדי. הוא קם בצעדים מאוד אטיים, ואני מקווה שהוא ימשיך.

ככל שמסתכלים לאופק הקרוב-בינוני אני מסתכל על האופק של השנים הקרובות, ולא 50-60 שנה קדימה; היה דיון במטה הכללי על שנת 2020, ואני רוצה להסתובב סביב חתך הזמן הזה לא יהיה תחליף לשירות החובה והמילואים, ולמיטב הבנתי יידרש ערוץ נוסף על מנת להביא למיצוי מלא של הרב-תרבותיות, לחלוקת הנטל ולשירות לכול. לכן שאלת השירות הלאומי תעמוד על הפרק בשנים הקרובות, תחילה כתהליך התנדבותי ולאחר מכן אולי כתהליך יותר ממוסד, אבל בתנאי אחד: ששירות לאומי לא יהווה ערוץ להשתמטות מהשירות הצבאי.

מאז ספטמבר 2000 המציאות השתנתה, ונחוצים היום עוד לוחמים ועוד תומכי לחימה, ויותר איכותיים. ככל שנגייס יותר ונשמור על אורך השירות שלהם כמתחייב מהחוק, נתרום יותר לביטחון.

באשר לתרומת צה"ל בנושאים הלאומיים – כל עוד הנושאים הללו תורמים לביטחון, אם מישוהו אחר לא מטפל בהם, צה"ל חייב לטפל בהם. אם

צה"ל לא ייכנס לתמונה בנושאים הללו, זה יפגע בביטחון. אלא שחייבים למצוא את האיזון הנכון מול היעדים והמשימות העיקריות של צה"ל, כי צה"ל הוא קודם כול ארגון לוחם.

כל מה שקשור בתחום החינוכי, חשוב. לציבור בישראל יש ציפיות מצה"ל שחורגות מהעיסוק שלנו בביטחון. הציבור מצפה מאתנו ליותר ממה שהוא מצפה מארגון אחר, כי כל אחד בישראל חש שיש לו מניה בארגון הזה שנקרא צבא הגנה לישראל – בין אם הוא משלם מס הכנסה ובין אם יש לו קרוב שמשרת, או שהוא עצמו משרת במילואים וכן הלאה.

האמון של הציבור בצה"ל הוא חשוב מאוד, כמו גם מתן הזדמנות שווה לכל אדם מרגע שעבר בשערי צה"ל. אם ההזדמנות הזו להגיע לשערי צה"ל עם יכולת להתמודד באופן שווה לא ניתנה לו מבית או בחברה בישראל, זה תפקידנו. אנחנו צריכים לתת לו את ההזדמנות השווה כי זוהי תרומה לפרט אבל בה-במידה תרומה לביטחון.

לגבי סוגיית התגמול בחוזה החברתי – אני חושב שאת חיילי החובה, עם דגש על לוחמים, נכון לתגמל לאחר שירותם, לא בזמן השירות, על מנת לא לקנות את שירותם בכסף ומתוך הדגשת הזכות שבשירות. אני בעד דיפרנציאליות במה שאנחנו קוראים לו 'דמי קיום'. אנחנו משלמים קצת יותר דמי קיום ללוחמים ולתומכי הלחימה ופחות לעורפיים, אבל לא שכר, גם כדי שלא ייווצר מצב של שירות בעד כסף וגם כדי לא לתת היתר למשתמטים בזכות העובדה שאחרים מקבלים תשלום. לדעתי זה נכון גם לגבי אנשי מילואים. כל סוגיית התגמול (מעבר לתשלום שניתן להם עבור ימי המילואים) צריכה להיות מטופלת, ובחלקה היא מטופלת כבר היום. על הקומה הזו הייתי מציב את קומת ההערכה שהמשרתים במילואים זכאים לה ושצריכה להיות חוצה בקרב האוכלוסייה בישראל.

עכשיו הייתי מבקש למנות כמה מהתהליכים הבונים שמחזקים את החוזה בין צה"ל לחברה. בנושאים האלה עסקנו בעת האחרונה וחשוב להמשיך ולחזק אותם, וכן נושאים נוספים בעתיד:

1. סוגיית כבוד האדם והטמעתו בצה"ל היא נושא שעומד על סדר היום. אנחנו עוסקים בזה באינטנסיביות אף שהיא לא גלויה לעין הציבור.

2. שירות הנשים.

3. עידוד המוטיבציה לשירות בליבת צה"ל, לוחמים וטכנולוגים.
4. תכניות לסגירת פערים, מה שהוגדר כ'נושאים לאומיים':
 - א. קליטת עלייה. קליטת עולה חדש בצה"ל מחייבת ללמד אותו עברית, ללמד אותו את מורשת צה"ל ואת ההיסטוריה של מדינת ישראל. זה מגביר את המוטיבציה ואת ההזדהות שלו עם תפקידיו.
 - ב. עזרה לחלשים. מי שמגיע משכבה סוציו-אקונומית שמתחת למוצע, ראוי שנחזק אותו מרגע שהוא חוצה את שערי צה"ל.
 - ג. מתן השכלה – על מנת שחייל יוכל לקרוא את הפקודות, לקרוא את מערכי השיעור.
- דיברו כאן הרבה מאוד על 'עתידים', 'עתידים' נולדה מתוקף העובדה שלא היו לנו די טכנולוגים. לא הלכנו לעודד את הטכנולוגיה בפריפריה, אלא אמרנו שבפריפריה יש אנשים טובים מאוד שראוי להביא אותם לתכנית כזאת שתחזק את משקל כוח האדם הטכנולוגי בצה"ל, כי צה"ל הוא צבא שצועד בחזית הטכנולוגיה העולמית.
5. טיפוח הקוד האתי ורוח צה"ל.
6. יחס מפקד-פקוד. היו הרבה מאוד תלונות בהתחלה כאילו אנחנו מגדלים 'חיילי שוקולד', ואמרנו שאפשר להכין חיילים לקרב בלי לשבור את רוחם ובלוי לפגוע בכבודם. אני חושב שהימים הללו מוכיחים זאת: חיילי צה"ל נלחמים היטב, הם ומפקדיהם, ובעת ההכנה לקרב לא פגעו בכבודם.
7. מעורבות ההורים שיחות, יחס, אבל לא התערבות.

פרופ' אסא כשר העלה כאן כמה נקודות מאוד חשובות, למשל לגבי המושג "צבא העם" שאינו מתמצה במלואו. צה"ל הוא בעיני צבא העם, ואם יש חלקים בעם שלפי הגדרת הדרג המדיני הם אינם משרתים בצה"ל, זאת לא הבעיה שלנו. אמרתי קודם ששערי צה"ל פתוחים לכל מי שרוצה לשרת. שאלו אותי: אם יבואו 30 אלף חרדים, האם יש לי מקום? אמרתי כן, אנחנו נקבל אותם בזרועות פתוחות. למה? כי אנחנו צבא העם. אבל נכון שלא כולם משרתים היום, וזאת בעיה גם בעיני.

אני גם מסכים עם הנאמר שתוצרי הלוואי חייבים לשרת את מטרת הלחימה, כי הארגון שלנו – ואני נוהג לומר זאת בכל הזדמנות – הוא קודם כול ארגון לוחם שמטרתו לנצח.

גם הייתי רוצה להתייחס לדברים שאמר ד"ר מאיר בוזגלו על בדיקת הצבא את עצמו בנושאים שמשפיעים לאו דווקא לחיוב. נכון מאוד וראוי שנעשה בדיקה כזאת, ולדעתי אנחנו עושים זאת במרבית הנושאים.

עלו כאן כמה נקודות מאוד משמעותיות בקרב המנהלים והמורים. אני חושב שהחינוך בבתי-הספר צריך להיות בראש ובראשונה חינוך ציוני לאהבת העם והארץ, לאזרחות ונאמנות למדינת ישראל, לשירות בצה"ל כזכות ולא רק כחובה.

המנהלים והמורים העלו שורה של נושאים, ובסוף הגיעו למסקנה שצריך להקים צוותים. אנחנו נעשה זאת.

חיזוק של דמות המורה כמחנך הוא נושא שמשתייך יותר למשרד החינוך. אשר לשיתוף פעולה עם מערכת החינוך – אני חושב שהוא קיים. התאמת תאריכי הגיוס לסיום מועד הבחינות ומתן פרק-זמן של מנוחה לתלמידים לפני גיוסם – זו בקשה שאנחנו משתדלים לעמוד בה.

מעורבות של תלמידים בשאלות ציבוריות אני מצדד בגישה הזאת. הנוער שמגיע אלינו היום הוא הרבה יותר ידען, הרבה יותר סקרן והרבה יותר מתמצא בנעשה במדינה ובצה"ל. לחזק את הכיוון הזה, משמע לחזק את כל התחום הערכי.

תכנית דיפרנציאלית להכנה לגיוס תכנית כזאת קיימת, אבל הנושא ראוי לבדיקה.

צמצום ערוצי ההשתמטות והנשירה כמאמץ לאומי חייב לעמוד לנגד עינינו גם כצבא וגם כמדינה. עדיין יש היום ערוצי השתמטות, והנושא נבדק על-ידי ראש אכ"א.

סוגיית הסרבנות המדיניות שלנו בנושא זה היא לנהוג בכובד ראש ובחומרה. כלומר, איננו שולחים את כולם למשפט, אלא עושים בירור ענייני עם כל אחד ואחד. אנחנו לא ממהרים לנקוט צעד דרסטי, אבל אנחנו מתייחסים לזה בחומרה, כי אי-אפשר לקיים צבא שבו יש קצינים שמוכנים להילחם ביו"ש ואחרים שיהיו מוכנים להילחם מול הסורים בעת הצורך, או קצינים שיהיו מוכנים להילחם מול לבנון כשנידרש. זה יוצר סדקים בחומת המגן של מדינת ישראל.

אם הבעיה איננה בעיה של הצבא ולא בעיה של ביצוע פקודות לא-

חוקיות ושמנתנוסס עליהם דגל כזה או אחר – אז היה צריך לצאת אתה בזמן אִמְתִּי ולא אחרי שנה וחצי. היה צריך להגיד בזמן הביצוע. אדרבה, אותם קצינים היו צריכים למנוע ממעשים כאלה לקרות. אם יש פה שאלה אידיאולוגית, בוודאי שהיא איננה מתאימה לצבא. לא צריך לברר זאת על גב הצבא. למה צריך לעשות דה-לגיטימציה לצבא בעוד שהבעיה איננה של הצבא? בעוד שמדובר בבעיה אידיאולוגית?

עלתה פה גם סוגיית המחסומים. אנחנו נגד מחסומים. אם הדבר היה תלוי בי, מחר הייתי מסיר את כל המחסומים ביהודה, שומרון ועזה. אלא שזהו צורך ביטחוני על מנת להגן על אזרחי מדינת ישראל, כי משם עובר פח"ע (פעילות חבלנית עוינת). משם עוברים מטענים, ולכן חייבים לבדוק שם. אנחנו עושים מאמצים גדולים מאוד שהיחס של החיילים במחסומים הללו אל העוברים והשבים בהם יהיה כאל חפים מפשע. לפעמים אנחנו משלמים בחיי חיילים על היחס הזה. הדוגמה האחרונה היא של החייל רו מיינץ זיכרונו לברכה באזור עפרה. אף צבא אחר, אחרי שהיו נהרגים חיילים במחסומים, לא היה ממשיך להתנהג אל העוברים בהם כאל חפים מפשע.

אני מנסה להסביר שהמציאות שאנחנו נמצאים בה היום, במיוחד במחסומים, לא צבועה שחור ולבן. היא בדרך כלל אפורה. באפור הזה, כשעוברת מכלית דלק בחזית המוצב בנצרים כל חמש שעות, צריך להניח שזו מכלית דלק לרצועה, אבל אחת מהן עלולה להיות גם מכלית תופת, והייתה כזאת. כשעוברים מאות או אלפי אנשים במחסום במשך היום ומאות כלי רכב, צריך להניח שכולם חפים מפשע, אבל חלק מהם יורים בחיילי צה"ל, שלא לדבר על הקללות, הגידופים, הדריסות ושאר הדברים. גם על הצד הזה צריך לדבר, ועם זאת אנחנו חייבים להחמיר עם עצמנו, לא לחכות בשום פנים ואופן לידגל השחור, ואנחנו לא מחכים. אנחנו מחמירים בתופעות קלות בהרבה מאשר הדיגל השחור. אני יכול למנות גם מצבים שבהם העמדנו חיילים לדין, וגם חקירות מצ"ח במקרים שהפרקליט הצבאי הראשי ראה בזה צורך, ואנחנו לא עוברים לסדר היום על מעשים שבהם נעשתה טעות, אם במייד או מתוך רשלנות או מכל סיבה אחרת.

הצבא נמצא היום במלחמה, המציאות היא שונה, והחווה החברתי היום צריך להיבחן על הרקע הנתון הזה. אני מקבל את הדברים שאמר פה פרופ'

ירון אזרחי. איננו מעצימים את האיום הקיומי מעבר למציאות. כל שבוע אנחנו מעריכים מחדש את המצב, ולפעמים פעמיים בשבוע. אנחנו לא הופכים את הכוח הצבאי לפתרון המרכזי למציאות הנוכחית. אסור לנו לעשות זאת בשום פנים ואופן.

עם זאת, כאשר יש קרב, אני מצפה שאצל החיילים תהיה רוח קרב, לא בחזקת 'ששים אלי קרב', אלא שתהיה רוח קרב ושתהיה מוטיבציה להילחם. הדיון היום תחת הכותרת 'יחסי צבא-חברה' נעשה במציאות שונה לחלוטין מזו שהיתה כאן, לדוגמה, לפני שנתיים או שלוש; על חלק מהנושאים היינו מדברים אז, מן הסתם, באופן שונה לחלוטין. נכון אפוא לבחון את החווה של צה"ל מול החברה היום על רקע המציאות הנוכחית, כי זה לא עומד להסתיים מחר בבוקר, גם לא בשבוע הבא, ולא בגללנו.

צה"ל הוא היום צבא לוחם, והוא חייב להיות ממוקד בעת הזאת בעיקר בלחימה ולעשות כמיטב יכולתו בהענקת הביטחון. עם זאת, אסור לו להזניח את הטיפול, באופן מידתי, בנושאים אחרים, אסור לו לוותר על העמידה במבחן הערכי והמוסרי; להפך, זוהי שעת המבחן שלנו, ולא כאשר אין לחימה. כאשר אין לחימה, גם אז צריך לעמוד במבחן, אבל שעת לחימה היא המבחן האמיתי שלנו במובן המוסרי והערכי. אנחנו ערים לזה ובודקים את עצמנו יום יום.

לכן בעת הזאת צריך לדבר בעיקר על איתנות ולא על סרבנות. אמרתי 'בכובד ראש ובחומרה', כי אני רואה בחומרה את העובדה שכאשר יש מאבק – וככל שהוא יימשך הוא יהפוך לקיומי יותר ויותר – יש מי שסודקים את חומת המגן ולא שותפים לה. אלה הם אנשים מצוינים, כאלה שסיכנו את חייהם, הובילו חיילים לקרב, תרמו לביטחון מדינת ישראל, ודווקא בשעה הזאת הם לא לצדנו.

אני חושב שצה"ל צריך להקדין מהאיתנות הזו על החברה בישראל ולחזק את כושר העמידה הכולל שלנו. המאבק הזה הוא מאבק על התודעה ועל כושר העמידה. בעת הלחימה, התעצמות הנפשיות והערכיות נשאבות מהקוד האתי ומרוח צה"ל ומהחינוך בבית. אני מקווה שאנחנו אכן עומדים במבחן.

החברתי היום
שאמר פה פרופ'